

CRVENI BICIKL

Dnevnik Eve Hejman

Crveni bicikl

Dnevnik Eve Hejman

Uredila Agneš Žolt

Tikun
Novi Sad
2021.

Naslov originala: A piros bicikli

© Tikun, 2021.

Autor: Eva Hejman

Uredila: Agneš Žolt

Izdavač: Tikun

Prevod sa mađarskog jezika: Vera Ungar

Lektor: Vera Maletić

Dizajn korica: Gabriela Hajzler

Dizajn i tehnička priprema: Zlatko Sakač

Štampa: Studio Denik, Novi Sad, 2021.

Tiraž: 250

ISBN-978-86-903568-0-5

Objavlivanje ove knjige je realizovano zahvaljujući finansijskoj podršci Saveza jevrejskih opština Srbije iz sredstava dobijenih na osnovu Zakona o otklanjanju posledica oduzimanja imovine žrtvama Holokausta bez živih zakonskih naslednika.

Sadržaj

Reč prevodioca i lektora	1
Agneš Žolt: Uvod prvom izdanju dnevnika.....	5
Dnevnik.....	7
Mariškino pismo Agi	117
Justino pismo Agi	121

Reč prevodioca i lektora

Autorica dnevnika Eva Hejman je rođena 1931. godine u jevrejskoj porodici u Oradei (poznatom i kao Nadvarad ili Veliki Varadin), gradu u Rumuniji. Njen pradeda po majci Šandor Rozenberg bio je prvi neološki (reformski) rabin u gradu. Njegov sin Reže, Evin deda, promenio je prezime iz Rozenberg u Rac. On je bio apotekar, kao i njegova ćerka Agneš, Evina majka. Iz njenog prvog braka s arhitektom Belom Hejmanom rođena je Eva. Taj brak se završio razvodom i Agneš se posle udala za Belu Žolta, pisca i novinara jevrejskog porekla. Bračni par se preselio u Budimpeštu, a Eva je ostala da živi s majčnim roditeljima.

Drugi svetski rat je u potpunosti promenio život mlade Eve. Oradea je pripojena Mađarskoj septembra 1940. godine, nakon sporazuma poznatog kao Druga bečka arbitraža. Jevreji su u novoj realnosti bili zakonski diskrimisani i izloženi raznim zabranama, kaznama i ponižavanjima. Marta 1944, nakon što je mađarska vlada, shvativši da je rat izgubljen, otpočela pregovore sa Saveznicima, nacistička Nemačka je okupirala zemlju, uključujući i njene pripojene teritorije. To je bio početak masovne tragedije jevrejskog naroda na teritoriji „Velike Mađarske“, tokom koje je za samo osam nedelja deportovano u logore smrti 437.000 Jevreja.

Eva je započela pisanje dnevnika 13. februara 1944. godine, na svoj trinaesti rođendan. Posmatrano s istorijske distance, dnevnik, dakle, počinje oko mesec dana pre nemačke okupacije Mađarske. U njemu se opisuje pooštravanje antiijevrejskih mera, a zatim i period kada je Eva s ostalim Jevrejima odvedena u geto u Oradei. Završava se 30. maja 1944. godine, neposredno pre

nego što je Eva deportovana u koncentracioni i logor istrebljenja Aušvic-Birkenau. Uz Evine neverovatno zrele opise tih događaja, kao i degradacije položaja Jevreja, u dnevniku su ostala zabeležena i njena razmišljanja i opažanja o školi, prijateljima, simpatijama, o svemu onom što okupira misli trinaestogodišnjaka i u mirnodopskim okolnostima.

Evina porodica se sastoji od bake Rac, dede Rac, guvernante Justi i kućne pomoćnice Mariške, koji se svi pojavljuju u njenim dnevničkim zapisima. Bela Žolt je u njima čika Bela, a majka - Agi. Devojčica je imala rang-listu osoba koje voli i sve je to beležila u svojoj tajnoj svesci.

Marta Mincer, Evina dobra prijateljica, jedan je od likova u dnevniku čije se ime često spominje iako ona više nije živa. Marta i njena porodica su još juna 1941. godine deportovani u istočnu Galiciju, u okolinu grada Kamjanjec-Podiljski i tamo ubijeni sa još oko 16.000 Jevreja koji su živeli na teritoriji Mađarske a poreklom su bili iz drugih zemalja. Ovaj događaj proganja Evu i ona se gotovo sve vreme vođenja dnevnika pribojava da će i njena porodica doživeti istu sudbinu.

Eva je dnevnik dala na čuvanje vernoj Mariški, koja je uspela da ih obiđe u getu 30. maja 1944. godine, a ona ga je nakon rata predala Evinoj majci Agneš, koja je preživela Holokaust.

Dnevnik je prvi put objavljen 1947. godine, no nakon toga njegov rukopis je misteriozno nestao. Neizbežno je da se kada originalni dokumenti nisu dostupni za uvid javljaju polemike o verodostojnosti materijala. Tokom godina pojedini istraživači dovodili su u pitanje autentičnost objavljenog dnevnika, sumnjajući da on nije u potpunosti Evino delo, kao i da su njena majka ili očuh napisali, dopisali ili lektorisali neke njegove delove. To nikada nije ni dokazano ni osporeno.*

Ono što znamo jeste da je Eva bila izuzetno bistra i zrela trinaestogodišnjakinja. Preživeli Holokausta koji su je poznavali

potvrdili su da dnevnik odražava njen karakter. Takođe, na osnovu istorijskih izvora, pouzdano znamo da su se događaji o kojima Eva piše zaista desili. U kojoj meri i da li su Agneš ili Bela Žolt uredili rukopis pre objavljivanja 1947. godine ostaje otvoreno pitanje za akademske rasprave. Bela Žolt je umro 1949, a Evina majka je posle izlaska dnevnika pala u duboku depresiju i 1951. godine izvršila samoubistvo.

Delo do današnjeg dana privlači veliku pažnju, a 2019. godine korišćeno je kao osnova za Instagram projekat *Eva (@eva.stories)*, koji je pokrenuo javnu diskusiju o korišćenju novih medija u edukaciji o Holokaustu.

Dnevnik Eve Hejman nije ranije preveden na srpski jezik, a verujemo da će doprineti oblikovanju svesti o Holokaustu, jer je on izvorno svedočanstvo i slikovit intimni zapis, pisan bez namere da ikada ugleda svetlost dana, o najmračnijem poglavlju evropske istorije.

*

Što se tiče našeg izdanja, trudili smo se da Evine reči prenesemo što vernije, ali, ipak, uz neophodne intervencije kako bi se dobilo delo koje poštuje norme standardnog (književnog) srpskog jezika, u skladu s važećim pravopisnim pravilima. Sva odstupanja od toga bila su u korist autentičnosti zapisa trinaestogodišnje Eve Hejman. (Prim. prev.)

Evin dnevnik sam pronašla 1945. u Nađvaradu. Sačuvala ga je naša verna kuvarica Mariška Sabo. Ja sam Evina majka, koju je ona zvala Agi. U zemaljskom paklu, nazvanom Nađvaradski geto, 1944. godine razdvojili su nas ljudska zloba i svirepost. Ja sam dospela u Bergen-Belzen i moja sudbina se kasnije okrenula nabolje jer sam dospela u Švajcarsku; Eva je 17. oktobra 1944. umrla u Aušvicu. Eva se promenila na čudan način od onog dana kada su njenu drugaricu, malu Martu Mincer 1941. godine, takoreći od stola na kojem su bile jagode sa šlagom, odveli u vagon. Postala joj je prava manija da misli na to kako ćemo svi mi koje voli imati takvu sudbinu. Bilo je teško tu osetljivu, krajnje razumnu devojčicu osloboditi tog straha, koji je gotovo prerastao u opsesiju. Kao što se vidi iz dnevnika, uspeli smo nekako da je umirimo objašnjenjima koja su se tada još činila logičnim. Ali njena bol zbog Martine sudbine ostavila je dubok trag u njoj i kad su Nemci 19. marta 1944. zaposeli i Mađarsku, lik njene drugarice javljao joj se u obliku balerine, kao vizija, i sve do 3. juna, kad je i nju vagon odneo u Poljsku, više puta dnevno je, uz gorko jecanje, pominjala Martu. Evina sudbina je zapečaćena 17. oktobra 1944. Dana 6. juna, kada su savezničke čete prvi put kročile na tlo Evrope, Eva je stigla u Aušvic. Sve grozote su je pogodile, kao i milione njenih sapatnika. Po pričanju preživelih očevidaca, uprkos fizičkoj i psihičkoj patnji, nju nagon za životom nije napustio ni na trenutak, pa se tako može objasniti to što je njeno fizičko stanje bilo zadovoljavajuće u poređenju s drugima tokom celog perioda. Njena sestra od tetke i drugarica Marica Kečkemeti - koju pominje u dnevniku - umrla je na njenim rukama, ali, takođe prema sećanju preživelih, ni to joj nije oduzelo volju za životom. Sve što je sa svojih trinaest godina mogla da uradi, sve je uradila da bi mogla da doživi budući svet, o kome je njena

okolina maštala u mraku fašizma. Trinaestogodišnja Eva se borila za svoj život protiv zlih, životinjskih dželata Trećeg rajha, ali je nemačka zver pobedila Evu. Zver koja ju je poslala u smrt zvala se Mengele. Mengelea ne treba da predstavim čitaocu jer ne verujem da ima čoveka na zemlji koji se ne užasava kad čuje to ime. Na sramotu čovečanstva, imao je lekarsku diplomu i, po očevicima, imao je glas poput svirke orgulja. Ličio je na mitološkog boga. Mengele je od stotina hiljada deportovanih vršio izbor onih koje je osudio na trenutnu smrt gasom i onih koje je osudio na život.

A oblik života koji je Mengele dozvolio ne treba danas ni da se objašnjava. Eva je, dakle, do 17. oktobra u lageru „C” Aušvica, iza oblaka dima krematorijuma, živela život dozvoljen od Mengelea. Verovatno zbog moćnog približavanja ruskih oslobodilačkih trupa, 17. oktobra 1944. godine Mengele je sproveo svoju poslednju i najveću selekciju. Dok je do tada pokretom dirigenta, pokazujući desno-levo, usmeravao nesretnike, 17. oktobra nije bio zadovoljan žrtvama koje su njegovi pomoćnici dželati dovodili pred njega, nego je on sam tražio one koji su se skrivali. Dete je skrivala jedna dobrodušna lekarka. Mengele je bez teškoća pronašao Evu, koja je na svoju nesreću bila šugava i obe noge su joj bile izranjavljene. „No, gledaj samo”, urlao je Mengele, „još si i šugava, ti žabo. Marš gore u auto!” Mengele je kamionom ofarbanim u žuto prevezio ljudski materijal za svoje krematorijume. Evu je, po očevicima, sam Mengele gurnuo u vozilo smrti. Ono čega se Eva plašila od 1941. godine - dogodio se. Život trinaestogodišnje Eve završio se u Poljskoj.

Budimpešta, 1947.

Sanatorijum na brdu Sabadšag

13. februar 1944.

Napunila sam trinaest godina, rođena sam trinaestog, i to u petak. Agi je jako sujeverna, samo se toga stidi. Ovo je moj prvi rođendan na koji Agi nije došla. Znam da će je operisati, ali je ipak mogla da dođe. U Varadu isto ima dobrih lekara. Za moj trinaesti rođendan nije došla kući. Agi je sada srećna, čika Bela je već izašao iz zatvora. Agi veoma voli čika Belu, volim ga i ja. Baka kaže da Agi ne voli nikog drugog, samo čika Belu - čak ni mene. Ali ja to ne verujem. Možda kad sam bila mala, nije me volela, ali sad me voli. Pogotovo od kada sam joj obećala da ću biti foto-reporter i da ću se udati za engleskog arijevca. Deda kaže da kad se ja budem udavala, biće svejedno da li će mi muž biti arijevac ili Jevrejin - zapravo, deda misli da će reč arijevac do tada biti nepoznati pojam. Ja u to ne verujem jer će uvek biti dobro za nekoga ko je arijevac. Čak i onda kada Jevreje više neće odvoditi u Ukrajinu, kao čika Belu ili bogatije Jevreje iz Varada, i kad neće postojati jevrejski zakoni.¹ Agi uvek kaže da ih posle rata sigurno neće biti, ali ona je uvek govorila da će Nemci izgubiti rat. Verovala je u to i onda kad su čika Belu u leto pre dve godine odveli u Ukrajinu. Mislim da taj dan nikad neću zaboraviti. Baš sad mi je palo na pamet koliko mnogo toga mi se već dogodilo čega ću se sećati kad budem odrasla, čak i kad budem stara. Mali moj Dnevniče, ti si već bio živio kada je čika Bela odveden u Ukrajinu, ali ja sam još bila prilično mala i nisam znala da napišem šta je bilo. Ali sad je „sve dobro što se

¹ Kada Eva piše o „jevrejskim zakonima“, ona misli na antisemitske zakone donete pre i za vreme Drugog svetskog rata u pojedinim zemljama. (Prim. prev.)

dobro svrši” i čika Bela je već izašao iz zatvora na Bulevaru Margit, jednom ću opisati taj dan. Ali ima nešto što nisam napisala jer tada, moj mali Dnevniče, nisi još postojao, a i ja sam još bila mala. To je bilo kad su Martu nacisti odveli u Poljsku. Ne mogu zaboraviti ni to kad su Rumuni otišli i kad je Mikloš Horti na belom konju jahao duž glavne ulice, a ja sam ga posmatrala s prozora apoteke.² Agi se jako naljutila kada sam mahnula Hortiju i rekla je da je Horti ubijao Jevreje kod Balatona još dok je ona bila dete. Ja sam se onda naljutila na Agi, kako može to da kaže za jednog regenta čiji je unuk tako lep. No, ubrzo su hteli da uzmu dedinu apoteku. Ja sam onda shvatila da je Agi bila u pravu kad je Hortija nazvala starim ubicom. Vidiš, moj mali Dnevniče, nisam ti ni pisala o tome kako su Mađari skoro oduzeli od dede njegovu apoteku. Deda kaže da mu je Agi pomogla da se to reši, ali, po bakinim rečima, deda je platio Mađarima i tako mu je vraćena apoteka. Mali moj Dnevniče, ti ne znaš ko je vitez Sepešvari koji je to uradio deda, sve ću ti ispričati. Onda je čika Bela rekao da jedan Popesku ili Jonesku nikada ne bi uradio to što je uradio jedan „vitez“.³ Baka kaže da ona ipak mrzi Rumune iako ih Agi i deda vole, ali pred bakom to ne smeju da kažu jer je se i oni plaše. Čika Belu sam pitala o tome i on je odgovorio da se ne može uopštavati, ali je tragedija nas Jevreja da, na primer, ako Emil Adorjan, koji je najbogatiji čovek u Varadu, zaradi puno para, arijevci će onda mrzeti i mene zato što sam i ja Jevrejka, mada zaista nemam ušteđenog novca. Sav džeparac potrošim na rođendanske poklone; istina ja

² Mikloš Horti (Horthy Miklós) je bio mađarski admiral i državnik koji je služio kao regent Kraljevine Mađarske od 1. marta 1920. do 15. oktobra 1944. godine. (Prim. prev.)

³ Ova titula (Orden reda viteza) ustanovljena je 1920. godine i dodeljivala se sve do 1944. kao državna počast za različite zasluge. Za vreme Drugog svetskog rata mnogi članovi mađarske vlade i vojske, a kao takvi i učesnici u Holokaustu, bili su članovi ovog reda. (Prim. prev.)

ih i dobijam, čak i za Božić. Ove godine Agi nije bila kod kuće ni za Božić, a ni ja nisam išla u Peštu jer sam bila bolesna. Ali Agi je telefonirala da ne može da ostavi čika Belu samog u zatvoru, iako on tamo zapravo nije sam jer je poprilično Jevreja zatvoreno s njim u Vojnom zatvoru na Bulevaru Margit, Bulevar Margit 87. I ja sam pisala čika Beli tamo, i za njegov rođendan 8. januara poslala sam mu i fotografiju. Moj tata je rekao da ovako adresiram: zatvoreniku Beli Žoltu. Ali ja sam ovako napisala: gospodinu Beli Žoltu. Plašila sam se da se u suprotnom ne uvredi. Deda je rekao da su ranije zatvarali samo one koji su krali ili varali ili ubijali, i da je to bila velika sramota, ali sad je to čast. Deda je upravo ponosan što mu je zet zatvoren na četiri meseca. Čika Šapira, profesor francuskog u liceju, rekao mi je na velikom odmoru da će zbog toga čika Bela postati veliki čovek kad se rat završi. Čika Bela je i sad veliki čovek, mnogo knjiga je napisao, ali mi ne dozvoljavaju da ih čitam jer ionako ih ne bih razumela. Ali ja čitam Mora Jokaija i Kalmana Miksata, a razumela sam i Šekspirove priče. Pre je čika Bela pisao uvodnike u *Ujšagu*, ali njih stvarno nisam razumela. Istina, tada sam još bila mnogo manja, a sada zbog jevrejskih zakona neko drugi piše uvodnike. Ali njih i ne pokušavam da čitam.

Pre je uvek bio žur za moj rođendan, ali već prošle godine bile su kod mene samo moje dve najbolje drugarice, moja rođaka Marica Kečkemeti i Aniko Pajor - no, i Agi. Baka je rekla kako ne dozvoljava da se pravi žur da ne bi arijevci rekli kako se jevrejska deca prave važna. Istina, kod nas su samo kuvarica Mariška i moja guvernanta Justa hrišćani. Ali one to ne kažu; Mariška je uvek radila kod Jevreja jer tamo posluga dobija istu hranu kao i gospoda. Mariška je ispričala da je kod arijevaca posebna hrana za posluhu i ona to mrzi. Justa obožava Jevreje, ona je i Agi odgajala, ona je uvek bila samo kod nas. Volim Justa najviše na svetu, možda čak i više nego Agi. Justa je Nemica,

odnosno Austrijanka, mama joj živi u Knitenfeldu, ali mrzi Nemce, odnosno Hitlera i njegove sledbenike naciste, tačnije esesovce. Justi će danas biti ovde ceo dan. Od kada joj Folksbund⁴ ne dozvoljava da stanuje kod Jevreja, otišla je na salaš kod dvoje male arijevske dece. Vidiš, mali moj Dnevniče, ne mogu zaboraviti ni taj dan kad je Justi morala da ode od nas po naredbi Folksbunda kod Poroslaijevih na salaš. Kad sam prošlog leta bila nekoliko dana kod njih, čika Poroslai je bio ljubazan sa mnom, ali Justi zna da on mrzi Jevreje. Tetka Poroslai ih ne mrzi jer ona je pobožna katolkinja; i Poroslai je katolik, ali on ih mrzi iako to nije pokazao preda mnom. Kad smo jednom bili u gostima na salašu, Justi me je brzo izvela jer su glavni beležnik i učitelj preda mnom grdili Jevreje ili „jevrejomrzeli“, kako kaže Agi. Takođe, slučajno sam čula da je Poroslai rekao svojoj ženi, tetka Boriški, da sam ja sad vrlo lepo dete, ali kad porastem pokazaće se na meni priroda moje rase. Ja ne mislim tako jer moj tata Bela Hejman, arhitekta, izgleda kao arijevac. Jednako je vitak, visok i plavook kao i arijevski muški tipovi u „Signalu“. Moj zgodni plavooki tata još uvek voli Mađare i arijevsce, i u poslastičarnici „Japport“ ima običaj da sedi s njima. Tata stvarno izgleda arijevski i jako je zgodan čovek, ali ga Agi više nije volela i zato su se razveli. Vidiš, mali moj Dnevniče, ti o tome stvarno ništa ne znaš jer to je bilo pre devet godina, kad sam ja imala samo četiri godine. Toga se sećam, ali ne tako dobro kao kad su Martu odveli onog popodneva kad je bila kod nas na užini, a pre toga smo zajedno vozile bicikle. Nastaviću sutra, samo ću sad brzo napisati šta sam dobila za trinaesti rođendan: od Agi zlatnu narukvicu s plavim ukrasom od emajla, koju je ona dobila od Đurike Biroa, odnosno Đurikine mame, supruge dr Geze Biroa iz Koložvara, jer je siroti Đurika

⁴ *Volksbund der Deutschen in Ungarn* (Narodni savez Nemaca u Mađarskoj). (Prim. prev.)

umro u Ukrajini od tifusa, a njegov brat Feri Biro je nestao, ali tetka Biro se nada da je on živ, samo da je u ruskom zarobljeništvu. Od Agi sam čula da su Mađari pretrpeli veliki poraz kod Voronježa i da je mnogo vojnika i prinudnih radnika palo u rusko zarobljeništvo, ali ni Agi ne zna zašto onda rat još nije završen. Na radiju tačno u 4 sata uvek ima mađarski prenos iz Rusije, ali ga jako ometaju iz Pešte. Jednom je Agi na našem radiju čula direktan prenos s prve partizanske linije iz mesta Seredina-Buda. U to vreme čika Bela je bio tamo i u tim vestima je rečeno da ljudi poput Bele Žolta ne rade napolju na hladnoći od minus 50 stepeni, ne dobijaju batine, ne gladuju, već rade u kancelarijama, za svojim stolovima. Agi je tada mnogo plakala, isto kao i baka i Justi. Zanimljivo je da je u Komaromu čika Belina mama, koja je isto čula taj prenos, napisala Agi da je i ona mnogo plakala, ali ona veruje da će Bog pomoći da se čika Bela vrati. Ja ne poznajem tu svoju baku, ali Agi kaže da je lepa stara žena, pametna i prijatna. Tako da imam čak tri bake, baku Lujzu Hejman, baku Rac i baku iz Komaroma. Baka Lujza je vrlo čudna, ali ja je ponekad baš volim; po Agi, ona je luda, kao Vajsloviči uopšte, njeno devojačko ime je Lujza Vajslovič. Njen brat je čika Emil Vajslovič, koji je vlasnik Hotela „Park“, ali je baka Lujza ljuta na njega jer su se posvađali oko nasledstva. Zbog toga se čika Emil ljuti čak i na mene iako se ja nisam ni rodila kad se on posvađao s baka Lujzom. Mislim da je bilo šteta svađati se jer je svima ostalo dovoljno imetka, ali moj tata kaže da je imetak Vajslovičevih vredniji od imetka Hejmanovih jer u hotelu ima mnogo persijskih tepiha i posteljine, a baka ima samo zidove. Ali između zidova su bioskop, prodavnice i stanovi. Agi i čika Bela se mnogo smeju kad pričaju o čika Emilu i svaka priča se završava tako što on izbacuje gosta iz hotela. Jednom je i rumunskog kralja izbacio, a onda su ga zatvorili, ali više ne znam tačno šta se dogodilo.

Od bake Rac sam dobila drap prolećni kaput i tamnoplavu štofanu haljinu. Od tate, par crnih dubokih cipela s niskom štiklom, do sada sam nosila samo cipele s ravnom potpeticom, i dva para običnih čarapa, do sada sam nosila patent čarape i sokne. Od bake Lujze tri pidžame, tuce raznobojnih maramica i slatkiše. Od tetke Lili, tatine sestre, jedan lep mali zlatni lančić. Mali moj Dnevniče, na ovom lančiću sada nosim mali ključ, kojim tebe zaključavam da niko nikada ne sazna moje tajne. Od dede gramofonske ploče, koje Agi voli - *Parlez-moi d'amour, J'attendrai* i još tri, i na svakoj peva Lisjen Boaje, koju je Agi videla uživo i za koju kaže da je najslađa žena na svetu. Deda je to uzeo da bih ja naučila francuske tekstove jer će Agi tada biti srećna, zato što se ona ne raduje mojim školskim svedočanstvima, samo je raduje kad sam vredna u učenju francuskog, jer jedan foto-reporter mora jako dobro da zna jezike. Ja dobro znam mađarski i nemački, rumunski sam zaboravila, a francuski već polako savladavam. Deda obožava Agi i mislim da je njemu svejedno da li ja znam francuski ili ne, njemu je škola važna, ali zbog Agi on jako želi da naučim francuski. Deda voli samo Agi i ako neko kaže da sam ja lepo dete, on uvek odgovori da mi je majka i sad lepša. Uopšte, deda ponekad govori takve gluposti o Agi, da je Agi lepša od Grete Garbo, i tome se svi smeju. Baka kaže da ću biti lepša od Agi, koja je samo dražesna, a ja ću imati moderan stas. To je zbog toga što se toliko bavim sportom, plivam, klizam se, vozim bicikl, radim gimnastiku. Ritmičku gimnastiku učim kod Klare Vajs, ali to mrzim. Dobila sam i 14 knjiga, pomorandže, čokoladu, a od Mariške medeno srce i na njemu piše „Srce šalje srcu od srca“. Ali danas sam mnogo pisala i ti si već sigurno umoran, mali moj Dnevniče.

14. februar 1944.

Prošao je rođendan. Imali smo čaj, sendviče i saher-tortu. Pre smo imali čokoladu sa šlagom i kolače, ali sad nema dovoljno mleka jer je rat, a i čaj je nekako ozbiljniji. Dosta dobro smo se zabavljali. Marica nije baš bila prijatna jer ona je godinu dana starija, uči engleski, da pleše i da svira klavir, ali mrzi da vežba. Agi mi ne dozvoljava da učim da sviram klavir iako imam sluha, ali Agi kaže kako nisam dovoljno talentovana, a da ću, kad budem malo starija, učiti engleski. Jedan foto-reporter mora da zna i engleski. Tata je obećao da ću za kraj školske godine dobiti magnezijumsku sijalicu, kojom ću moći da fotografišem i u sobi jer ja već dosta dobro znam da fotografišem. Ani sam slikala, ali je na slici ispala ružna, pa je rekla da ne znam da fotografišem. Ipak, ja već znam i još ću naučiti, a kad budem imala aparat „Zeiss ikon“, poput tatinog, naučiću i da razvijam film. Prozor kupatila je ionako zamračen crnim papirom zbog vazdušnih uzbuna, pa je tamo dovoljno mračno da se mogu izrađivati slike. Mnogi kažu da će i ovde biti bombardovanja baš kao u Nemačkoj; Agi je čula u nekoj stranoj radio-emisiji da Minhen više ne postoji - ali Agi voli Engleze i veruje samo u ono što potajno čuje na engleskom radiju iako se on ne sme slušati i baka Rac kaže da ćemo zbog Agi svi dospeti u zatvor, i Moskvu sluša, a to se još manje sme; po Agi ni Rusi ne lažu kao ni „Glas Amerike“, lažu samo nemački i mađarski radio. Juče smo baš užinali kad je Agi telefonirala iz Pešte da će sutra otići u sanatorijum, rekla je da ne treba brinuti jer će to biti laka operacija, ali da su je ovde operisali, mogla sam da budem s

njom svakog dana, ali ovako će samo čika Bela biti s njom. Rekla je da će u martu doći oboje i ostaće ovde dok se rat ne završi. Čika Bela ionako ne može da radi zbog jevrejskog zakona. Taj zakon važi i za apotekare, ali za dedu, hvala Bogu, ne jer Jevrejin može da ima apoteku, samo upravnik apoteke ne može da bude Jevrejin. Zbog toga je Bačkai sada u apoteci kao upravnik, ali deda radi i umesto njega iako je on mlad. Baka kaže da zbog Bačkaija imamo manje prihoda, ali nije važno, samo da prođe rat i da deda opet bude upravnik apoteke. Deda je bio predsednik udruženja apotekara u Nađvaradu, ali su ga smenili jer je Jevrejin. Baki to ne smeta jer ionako za taj posao nije bio plaćen, samo je puno radio, ali deda je bio tužan i Agi je plakala kad je to doznala. Rekla je: „Nije važno, svemu dođe kraj“, pod tim je mislila da Ajtai neće biti predsednik udruženja apotekara Nađvarada posle završetka rata, nego će opet to biti deda i Ajtaija će obesiti jer je njilaš.⁵ Po baki, Agi neprestano politizuje i za to mogu da je uhapse, kao i za slušanje radija. Mislim da Agi ima drugačije poglede nego baka jer Agi kaže da će možda biti komunizam i onda niko neće imati ništa drugo osim onoga što zna. Ali ja i tada mogu biti foto-reporter jer od toga će se uvek moći živeti. Baka u tim prilikama ima običaj da kaže kako je to sve glupost i da Agi voli da preteruje, ali ipak mora da se uči jer svako mora da radi, čak i žene, samo deca ne - jer je nemoralno da deca rade. Danas sam skinula s tavana svoj bicikl, za dve nedelje već ću moći da ga vozim. Obožavam da vozim bicikl i moj bicikl je pravi bicikl, nije dečji nego za odrasle. Samo da se ne setim opet Marte kad ga pogledam. Mali moj Dnevniče, obećala sam da ću upisati u tebe Martinu priču jer ti si moj najbolji prijatelj i pred tobom ne treba da imam tajne. Marta je

⁵ Njilaš (mađ. *nyilas*) je naziv za pripadnika mađarske fašističke organizacije za vreme Drugog svetskog rata. (Prim. prev.)

bila dve godine starija od mene; Agi je govorila da je genije za ples i da liči na Žozefinu Bejker, ali ona je crnkinja, a Marta je bila samo crna i predivna. Uvek sam bila veoma ponosna što se genijalka koja ide dva razreda ispred mene druži sa mnom. To popodne, biće tri godine na leto, Marta je bila kod nas, pre toga smo se vozile biciklima do Saldobađa; bila je to prva „moja tura“ ovim crvenim biciklom, Martin je bio isti takav, samo svetlije crvene boje. Kad smo se vratile, Agi je zamolila Martu da otpleše nešto po muzici s gramofona, ali Marta nije želela jer je bila umorna od vožnje biciklom. Posle smo užinale čokoladu sa šlagom i jagode sa šlagom, Marta je to volela najviše na svetu, čak više nego ples. Odjednom, neko je na kapiji zvonio pet puta, došla je Martina dadilja, koja je ostala kod njih kao kuvarica, jer Marti više nije bila potrebna dadilja, i rekla je: Martika, dođi kući, tamo su iz policije i ti moraš da ideš s mamom i tatom. I sada se sećam kako je izgledala Agi. Postala je bela poput zida, ali je Marta rekla da su verovatno došli zato što je brzo vozila bicikl po ulici Rimanoci, a tata joj je rekao mnogo puta da će dospeti u policiju zbog „prebrze vožnje“. I ja sam se umirila, ali je Agi tako neobično hodala po sobi i stalno je zvala telefonom tetku Pastor, Martinu baku, ali tamo nikoga nije bilo kod kuće. Ujutro sam i ja telefonirala - ali se niko nije javio na Martinom broju. Čula sam da je Agi rekla dedi kako je sinoć čula u Klubu novinara da se vlada priprema na veliku svinjariju, da one Jevreje koji nisu rođeni u Mađarskoj otpremi u Poljsku i da će ih tamo čekati stravična sudbina. Ja to tada nisam razumela jer je Marta rođena u Varadu, kao i njena majka, a njen deda je imao neke novine u Nađvaradu dosta davno, kad još Agi nije ni bila rođena. Zvale su se *Nagyvárad* *Friss Újság*, mislim. Ali je Martin deda, čika Pastor, umro i sad imaju samo knjižaru i reklamnu agenciju, a to vodi Martin otac, čika Mincer. Agi je rekla da se čika Mincer rodio u Bukovini, ali sad to ne važi, iako

je i to pripadalo monarhiji. Tada nisam razumela šta je to monarhija, pa sam pitala dedu jer on je star i seća se svega što je nekada bilo. Kad je Martina majka bila još devojka, učila je u Beču, a isto tako i čika Mincer. Zaljubili su se i venčali i od tada žive ovde u Varadu. Čika Mincer je dobro govorio mađarski, Marta čak nije ni znala nemački, nego samo engleski. Kod nas je bilo veliko uzbuđenje, Agi je neprestano plakala i telefonirala, ali joj je baka zabranila i rekla da o tome ne treba razgovarati telefonom, pa je Agi otrčala u grad kod novinara i oni su joj ispričali da je deset hiljada ljudi, poput Marte, odvedeno vagonima u Poljsku, i to bez kofera i hrane. Rekli su da ako se tetka Mincer brzo razvede, onda ona i Marta mogu ostati. Ali oni nisu želeli da se razvedu, a Marta nije želela da ostane ovde i bez oca. Agi je čula da je baka Pastor otputovala u Peštu i da je tamo pokušala sve, i mislim da je neki ministar Keresteš-Fišer poslao telegram na poljsku granicu da ih skinu s vagona, ali telegram nije stigao. Agi je čak rekla da je to laž jer sad su tamo svi zločinci kojima ni ministar ne može da naređuje. Martin bicikl je ostao pored mog uz kapiju i nismo se usuđivali da ga pošaljemo Martinoj baki. Agi bi glasno zaplakala kod god bi ugledala dva crvena bicikla jedan pored drugog. Ja sam je pitala zašto stalno plače, nas neće odvesti jer moj tata se rodio u Budimpešti, čika Bela u Komaromu, a deda u Kapošvaru. Ali ona je samo plakala i rekla da se može dogoditi još mnogo toga i da nas takođe mogu u vagonima odvesti u Poljsku samo zato što smo Jevreji i što je ovde fašizam. Ne znam šta je fašizam, ali sigurno znači da će Jevreji biti odvedeni u Poljsku. Martina baka kaže da su Marta i njeni roditelji živi, ali ne mogu da pišu jer im Nemci ne dozvoljavaju. Nekoliko puta su bili kod nje neki vojnici, koji su joj prvo tražili novac, a tek onda su joj rekli da su videli Martu i njenu majku u nekom poljskom gradu koji se zove Kamjanjec-Podiljski. Pogledala sam na mapi i podvukla

crvenom bojom. Samo, nemaju odeću jer nisu mogli da ponesu kofer, ali će im vojnici odneti odeću da im ne bude hladno. Čula sam i to da baka Pastor četka čika Mincerov frak jer je ostao kod kuće, a tamo mu nije potreban, vojnici traže samo toplu odeću pošto je tamo hladno. Ali izgleda da Martinoj majci nije hladno jer je deda čuo da je jedan vojnik došao po njenu letnju odeću. I Agi sam pitala, ali ona nije želela da razgovara o tome, kaže da ne moram sve strahote da znam, a ionako nemam srećno detinjstvo. Tu je Agi u pravu, i jednom kad su sedeli na terasi i mislili da ja već spavam, onda je Justi rekla Agi da deca razvedenih roditelja nikad ne mogu biti srećna. Agi je na to odgovorila, još uvek se sećam, da i roditelji koji nisu razvedeni mogu imati nesrećnu decu i da bi ona zbog mene ostala s tatom iako ga nije volela. Justi zna vrlo dobro da su se razveli zbog bake Lujze, koja nikad nije volela Agi, a da je tata izabrao Agi, ne bismo imali ni stan jer je kuća bakina i, uostalom, da tata ne radi ono što baka Lujza hoće, ona bi izbacila tatu iz nasleđstva, a to moj tata ne želi - pa onda u svemu sluša baku. Ja sam i sada poslušna, samo da ne bude svađe jer to mrzim, ali kad porastem, zarađivaću kao foto-reporter i radiću šta hoću. Agi kaže da je to pravilno, ali da svog muža ipak moram da poslušam čak i ako sam foto-reporter. Mislim da se jedan engleski arijevac neće svađati sa mnom jer Englezi nisu toliko nervozni i veoma su otmeni. Završavam jer imam mnogo posla, mali moj Dnevniče, treba da naučim tri francuska nepravilna glagola, a hoću i da čitam *Decu kapetana Granta* Žila Verna. Laku noć!

17. februar 1944.

Danas po podne sam bila kod Anike. Nije bilo nikoga osim mene. Za užinu smo imali kafu i hleb s puterom. Prvo smo igrale društvene igre, ali sve je dosadno samo udvoje. Posle smo prestale i razgovarale smo. Anikini roditelji su bili kod kuće i Ani bi često otrčala do njih da im da poljubac. Ne poričem, mali moj Dnevniče, pomalo sam zavidela Ani, ja najčešće moram da putujem da bih poljubila Agi, a i do tate takođe treba da pređem dva ugla na glavnoj ulici, pa čak ni tada nije sigurno da ću ga zateći kod kuće. Znam da je zavist vrlo ružna osobina, ali tebi, mali moj Dnevniče, priznajem da zavidim - ponekad čak i Agi. Agi je to nekoliko puta primetila, ali kaže da ću se kad porastem odvići od toga. Agi mi je objasnila da ne gledam uvek samo decu s kojom idem u licej, nego i da s njom odem u ulicu Sačvaj, gde u siromašnoj jevrejskoj četvrti žive siromašna deca. Videću u kakvoj bedi oni žive, nemaju ni dovoljno za jelo, cipele su im poderane, a ni zimi se ne greju jer nemaju novca za ogrev. Zatim, da pomislim na siročice i na bolesnu decu i odmah će me proći zavist i biću zahvalna što imam sve što mi treba i nemam drugu dužnost osim učenja. Tačno je da sam dete razvedenih roditelja, ali imam svoj dom kod dede i bake i tatu mogu da vidim svaki drugi dan, takođe i baku Lujzu, a i Agi kad doputuje svakih pet nedelja ili kad imam školski raspust, onda ja idem kod njih. Kad ne bude više jevrejskih zakona za novinare, tada ću ja stanovati kod čika Bele u Pešti. Agi kaže da je ovaj period koji provodim kod babe i dede prelazan i da će moj konačni, pravi dom biti s njima u Pešti. Kao što sam već napisala, mali moj Dnevniče, ja zavidim i Agi, ali samo onda kada joj baka

poklanja odeću. Agi to zna i uvek kaže da i ja imam sve što je potrebno devojčici od trinaest godina, a da i ona dobija samo ono što joj je apsolutno važno jer ona je stalno među ljudima i mora biti prikladno obučena. I to je tačno, ali ona takođe voli lepu odeću, samo o tome jednostavno ne voli da govori. Ona samo razgovara o knjigama i politici kad su joj tu prijatelji. Ali s bakom ili kad je nasamo s nekom svojom prijateljicom, onda u drugoj sobi tiho pričaju i o odeći. Od kada Agi zna da joj pomalo zavidim, uvek podesi da kad ona nešto dobije od bake Rac, istovremeno dobijem i ja. S druge strane, istina je da mi ona ne zavidi kad ja nešto dobijem a ona ne. Uostalom, Agi je rekla baki Rac da je najbolje ne primećivati da sam zavidna. Svako dete ima neku manu, Agi je poznavala decu koja su neprestano lagala, čak i krala. Ja zaista retko lažem, najviše u školi ili svojoj nastavnici francuskog - ako loše znam lekciju, kažem da me boli glava ili zub. Ali krasti ne bih mogla ma šta da je u pitanju. Kad me je Anika deseti put ostavila samu u dečjoj sobi da bi se poljubila s roditeljima, viknula sam da bih mogla i kući da odem kad me stalno ostavlja samu. Ne budi zavidna, Eva, rekla je Anika, uskoro će i tvoja mama biti ovde, pa ćeš onda i ti imati nekoga da poljubiš. To nije istina, rekla sam ljutito, nisam zavidna, samo se dosađujem kad me ostavljaš samu ovde. Iz ovog se vidi da i Ani zna da sam zavidna i sigurno misli kako i njoj zavidim jer ona nije dete razvedenih roditelja. Ali u školi ima i druge takve „razvedene dece“, na primer, Klodi, koja živi kod svog tate, a mama joj je ne samo Francuskinja nego i arijevka. Klodi je znači polutanka, odnosno polu-Jevrejka, kao njen tata, i polu-arijevka, kao njena mama. Klodi je najlepša devojka u razredu, francuski zna perfektno, ali je veoma loša učenica. Klodi mrzi svoju maćehu, ali ipak joj ne smeta što je dete razvedenih roditelja, jer kad završi četvrti razred, ionako će otići kod svoje francuske bake i tamo postati arijevka. I Erikini

roditelji su razvedeni, i Erika takođe stanuje kod svoje bake. Ali Eriki ne smeta što su joj se roditelji razveli jer je to bilo tako davno da se ona i ne seća svog tate, koji ne stanuje u Evropi, nego u Americi ili Africi, ne znam više tačno gde. I među dečacima ima onih čiji su roditelji razvedeni, ali s njima nikada nisam razgovarala o takvim stvarima jer su oni divlji, a i, u svakom slučaju, ne volim dečake nego malo odraslije, koji su ljubazniji. Ipak, bilo je to dobro poslepodne i Ani je bila i ostala moja najbolja prijateljica. Sada moram još mnogo da učim, mali moj Dnevniče, jer dolazi polugodišnje svedočanstvo, Bog bio s tobom.

21. februar 1944.

Zanemarila sam te nekoliko dana, mali moj Dnevniče, jer nisam imala vremena da pišem. Dobili smo polugodišnje svedočanstvo, Ani Pajor i ja smo skroz odlične. Justi je danas bila ovde, jako se radovala svedočanstvu, donela mi je na poklon četvrti i peti tom knjige *Mala hirovita*.⁶ Najviše na svetu volim Justi, malo više nego što volim Agi, ali odmah posle nje Agi, zatim tatu, odmah nakon njega čika Belu i baku i dedu Rac, zatim baku Lujzu. To se baki Rac ne sme reći jer odmah pobesni. Kaže da mi ona najviše daje i nju treba najviše da volim. Ali to se ne može na silu! Istina, baka Rac troši najviše novca na mene, ali šta da radim ako ne mogu nju najviše da volim! S bakom Rac treba umeti, ali to zna samo deda, koji joj sve odobrava. Pokušala sam da razgovaram s Agi o tome, ali ona me uvek prekine. Agi mi nikad ne kaže: Ti to ne razumeš; uvek sve prevede na „dečji jezik“. Ali kada razgovaram s njom o baki Rac, onda i ona kaže: Žao mi je, Eva lutkice, ali ti si za to stvarno još mala. Jednom je govorila o tome, ali ja zaista nisam razumela šta je htela da kaže. Govorila je nekako kao što se knjige pišu. Kao, na primer: Ljudi nisu ni anđeli ni đavoli, već i takvi i onakvi, to jest i dobri i zli. Ali baka nije loša. Naprotiv. Veoma je dobra prema svima. Takođe, kupuje odeću za Agi, koja je uostalom neuredna i nikad nema dovoljno para. I Justi dobija od nje divne poklone, a i Mariška. Kad se svađa, uvek se pokaje i odmah ide da kupuje. Agi kaže da je baka plahovita i da je za nju to najgore jer pati zbog toga. I to

⁶ Ovo je slobodan prevod (prema mađarskom - *Kis Makrancos*) naslova romana nemačke spisateljice Emi fon Roden (Emmy von Rhoden) *Der Trotzkopf*. (Prim. prev.)

je Agi objasnila - sva nevolja dolazi zbog toga što je ljubomorna. Kad je deda bio mlad, bila je ljubomorna na njega, tada je Agi bila dete i, kako ona kaže, bio je često u „gužvi“. Tada čak ni deda nije na sve pristajao, i Agi se plašila da će se posvađati. Mislim da je Agi u svemu podržavala dedu, ali mi nije to priznala. Baka je srećna kad se svi ljute jedni na druge, a ona je sa svima u dobrim odnosima. Po Agi, i to je ljubomora, a proističe iz toga što je prabaka bila lepa žena, čak sam je i ja poznavala, ali se meni nije svidela, možda zato što je već bila jako stara. Baka Rac je isto bila lepa, ali ne kao prabaka. Ljudi su govorili: Lepa je devojka, ali daleko od svoje majke. I deda je bio lep čovek, sigurno lepši od bake Rac, i mora biti da su joj to i rekli. Ali možda to ja samo tako mislim! Agi je nekako tako objasnila: Da se od osećanja niže vrednosti koje je imala u mladosti nikad nije oslobodila i odatle potiče ljubomora, koju prenosi na celu svoju okolinu i koju ne može da prevaziđe. Ovu rečenicu, mali moj Dnevniče, plagirala sam od Agi, iz pisma koje mi je napisala prošle godine, ali ga je uputila na Justinu adresu kako baka ne bi videla. Ne znam šta je osećaj niže vrednosti. I za ovo Agi kaže da ću razumeti najkasnije u sedmom razredu, a da dotle ni ne razmišljam o tome, glavno je da shvatim da je baka dobra, samo su joj živci loši. Možda ako dođe čika Bela, on će mi to objasniti jer on ume dobro da objašnjava i uopšte zna više od svih koje poznajem. Oh, mali moj Dnevniče, samo da već dođu. Operacija je prošla vrlo dobro, Agi sama telefonira svako veče, telefon je pored njenog kreveta i vrlo je vesela, samo što je rana i dalje boli. Ne ljutim se više na Agi zbog mog rođendana. Čula sam da su samo meni rekli kako je to bila mala operacija, ali je, u stvari, imala vrlo ozbiljan tumor i moraće da leži duže nego što smo mislili. Zapravo, toliko čeznem za Agi otkako Justu nije s nama od prošlog proleća. Niko nije želeo da ona ode, a deda je uvek hteo da ona

postane mađarska državljanka, ali to nije uspelo. Agi je želela da se Justi uda za nekoga ko je mađarski državljanin, pa bi i ona to postala. Deda je takođe pregovarao s jednim konobarom iz kafane „Rojal“, ali je taj tražio unapred 1000 penga pre nego se venča s Justi, pa nije bilo ništa od toga. Da je Justi mađarska državljanka, Donat, lokalni vođa Folksbunda, ne bi mogao da joj zapoveda. Ali ovako, naređivao joj je iako je Justi Austrijanka, ali Hitler je okupirao i Austriju i od onda je Justi odjednom postala nemačka državljanka. Niko je nije pitao da li to želi, jednostavno su je obavestili o tome. Sirota Justi, mrzi Donata i Vinterhilf,⁷ kojem stalno treba nešto donirati. Agi kaže da je Hitler đavo i da su oni koji su s njim đavolji pomagači. Tačno je da Agi neprestano politizuje, a ja ne razumem to da često navija za Engleze, a istovremeno govori da su Englezi krivi i za Hitlera jer je Hitler besan pas, a Englezi su šinteri, a ipak su pustili besnog psa, koji je na kraju svakog ugrizao. Pa ipak, jedva čeka da sluša engleski radio, a i mene hoće da uda za Engleza arijevca, ali sigurno za takvog koji nije kriv za Hitlera. Sad mi je palo na pamet da i za ovo pitam čika Belu jer ne razumem baš Agi. Dakle, mali moj Dnevniče, to i ti znaš, jer si tada i ti živeo, da je Justi otišla od nas kod Poroslaijevih i ništa nismo mogli učiniti. Tada sam plakala dva dana i dve noći. Nisam išla ni u školu. Čak je i Agi doputovala, i ona je isto plakala, a i baka, čak i deda. Na kraju me je Agi utešila rekavši da je glavno da ostanemo živi, govorila je sve vreme, i onda ću videti da će se Justi odmah vratiti, a do tada treba izdržati bez Justi. Eto, i ona izdržava što je

⁷ Akcijom *Winterhilfswerk des Deutschen Volkes* (Zimska pomoć za nemački narod) prikupljala se pomoć za siromašne Nemce tokom zime. Ona je trajala od 1933. do 1945, od oktobra do marta, a pomogla je porodicama slabijeg imovnog stanja, koje su dobijale donacije u vidu hrane, odeće, uglja i drugih proizvoda. Tokom nacističke vladavine Hitler je odredio da svaki građanin mora donirati sredstva, a prema iznosu donacije videlo se ko je lojalan njegovoj Nationalsocijalističkoj partiji. (Prim. prev.)

ćika Bela u Ukrajini, i to je još teže jer ćika Belu tamo muće oficiri, a Justi niko ne mući kod Poroslajevih. Tada je Agi neprekidno dolazila k nama, ostajući od petka do nedelje, putujući noću jer ima posao u nekoj kancelariji u Pešti dok je ćika Bela odsutan. Od tada toliko ćeznem za Agi. Ako se rat završi, Justi i ja ćemo se preseliti u Peštu kod Agi, oni će onda imati stan i novac jer neće biti jevrejskih zakona za novinare. Anikina mama, tetka Bora, kaže da bi ćika Bela posle rata mogao da postane i ministar i onda ćemo stvarno imati divan stan u Pešti i svoj automobil. Međutim, kako vidim, Agi ne želi da ćika Bela postane ministar, samo bi volela da on ponovo piše uvodnike za novine i da piše knjige; prema Agi nije dobro biti ministar, ćoveku nije potrebna vlast, nego mir. Ali mira će biti samo ako Hitler umre, ali sam u vestima videla da izgleda vrlo dobro, i neće tako brzo umreti! Po baki Lujzi, ubiće ga, ali kada - ni ona ne zna.

26. februar 1944.

Mali moj Dnevniče, Agi je još uvek u sanatorijumu, izgleda da je jako bolesna, samo što to kriju od mene. Ona mi sada piše i pisma! Mali moj Dnevniče, desilo mi se nešto jako čudno. Jedva mogu i da ti priznam - mislim da sam zaljubljena. I njegovo ime ću ti napisati, zove se Pišta Vadaš. On ne zna to, on je već veliki dečak, pre dve godine je maturirao, ali ne može da ide na fakultet jer je Jevrej, pa radi kod strica u prodavnici tekstila „Jene Vadaš i ortak“. Baka je nekada tamo kupovala, pa ga tako i znam. Kad idem u školu, redovno se sretnemo. On otvara prodavnicu. Još nisam razgovarala s njim, ali je jutros bio jako prijatan. Rekao je: Pa, Eva. Ja sam rekla: Zdravo, Pišta. Zbog toga bih dobila batine od bake Rac jer ona hoće da dečacima govorim vi, a samo devojkama da kažem ti. Agi je svejedno, deca iz Pešte govore ti, a i ja ću posle rata biti peštanska devojčica. Tome se veoma radujem jer zaista volim da budem u Pešti. Bila sam tamo mnogo puta i Agi i ja smo kovale velike planove. Nikad neću zaboraviti kako se Agi svega plašila u zabavnom parku, naročito se plašila tobogana smrti, ali je ipak sela na njega jer je htela da me impresionira. Od ringišpila joj je pozlilo, bila je prilično bleđa, ali je u zoološkom vrtu uživala kao i ja. Išle smo u operu i u dečje pozorište i na prelepo Margitino ostrvo. Najsrećnija sam bila kada sam s Agi i Justi šetala po Pešti. Agi poštuje Justi jer je Justi bila njena guvernanta dok se ja nisam rodila. U Pešti smo se uvek pretvarale kao da je Agi moja velika sestra, a da je Justi naša guvernanta. U to vreme Agi je još uvek bila vrlo vedra, ali od kada je čika Bela otišao u Ukrajinu, postala je sasvim drugačija. Ponekad, u retkim trenucima, kada bi dobila

pismo od čika Bele, na „crno“ ili logorsku kartu, onda je bila onakva kao pre. Ali sad piše veselija pisma i glas joj preko telefona zvuči drugačije. Kaže da sad može da bude i bombardovanja, čega se užasno plašim, ali moj tata misli da Varad neće biti bombardovan jer se ne isplati. Na nesreću, Pešta hoće, to je istina, ali je glavno da će do tada Agi i čika Bela već biti ovde u Varadu. Da, mali moj Dnevniče, davno nisam videla čika Belu. Biće već dve godine ovog leta. Onda su doputovali na letovanje, sve je tako lepo krenulo. Prvi dan sam bila s Agi na štrandu,⁸ istina jako sam se naljutila na njene prijateljice jer su se okupile oko nje i raspitivale se šta ima u Pešti, da li je istina da se Kalai sprema za separadni mir.⁹ Ni sad ne razumem šta je separadni mir, ali znam da je Agi rekla: Kalai je ista takva bitanga kao ostali, i da se ona neprestano plaši poziva. Ovde niko nije čuo da munkasolgalatoše¹⁰ odvođe u Ukrajinu i Agine prijateljice su rekle da je Agi previše pesimistična, odnosno da uvek očekuje nešto loše. Ali i iz Varada su ljudi odvedeni, mada tada nisu znali kuda ih vode. Samo je Agi znala, ali nikome nije rekla; kazala je: Doznaće kasnije, siroti. Pa, tako je i bilo, nažalost! Jednog dana baš kad sam s Agi ulazila kroz kapiju, čule smo isprekidano zvonjenje međugradskog poziva: zvali su iz Pešte da je stigao poziv. Agi je rekla: Ovo je kraj. Od tog trenutka nije pojela ni zalogaj, nije govorila, a inače mnogo govori. Plakala je na ulici dok je čika Beli kupovala ranac, cokule i raznu opremu za izlete. Pomislila sam da ću te stvari ja dobiti

⁸ Germanizam štrand (od nem. Strand) označava peskovitu obalu pogodnu za sunčanje i kupanje (I. Klajn, M. Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad, 2006). Upravo je tako dobila naziv i čuvena novosadska plaža Štrand. (Prim. prev.)

⁹ Mikloš Kalai (Kállay Miklós) je bio mađarski političar koji je bio predsednik vlade Mađarske tokom Drugog svetskog rata, od 9. marta 1942. do 22. marta 1944. (Prim. prev.)

¹⁰ Radi se o Jevrejima u Mađarskoj za vreme Drugog svetskog rata koji su imali obavezu prinudnog rada (od mađ. reči munkaszolgálat). (Prim. prev.)

jer je čika Bela stariji od ostalih koji će biti odvedeni i sigurno će biti pušten. Čika Bela stalno teši Agi, kaže: Nemoj plakati, Babuka, ne mogu me odvesti, znaš da sam invalid. Čika Bela je bio i u prošlom ratu, ali tada je takođe bio vojnik, a samo u sadašnjem ratu je tako da Jevreji idu na front bez oružja. Međutim, Agi je samo plakala i stalno govorila: Ipak će te odvesti jer hoće da nestaneš! Pitala sam dedu zašto toliko žele da ubiju čika Belu, a druge ne? Zato što je čika Bela levičar, a sad vladaju desničari, odgovorio je deda. Naravno da to nisam razumela, ali od tada mi je već Agi to objasnila i sada nekako razumem. Ja uvek treba da navijam za levicu jer će onda svi koji su poštteni dobro živeti, a nitkove će ubiti. I ono što je za mene veoma važno - nikog neće odvoditi u Ukrajinu, a Pišta Vadaš će moći da ide na univerzitet jer neće biti važno ko je Jevrejin, a ko nije. Uveče su Agi i čika Bela otputovali, mali moj Dnevniče, nikada neću zaboraviti taj njihov odlazak. Agi se ponašala kao da nije normalna. Nije čak ni poljubila dedu kraj voza iako Agi deda znači isto koliko meni Justi. To veče je baka Rac bila jako dobra prema meni. Sedela je na mom krevetu i rekla: Čika Bela će se sigurno vratiti, Agi će se pobrinuti za to, jer kad se radi o čika Beli, za Agi čak ni Hitler ne može biti prepreka. U to naravno nisam poverovala, ali je tačno da Agi vrlo dobro zna šta treba da se radi. Baka kaže da se ona sviđa muškarcima, a sve zavisi od njih. Deda, s druge strane, kaže da, nažalost, ne može da se pobrine za sve jer ne zavisi sve od muškaraca, već i od politike. A o politici, za koju takođe ne znam šta zapravo znači, stalno se govori; zaista ne znam ko to radi, ali radi pogrešno. Ja ću biti foto-reporter i ništa drugo, ali obećavam ti, mali moj Dnevniče, da neću fotografisati nijednog desničara jer ću ih mrzeti dok sam živa! Čika Bela je bio još dva dana u Vacu, a Agi nije mogla ništa da učini. Deset dana nije ni pisala, a onda je doputovala i ispričala kako je bilo strašno kad su čika Belu

ošišali u Vacu, prišili mu žutu traku na odelo, na glavu metnuli vojničku kapu; sa sobom je poneo samo nekoliko košulja, a od tople odeće, ništa... Agi je ispričala da ko nije video tu školu u Vacu u kojoj su bili zatvarani Jevreji, a vojnike s bajonetima i policajce u kapama s perjanicama koji su gurali žene ispred ograde, taj ni ne zna šta je fašizam. Čika Bela je za dva dana ostario kao da su prošle godine i oslabio je, ali je stalno tešio Agi i govorio joj da će se vratiti. Baka i deda su hteli da se Agi ne vrati u Peštu, nego da ostane ovde dok se čika Bela ne vrati. Ali Agi nije htela ni da čuje za to. Stalno je govorila: Ako mogu da uradim nešto za njega, to mogu samo iz Pešte i to je moja je dužnost! To su i baka i deda uvideli i Agi je otputovala u Peštu. S obzirom na to da se čika Bela vratio, čini se da je Agi imala pravo. Stalno je nešto sređivala, ali, nažalost, trebalo je petnaest meseci da se čika Bela vrati kući. Deda je stalno govorio da je Agi ulazila u vučju jazbinu, to je neka vojna kancelarija koju deda tako zove, a baka se stalno brinula da će Agi dospeti u zatvor jer ulazi i tamo gde je napisano: „Jevreje ne primamo“. To je neko ministarstvo u Pešti, mislim u dvorcu. Ja sam uvek znala da Agi neće zatvoriti, toga se samo baka Rac neprestano plaši. Zar nije dovoljno što sluša radio i politizira, baka se žalila, već sad odlazi i u te vojne kancelarije. Agi se ipak nije desilo ništa loše, a sve njene prijateljice ovde je neprestano hvale otkako je stigao telegram da se čika Bela vratio iz Ukrajine. Bar njih pedeset je bilo ovde i dedi čestitalo kako je Agi sposobna. Deda je bio srećan i stalno se smejavao kao nikada pre. A bila sam i ja, iako ne znam šta je to Agi uradila. Ali ako sada dođu, objasniće mi. O, barem da su već ovde! Mali moj Dnevniče, dugo neću pisati jer imam mnogo posla, ne mogu dozvoliti da na kraju godine ne budem skroz odlična; iz geografije sam pokvarila ocenu, a Ani nije. Bog bio s tobom, mali moj Dnevniče!

14. mart 1944.

Stigli su Agi i čika Bela. Davno te nisam uzela u ruke, mali moj Dnevniče. No, bila sam veoma zauzeta, učila sam mnogo jer je Ani veoma napredovala i, iako mi je najbolja prijateljica, ipak to ne mogu da dozvolim. Jako volim Ani i, po Agi, ona dobro utiče na mene, ali ja joj malo i zavidim. Kao prvo, roditelji joj nisu razvedeni, štaviše, veoma se vole i Ani, kako kaže Justi, ima idealno i ničim narušeno detinjstvo. I još, Anini su bogati i već spremaju miraz za Ani. I iako je Ani lepa, ne dopada se dečacima. Agi je primetila da Ani ima smisla za humor. Ne znam da li ja imam smisla za humor i kako se vidi kad neko ima smisla za humor. Justi kaže da Ani nije iskrena. I ja sam to već primetila. Često kaže da ništa nije učila, a jednom je njena mama ispričala Agi da Ani već ujutro u pet sati uči. Ali dečacima se više ja dopadam, to sam već primetila. Samo Pišti ne. Htela sam da ti ispričam, mali moj Dnevniče, kako je bio lep čika Belin i Agin dolazak. Mislili smo da je čika Bela postao bolesni starac, ali se, hvala Bogu, ništa nije promenio. Malo je oslabio, ali zbog toga izgleda mlađe. Baka je primetila da mu je još uvek u očima onaj strah koji je doneo iz Ukrajine i iz zatvora na Bulevaru Margit, a ja sam takođe primetila da se na svaki mali šum nervozno trgne, ali kažu da će to proći. Međutim, Agi izgleda jako bolesno. Odmah je legla u krevet jer je rana još boli, a inače je raspoložena. U stvari, deda kaže da sija. Mislim da Agi najviše na svetu voli čika Belu, zatim mene i mog dedu. Naravno, kad je pitam, ne odgovara iskreno, kaže: Čovek drugačije voli svoje dete, drugačije muža, drugačije roditelje i drugačije prijatelje. Ne razumem kako je Agino srce uređeno, ali

mislim da sam i dalje u pravu, da i u njenom srcu postoji redosled, samo ona to ne priznaje. Mali moj Dnevniče, znaš li šta je zanimljivo? Čim makar i dva minuta ostanemo same, Agi kao da vidi šta je u meni i pita: No, Eva lutkice, (uvek me tako zove), da li imate neku tajnu da mi saopštite? Samo ne razumem kako je Agi pogodila da sam zaljubljena u Pištu Vadaša?! Znaš, mali moj Dnevniče, odmah sam joj ispričala sve! I to da idem u pravcu prodavnice „Vadaš“ čak i onda kada imam posla na drugoj strani, i da ponekad po deset minuta gledam izlog prodavnice „Vadaš“. Za svaki materijal u izlogu znam napamet cenu, boju i širinu, a i to da svakog ponedeljka Vadaš i ortak uređuju novi izlog. Ponekad Pišta stoji u vratima. U većini slučajeva samo kaže: Pa, Eva! No, desi se da me pita kako sam, kako mi ide učenje, ali na odgovor više ne obraća pažnju, baš kao što odrasli imaju običaj. Jednom prilikom mi je bilo jako neugodno jer sam baš stajala ispred izloga kad je Pišta izašao na vrata i rekao mi: Šta je bilo, Eva? Već te toliko interesuju materijali za odeću? Koliko zapravo imaš godina? Užasno sam pocrvenela i odmah slagala da imam četrnaest. Ali izgleda da je njemu čak i to malo jer je rekao da je devojkicama mesto u parku, a ne na korzou. To stvarno nije bilo lepo od njega! Dakle, mali moj Dnevniče, mislila sam da će se Agi jako naljutiti jer Pišta Vadaš nije ni Englez ni arijevac. Ali Agi uopšte nije bila ljutita i rekla je: To će ionako proći dok se ti, Eva lutkice, ne budeš udala, dok ne napuniš dvadeset četiri godine, jer verujem da se nećeš udati ranije, a dotle još možeš biti i deset puta zaljubljena. Agi je bila vrlo draga, ali ipak nije bilo lepo od nje što mi je na pitanje da li i ona vidi kao ja da je Pišta Vadaš lep, rekla da on njoj liči na lepog bronzanog vola. To je rekla zbog toga što je Pišta tamnoput i, naravno, samo po Agi, ima oči kao vo. Kad je videla da sam se uvredila, htela je odmah da se iskupi, rekla je da je to stvar ukusa i ne treba raspravljati o tome ko se

kome sviđa i zašto. Meni se dopada Pišta Vadaš, a njoj čika Bela! Ali ipak nije trebalo da kaže bronzani vo jer mi od onda to stalno pada na pamet kad pomislim na Pištu. Ipak, bilo mi je drago što nije rekla ništa slično kao što je imala običaj baka da kaže kako treba da se stidim što trčim za dečacima i što razmišljam o njima. Mislim da Agi za to ne mari ako trčim za Pištom Vadašem, možda će za mnom trčati mladići kad budem velika i foto-reporter. Mada nisam baš sigurna u to jer ponekad, kad su kod nas Agine prijateljice, prisluškujem i vidim da ni za njima muškarci ne trče, čak obrnuto. Agi je zbog toga veoma ljuta i kaže da njene drugarice ne trče za muškarcima i da ja čujem gluposti i ona mrzi kad neko prisluškuje i potkazuje. Ja nikad ne potkazujem, ali volim da prisluškujem, i druge devojke iz škole to rade, čak i Ani, koja je uzorno dete. Mali moj Dnevniče, kako je sve drugačije kad su Agi i čika Bela ovde, ne bi mi smetalo ni da rat duže potraje! Jao, to je vrlo ružno s moje strane jer mnogi ljudi pate. Nisam to htela da kažem, već da je najbolja stvar na svetu kad je cela porodica uvek na okupu, ali to je takva retkost kod nas!

16. mart 1944.

Čika Bela ne želi čak ni da Agine drugarice znaju kako su oni ovde jer ne bi želeo da se ta vest raširi po gradu. Kaže kako još nije sve gotovo, čak se i plaši da ono najteže tek dolazi. Mislila sam da očekuje bombardovanje, ali nije to u pitanju. Toga se on ne plaši. Već toga, što je isto moguće, da će doći Nemci. Kad je video da su se Agi i baka Rac sledile od straha, brzo je rekao da to nije sigurno i kako će se Nemci verovatno urazumiti i shvatiti da ne treba nastavljati s ratom koji su ionako već izgubili. Naravno, nije mislio na Hitlera, koji je lud, već na ostale, na radnike i seljake. Agi je rekla: Oh, ti nacisti. Ali Agi misli za svakoga da je nacista, čak i za one koji to nisu. Čika Bela je pitao dedu da li je sve u redu s apotekom i rekao da će držati na oku one koji su to učinili dedi kad je Horti došao u Nađvarad. Odmah sam se setila, mali moj Dnevniče, Aginih reči kako deda ne bi preživio da je vitez Karolj Sepešvari ostao za stalno u apoteci. Taj odvratni vitez je još uvek ovde u Varadu i ne javlja se dedi, kao da mu je deda nešto skrivio, a ne on dedi. Obećala sam ti već odavno, mali moj Dnevniče, da ću ti ispričati o vitez u Sepešvariju. Dakle, Mađari su već nekoliko dana bili ovde i deda je bio veoma ljut jer su iz sata u sat proterivali sve rumunske porodice, koje su, pored toga, morale sve ovde da ostave. Grad se od tada prilično promenio, puno je ljudi uvek na ulicama, ali svi su nepoznati. Deda je rekao „padobranci iz otadžbine“, a baka je takođe rekla da ljudi koji liče na njilaše šetaju korzom. Jednom prilikom kasnije pozvali su dedu u Gradsku kuću i vojni zapovednik grada mu je rekao da više ne može da bude u apoteci jer je prijatelj Rumuna i nepouzdana Jevrejina. Kao i to da će od

sada vitez Karolj Sepešvari biti vlasnik apoteke „Mađarska kruna“ jer je on pouzdan i vitez. Mogu da primetim da je i gradonačelnik bio vitez, vitez Gabor Rajnai, a ranije se prezivao Rajner. Ja sam se čak obradovala, mislila sam da je Jevrej. Zato što oni imaju običaj da menjaju imena. Deda je nekada bio Rozenberg, a kasnije je postao dr Reže Rac. Ali ne, Rajnai je Švaba i Agi je rekla da su svi vitezovi Švabe. I uopšte, po Agi, u Mađarskoj su skoro svi koji su na vlasti Švabe, čak je i vitez Sepešvari ranije bio Šolc. Nažalost, nije bilo moguće žaliti se na ono što bi vitez Rajnai naredio jer tada nije bilo civilne uprave ili administracije, toga se više ne sećam. Slatki mali moj Dnevniče, ovaj vitez Sepešvari je bio u apoteci dva puna meseca. Hvala Bogu, sada samo u snovima razmišljam o tome šta sam pretrpela tokom ovog perioda - prvenstveno zbog bake Rac. Baka se po ceo dan svađala s dedom. Kao da je on pozvao viteza Sepešvarija u apoteku. I to da je ona uvek govorila dedi da se ne druži s Vlasima, koje je baka toliko mrzela. Ali siroti deda se nije čak ni družio. No, šta da radi kad je bio predsednik apotekara i morao je da rešava svačije poslove. Kada bi došli gosti iz Bukurešta, nije mogao da ih ne primi, morali smo da ih pozovemo na ručak jer je deda bio predsednik. A kako je bilo dobro što je deda svakog poznavao kad je Agi išla na farmaceutski fakultet, pa su joj zbog dede uvek davali lakša pitanja na ispitu. Tada je glavni problem bio što nismo imali para jer nam Sepešvari nije davao, a od bake znam da smo živeli od pozajmica. Agi i čika Bela su slali novac iz Pešte, ali ga je deda slao nazad - rekao je da ni Agi nema i da će radije pozajmiti od drugih. Baka je onda bila stvarno nemoguća. Da bude još gore, svađala se sa svima, čak i s Justi i Mariškom iako nisu dobijale ni platu, a ipak su ostale da rade kod nas. Baka je neprestano grdila Agi zbog toga što se razvela od tate i što sam i ja ovde njima na teretu i da ćemo svi gladovati i nazepsti. I Agi i tata su mi slali novac, a Justi je rekla da je to

dovoljno za moje izdržavanje. Agi je skoro svako veče telefonirala i smirivala dedu, govoreći da čim prestane vojna uprava u Varadu, vitez Sepešvari će morati odmah da ode jer će se Agi za to pobrinuti kod civilnih vlasti. To su joj svi obećali, čak i ministar Keresteš-Fišer, onaj koji je i zbog Martinih poslao telegram na poljsku granicu, ali uzalud! Baka je isto rekla da Keresteš-Fišer neće naređivati ni vitez u Sepešvariju, kao što ni tada nije naredio graničarima. Agi se samo pravi važna da svakog poznaje. Ali deda je rekao da se u Agi može pouzdati, a, u svakom slučaju, i Keresteš-Fišer i Sepešvari su vitezovi, a jedan vitez može da zapoveda drugom. Ali baka nije tako mislila, i samo se složila da jedan vitez neće ići protiv drugog. Odnosno, da će vitez Keresteš-Fišer držati stranu vitez u Sepešvariju, a ne Jevrejina dr Režeu Racu, apotekaru iz Nađvarada. Sve to vreme ja se nisam usudila ni da pisnem. Iz sobe sam izlazila samo da ručam i večeram, ali i tada se baka neprestano svađala. Želela sam da odem u Peštu, ali Agi i čika Bela nisu imali stan jer su bili na snazi jevrejski zakoni, a i inače, morala sam da idem u školu. Otišla bih čak i kod tate, ali za Justi ne bi bilo mesta u tatinom stanu. I tako sam ceo dan plakala i molila Boga da već bude kraj svemu i da Agi sredi za apoteku i da se baka ne svađa sa svima i ne lupa vratima. U međuvremenu, deda je toliko oslabio i toliko ostarilo da ga niko nije prepoznao i stideo se i da izađe na ulicu što se to sve dešava njemu, koji je ceo život samo radio i bio dobar sa svima. Razboleo se zbog Sepešvarija. Upalio mu se bio živac, toliko se mučio da je bilo strašno i gledati ga. No, nismo telefonirali Agi jer bi onda doputovala kod dede i ne bi uspela da sredi za apoteku, a deda je polagao nade u nju i verovao da će joj to uspeti. Već sam mislila kako bismo svi umrli da je ovo mučenje zbog Sepešvarija duže potrajalo.

Jedne večeri, bio je prvi decembar, dobro se sećam jer Agi 2. decembra ima rođendan, vitez Sepešvari je primio pismo

od Rajnaija da odmah napusti dedinu apoteku. Vitez Rajnai je napisao da deda nije nepouzdana Jevrejin i da nikada nije bio prijatelj Rumuna, nego da je uvek bio dobar Mađar i da je došlo do nesporazuma. U to vreme sam mislila da je to bilo zato što je deda čitav život, dok su Rumuni bili ovde, bio član Mađarske stranke i dao je dosta para Mađarskoj stranci, jer je bilo dosta Mađara u Varadu koji nisu znali ili nisu želeli da nauče rumunski, pa zbog toga nisu mogli da rade. Svakog meseca je Mađarska stranka prikupljala novac za njih i deda je uvek davao. Uostalom, deda daje svakom ko od njega zatraži. To su svi znali za dedu u gradu i kad je vitez preuzeo apoteku, reformatski biskup, katolički biskup i evangelistički sveštenik napisali su pismo vitezcu Rajnaiju o tome koliko je deda bio dobar Mađar dok su Rumuni bili ovde. Čak je i jedna mađarska radnička delegacija otišla u Gradsku kuću kod viteza Rajnaija i molila ga da vrati apoteku dedi. Ja sam mislila da mu je zbog toga vraćena. Ali sam kasnije doznala da je trebalo platiti pet hiljada penga vitezcu Rajnaiju. Međutim, deda nije imao pet hiljada penga, pa smo onda prodali klavir. Stvarno sam se uplašila kada su došli po klavir, deda je rekao kako ga nose da ga naštimuju jer je neispravan. Nisam razumela jer baka je jako lepo svirala klavir, samo retko, a otkako je vitez u apoteci, ionako nema volju. Agi je isto učila da svira kad je bila devojčica, ali je mrzela da vežba, pa je baka rekla da Agi nije vredna podučavanja. Zbog toga mi Agi ne dozvoljava da učim jer se plaši da ću i ja kao ona mrzeti da vežbam. Dakle, prvog decembra u sedam sati uveče Sepešvari je besno napustio apoteku. No, zapretio je dedi da će on udesiti tako da deda ne umre u krevetu nego sasvim drugačije. Ja sam mislila da se samo u krevetu može umreti. Ali kažu da ni Martini nisu umrli u krevetu u Poljskoj, nego su ih Nemci ubili, ovo Martina baka ne zna jer i sada četka čika Mincerov frak i komšije kažu da razgovara s frakom - naravno, samo ona govori.

Sigurno ne bi četkala frak da zna da su umrli. Da možda ne misli vitez Sepešvari kako će dedu ubiti Nemci? Ali dedu ne mogu da odvedu u Poljsku jer je rođen u Kapošvaru, a pradeda u Tabu, a i to je u „otadžbini“. Drugog decembra ni vitez Rajnai nije više bio komandant grada, nego je uspostavljena civilna uprava, koju smo već tako čekali, kao i ono što je Agi već uredila u Pešti da nam bez naknade vrata apoteku. U popodnevnim satima 2. decembra stigli su Agi i čika Bela iz Pešte. Mislila sam da ćemo imati veselu rođendansku proslavu, ali nije se moglo jer je Agi bez pauze istrčavala iz trpezarije u dečju sobu i bacivši se na moj krevet glasno jecala i rekla: Šta su ovi psi učinili dedi. Za dva meseca je postao bolesni starac. Ali pred dedom Agi nije plakala. Deda je ipak primetio kako guta suze. Milovao ju je po kosi i rekao: Ozdraviću, devojčice moja, videćeš, uskoro ću se sabrati, pa ćemo se provoditi zajedno, kao onda davno u Italiji. Jer je Agi, kad je još bila devojka, leti uvek putovala s dedom. Deda je voleo s njom da ide na letovanje. Agi nije volela rano da legne, volela je da pleše do zore, pre podne je otplivala tako daleko na pučinu da se deda plašio da je ne proguta ajkula. Agi je bila očajna zbog klavira jer po njoj ovaj Rajnai je znao da 2. decembra više neće biti komandant grada i samo je hteo da izvuče novac iz džepa sirotog dede. Ali deda ne mari za to, samo ga boli upaljeni živac i jako je umoran. Baka stalno objašnjava čika Beli da nije ni mogla to da pretpostavi za jednog mađarskog oficira - a to je bio odvažni pukovnik Rajnai - da je isti kao Rumuni. Jer baka je mnogo puta rekla da Rumuni stalno traže novac, čak i onda kad im to ne sledi. Hvala Bogu, mali moj Dnevniče, da se sve posle sredilo, ali ja još uvek mislim na te dane. Od tada je mesto klavira u trpezariji prazno i ja ponekad sanjam da je vitez Sepešvari ponovo u apoteci, tada je moj jastuk ujutro mokar od suza, a dok je Justi još uvek bila s nama i ja spavala s njom, čak bi me i probudila jer sam svašta vikala u snu, što Justi nije

razumela, ali je jasno čula da izgovaram ime viteza Sepešvarija. Najzad, sad i ti, mali moj Dnevniče, znaš za slučaj viteza Sepešvarija! Juče sam te prelistavala i bilo mi te žao. Jer jedva nešto pišem što bi te obradovalo. Pa ipak, nemam samo tugu, imam i radost. Danas sam, na primer, veoma srećna jer smo svi zajedno. Po podne je bio i tata, posetio je Agi i čika Belu, lepo su razgovarali, kao prijatelji. Agi mi uvek govori da se ona nikad nije ljutila na tatu i objasnila da tatu treba da volim isto kao i nju, jer iako su se razveli, ja sam jednako svakom od njih dete. Bog bio s tobom, mali moj Dnevniče, imam puno lekcija, od kada su tu Agi i čika Bela, jedva nešto i učim, pa će biti problema u „školici“.

17. mart 1944.

Opet sam imala loš dan, mali moj Dnevniče. Ali ne kod kuće, već kod tate. Bila sam kod njega po podne, o svemu smo razgovarali, pričala sam mu i o Pišti Vadašu, ali tati se to nije svidelo. On se odmah duri kad mu nešto nije po volji. Moram reći da se Agi ponaša mnogo pametnije i nije uobražena u ovakvim stvarima. Iako ni Agi nije srećna zbog Pište Vadaša, tata ima stavove koji su potpuno izašli iz mode. I Agi daje za pravo da po tome treba gledati ljude koliko vrede, a ne treba ispitivati ko su mu otac i majka, iz kakve je „porodice“. Agi je rekla da se samo kod konja i pasa ispituje porodično stablo, kod ljudi ne bi trebalo. Niko ne bira porodicu, samo prijatelje. Negde sam ovo pročitala, ali ne znam gde, sećam se samo da sam to podvukla plavom olovkom jer sam se složila sa tim. I to me je rastužilo, mali moj Dnevniče, da mi je tata najavio da se ženi. Razumem tatu, ne želi da ostane sam, više nije toliko ni mlad, ali ipak me to boli. Znam i to da se udvarao ženama, mnogo puta sam to videla u „Japportu“. Sve su mi laskale, a tati čestitale kako ima lepu malu ćerku. Čak sam od njih dobijala i poklone i u takvim trenucima uvek sam znala da žele da se tata njima oženi. Ja sam ih, mali moj Dnevniče, sve mrzela, samo Evu Balog nisam. Nju sam stvarno volela. Ona je devojkica iz Pešte, jako je ljubazna, nastavnica je gimnastike. Kad sam bila u Pešti, povela me na plivanje na štrand na Margitinom ostrvu i na veslanje na Dunav. Tako je pametna i fina devojkica. Nije jako lepa, ali Agi kaže da je lepo građena. Bila bi dobra za tatu, a i za mene. Jer čak i ako ne živim sa tatom, ona je tatina supruga i biće mi ipak maćeha, i baka kaže da će ona mog tatu okrenuti

protiv mene. Ali to Eva Balog nikad ne bi uradila jer me je volela, ali tata se ipak nije njom oženio. Baka Lujza nije dozvolila da se tata njome oženi jer je tvrdila da je Eva komunista. Agi je isto bila ljuta na tatu u to vreme jer ju je Eva posetila u Pešti i požalila joj se što ju je moj tata napustio. Još se sećam - rekla je Agi - tata je napustio Evu Balog na način na koji se zaboravi kišobran u garderobi. Agi misli da se i komunistkinja može uzeti za ženu i da bi za tatu bilo dobro da se oslobodi bake, jer Eva ne bi dopustila da baka Lujza celog života ucenjuje tatu nasledstvom. Jer jedan komunista ne mari za nasledstvo! Ni ja ne znam zašto je bio problem što je Eva Balog komunista, to se na njoj zaista nije moglo videti, izgledala je baš kao Agi ili kao bilo koja druga mlada žena i tako mi je pametno govorila o svemu. Pitala sam Evu Balog šta je komunizam i ona mi je objasnila i razumela sam. Rekla je: Da postoji sad komunizam, ne bi bilo rata, ne bi proganjali Jevreje, svaki čovek bi imao posao i dovoljno hrane i ne bi bilo prosjaka na ulicama. I Agi je slično govorila, a ona nije komunista već socijalista. To nije isto, ali postoje sličnosti. Agi je rekla da niko ne sme da dozna da je Eva Balog komunista jer bi tada Evu zatvorili i takođe ne smem nikom reći da je ona socijalista jer bi joj to donelo nevolje. Ne znam kakva bi to nevolja mogla da bude, ali sigurno ako doznaju da je Agi socijalista, vratili bi za kaznu viteza Sepešvarija u apoteku. Ja, mali moj Dnevniče, samo tebi ovo poveravam, nikom drugom, čak ni Aniki, da postoje na svetu socijalisti i komunisti. U svakom slučaju, Anika misli da njih ima samo u Pešti, u Varadu postoje stranka „Imredi“¹¹ i stranka „Njilaš“,¹² ali

¹¹ U pitanju je, verovatno, frakcija Jedinstvene stranke (mađ. *Egységes Párt*, od 1922. do 1944.), koja se pod vođstvom Bele Imredija oktobra 1940. odvojila od glavne stranke kako bi se stvorila Partija mađarske obnove (mađ. *Magyar Megújulás Pártja*). I jedna i druga partija bile su konzervativne, s nacinalističkim, a kasnije i profašističkim opredeljenjem, a „Imredi“ je glasno

to je nešto sasvim drugo. Tata, znači, neće da se venča s Evom Balog, nego s Anuš Dojč iz Temišvara. Ne podnosim Anuš Dojč i ako se tata ne oženi Evom Balog, onda bolje da se ni ne ženi! Znaš, mali moj Dnevniče, da ja Agi više volim nego tatu, na tatu sam čak i ljubomorna. Agi, što se mene tiče, može da se uda i deset puta, ne bih imala ništa protiv, ali, naravno, ona to neće jer je ona čika Belina supruga i njega istinski voli. Imala sam samo četiri godine, mali moj Dnevniče, kad su se Agi i tata razveli, ali se ipak sećam da su oboje bili jako tužni u to vreme. Nisu se svađali, makar ja nisam čula nikad. Agi mi je takođe jednom rekla da se stvarno nikada nisu svađali jer su bili ravnodušni jedan prema drugom, i da se češće svađaju oni koji se vole. Uopšte ne znam zašto se treba svađati. Ja nikada neću i ni sa kim, iako ponekad želim s Pištom Vadašem jer nikad neće sa mnom da razgovara. Znaš, mali moj Dnevniče, ja sam za njega devojčica i nisam zanimljiva. Anika ga je poslednji put videla s Verom Peter u bioskopu, ona ima sedamnaest godina i ide u osmi razred. Agi je rekla da nije bilo lepo od Anike što mi je to ispričala jer inače ne bih nikada doznala da se Pišta Vadaš udvara Veri Peter. Agi je tako smešna. Iako je za Pištu Vadaša govorila da je lepi bronzani vo, ljutila se na Ani što mi je to ispričala, a i to da su na pauzi pušili cigarete iako Vera to ne sme jer je još uvek u srednjoj školi, u osmom razredu. Ani mi je čak rekla i to da joj je Pišta kupio perecu. Po Agi, Ani je spletkasića, ali rekla mi je da nastavim da se družim s njom, i ona se družila s

zagovarala konačno rešenje (nem. *Die Endlösung*), plan za istrebljenje Jevreja s tla Evrope. (Prim. prev.)

¹² Partija strelastog krsta (mađ. *Nyilaskeresztes Párt*) bila je mađarska nacionalsocijalistička stranka koju je pod imenom Partija narodne volje osnovao Ferenc Salaši (Szálasi Ferenc) 1935. godine, a kasnije, kad joj je rad 1939. zabranjen, promenila je ime. Prema pronađenim podacima, zagovarala je radikalni nacionalizam i militantni antisemitizam. Sovjeti su je zabranili februara 1945, kada su zauzeli Budimpeštu, pohapsili vođe, a samog Salašija osudili na smrt. (Prim. prev.)

tetka Borom, Aninom mamom, iako i ona voli da spletkari. Prema baki, Agi takođe voli da sluša tračeve. Sledeći put i ja ću spletkariti da naljutim Aniku. Agi mi se podsmevala i rekla da ću najbolje kazniti Aniku ako joj kažem da me nije briga s kim Pišta Vadaš ide u bioskop. Tada će se ona odvići od toga da mi priča neprijatne stvari o Pišti. A tata mi je rekao da ja nemam prava da mu određujem kime će se oženiti i kakve ja veze imam s Evom Balog da je tako podržavam. Rekla sam da je Eva Balog pametna, prijatna i dobra, a da Anuš Dojč to nije. Čak ne bih mogla da kažem da nije prijatna prema meni, ali osećam da neće biti takva kao što bi bila Eva Balog. Tata mi je još rekao da sam starmala, balavica i da je glupo sa mnom razgovarati o stvarima koje me se ne tiču. Naravno da sam se plaćući vratila kući i sve sam ispričala Agi i čika Beli. Po njihovom mišljenju, tata je u principu u pravu. Ne znam šta znači: u principu. Zaboravila sam da pitam. No, u pravu sam da bi Eva Balog bila bolja za sve nas, to je i Agi rekla, ali je onda ućutala jer ju je čika Bela pogledao i nešto joj šapnuo i onda je Agi odmah rekla da bi mogla da budem prijateljica s Anuš Dojč, da je i ona dobra devojka. U stvari, glavno je da sam se ja sprijateljila s mojim očuhom jer ja čika Belu stvarno volim, a ovu Anuš Dojč neću nikad ni upola tako voleti. Mali moj Dnevniče, sad je stvarno već dosta, baka me je već dvaput opomenula, a trebalo bi da učim i tako je kasno da moram da ugasm svetlo.

18. mart 1944.

U Pešti je stalna opasnost od bombardovanja; bojim se, mali moj Dnevniče, da će i ovde biti. Jedva mogu da pišem jer stalno razmišljam o tome šta će biti ako Varad ipak bude bombardovan. Želim da živim po svaku cenu.

19. mart 1944.

Mali moj Dnevniče, ti si najsrećniji jer ne možeš da osećaš, ne možeš da znaš kakva nas je nesreća zadesila. Ušli su Nemci! Dogodilo se ono čega se samo čika Bela plašio. Osvanuo je lep prolećni dan i ja sam bila u šetnji s dedom u biskupskoj bašti. Jako volim da odem u biskupsku baštu. Kad je Agi bila devojčica, to joj je bilo omiljeno mesto. Biskupska palata je predivna. Deda kaže da je iz doba Marije Terezije i da ima 365 prozora, baš koliko dana ima u godini. Za vreme šetnje po biskupskoj bašti deda mi je ispričao kako je u doba dok je Agi bila devojčica, mnogo mlađa nego ja sada, bila je tek u drugom razredu osnovne, u Varadu bio komunizam. I onda su oduzeli od dede apoteku, ali ne tako kao što je vitez Sepešvari uradio, nego je deda ostao da vodi apoteku i baka je isto tako radila u apoteci kao i pre, i bili su toliko plaćeni da je to bilo dovoljno za sve. Ali ni deda ni baka nisu bili srećni što su im oduzeli apoteku. Kao što sam ti već napisala, mali moj Dnevniče, Agi je u to vreme išla u osnovnu školu i učiteljice su objašnjavale deci šta znači komunizam. Agi se odmah javila da odgovara jer je razumela šta učiteljica govori, i čak je rekla da joj ne smeta što su dedi oduzeli apoteku i raduje se da sad neće biti zatvoren za decu nijedan deo biskupske bašte i da će se moći ući ne samo u baštu, već i u samu palatu. Agi je sledeće nedelje preklinjala Justi da je odvede u biskupsku baštu, ušle su i u palatu, i Agi je projurila kroz čitavu ogromnu palatu, videla je i biskupov krevet; ne znam zašto, ali je ona mislila da biskup spava u zlatnom krevetu, pa se jako iznenadila što biskup ima sličan krevet kao deda, samo malo lepši. Agi je po svaku cenu želela da pogleda kroz svih 365

prozora, ali to ni u komunizmu nije bilo moguće, ipak se vratila kući toliko oduševljena što je videla krevet biskupa Sečenjija da je i kod kuće izjavila kako je baš dobar taj komunizam.

Agi je danas prvi put ustala da ruča i deda je primetio da je slaba kao jesenja muva, ali je ipak ručala s nama. Bila je odlična punč-torta, vino i crna kafa. Ceo dan niko nije uključio radio. U podne je čika Bela hteo da sluša vesti, ali ga je Agi molila i rekla mu: Neka nas danas ne zanima politika, već ćemo da živimo privatni život. Mislim da je Agi pod tim mislila kako čika Bela treba isključivo njome da se bavi i ceo dan da sluša šta mu Agi priča. Agi i inače voli da razgovara, a sad kako je čika Bela petnaest meseci bio u Ukrajini, i četiri meseca u vojnom zatvoru na Bulevaru Margit, Agi od jutra do večeri i od večeri do jutra želi da bude s čika Belom i da stalno razgovara s njim. No, Agine prijateljice su ipak nekako doznale da su Agi i čika Bela tu, pa su došle po podne. I čika Belu je posetio njegov najbolji prijatelj u Nađvaradu, Šandor Fridlender. Već je bilo veliko društvo kod nas kad su čika Bela i Šandor Fridlender otišli u kafanu. Agi nije želela da odu jer se neprestano brine da će čika Belu opet odneti u Ukrajinu ili u zatvor, ali svi su se smejali Agi, čak i deda, koji je rekao: Ne boj se, devojčice moja, sad bi oni sve dali da izađu iz kola u koje su se uhvatili.¹³ Agi to objašnjava time da Kalai, koji je sad predsednik vlade, već zna da su Nemci izgubili rat i da se Nemcima smeši samo zato da nas ne bi dirali, ali već maše Englezima kako nas ni oni ne bi dirali kad se rat završi i oni uđu u Mađarsku. I Amerikancima ovaj Kalai šalje tajna pisma da nas ne bombarduju. Koga taj Kalai voli, to ja,

¹³ „Kolo u koje su se uhvatili“ slobodan je prevod „kállai kettőst“ - doslovno: ples u paru iz mesta Kalo (Kálló). U pitanju je igra reči: *kállai kettőst* je vrsta čardaša u kojoj učesnici čine dva koraka napred i dva nazad, a ovde u kontekstu „igre“ u koju se vlada tadašnje Mađarske „uhvatila“. Takođe, naziv igre asocira na prezime tadašnjeg predsednika vlade Mađarske Mikloša Kalajja. (Prim. prev.)

naravno, ne znam, ali to, nažalost, nije ni važno, sad već ništa nije važno osim da su Hitlerovi psi ovde.

Nije prošlo ni deset minuta, a čika Bela i čika Šandor Fridlender su se vratili, obojica beli kao zid. Još i sada čujem glas čika Šandora: Svima nam je kraj, od jutros su Nemci u Pešti. Agine prijateljice su odmah otišle kući, samo su ostali čika Šandor Fridlender i tetka Agi (njegova žena, a i ona je najbolja drugarica moje Agi u Varadu). Baka je uključila radio, ali nisu emitovali vesti, već su se samo čule koračnice. Mrzim koračnice, ne želim više da čujem koračnice nikad u životu! Agi je htela da čika Bela i Šandor Fridlender još noćas prebegnu u Rumuniju jer su oni u većoj opasnosti nego mi. Čika Belu svi poznaju kao novinara levičara, a čika Šandor je uvek bio socijalista. I to znaju mnogi. Jer kad je Horti pobedio kralja i postao regent u Mađarskoj, tada je čika Šandor pobegao u Beč i dugo nije mogao da se vrati kući. Agi ima običaj da kaže kako su iz ove zemlje pošteni ljudi uvek morali da beže jer su ih ili zatvarali ili ubijali. Oni koje su ovako prognali od kuće nazivaju se emigrantima. Ali biti emigrant takođe je jako loše jer svi neprestano čeznu za zavičajem, a u emigraciji ostaju zauvek stranci. Agi i čika Bela su isto bili u emigraciji u Parizu onda kad je počeo rat, ali su se vratili jer se Agi plašila da me godinama neće moći videti, a ni pisma ne bismo mogli da šaljemo jedni drugima. Naravno, kada su čika Belu odveli u Ukrajinu, Agi se mnogo kajala što je toliko plakala u Parizu da čika Bela više nije mogao to da gleda, pa su se vratili u Peštu. Da Agi nije čeznula za mnom i da nije zbog mene bila nesrećna u Parizu, onda čika Bela ne bi dospao u Ukrajinu i u zatvor. Ali možda bi im se desila druga nevolja jer su od onda i Pariz zauzeli Nemci. Znaš, moj mali Dnevniče, i ja se toga sećam. U to vreme su baš čika Bela i Agi bili kod kuće u Varadu. Uopšte, tamo gde su oni, Hitler odmah zauzme tu državu - imao je običaj da kaže čika

Bela. I tada smo stalno slušali radio. Baka je rekla da je Agi sasvim luda zato što je te noći probudila dedu i baku i čika Belu i rekla kako želi da umre jer će Hitler kad zauzme Pariz da položi venac na grob neznanog junaka i da ona to ne bi preživela. Tada još nisam razumela Agi niti sam znala šta je „grob neznanog junaka“. Mislila sam da je „neznani junak“ dobar Agin prijatelj koji je sahranjen u Parizu. Ali onda mi je čika Bela objasnio šta predstavlja „grob neznanog junaka“ u Parizu. Baka nije progovorila ni reč čitavo popodne, a onda je odjednom skočila i počela strašno da viče na Agi, očima je tako čudno zakolutala i rekla da niko ne sme da sluša Agi jer Agi ionako svima donosi nevolju, i ona unapred zna da će Agi da pobegne, a da će onda policija i Nemci da ispituju dedu i baku umesto Agi, a da baka neće dozvoliti da je muče zbog Agi. Još je zamerila Agi što joj je ispričala šta Jevrejima rade Nemci, i onima koji su protiv njih, kako ih muče, sve zna, a ne može ništa da pomogne. Svi su se jako uplašili od bake, Fridlenderovi su skočili i otišli kući. Agi je pokušavala da umiri baku Rac i rekla joj: U gradu ni ne znaju da su oni ovde, samo nekoliko dobrih prijatelja koji su bili ovde popodne, ali oni neće nikome reći. No, baka je samo nastavila da plače i viče i na kraju joj je deda dao jaku tabletu za spavanje i onda je nastala tišina. Ipak, ja dugo nisam mogla da zaspim, a čula sam da ni čika Bela ni Agi ne spavaju. Znaš, mali moj Dnevniče, najstrašnije je to što je deda, kada je baka zaspala, pobegao iz spavaće sobe, a Agi je rekla dedi da se ozbiljno plaši kako će jadna baka poludeti i šta će onda biti. Ne znam šta je deda odgovorio jer sam zaspala.

21. mart 1944.

Danas je rođendan baki Rac i tati, isti dan. Još juče u podne bilo je u planu da tata danas večera s nama jer ga je Agi pozvala da zajedno proslavimo s bakom Rac i tatom. Ali od juče ništa nije isto kao pre, i niko ni ne misli na to da treba da proslavimo dva rođendana, niti na to da je danas prelep prvi dan proleća. Ipak, vreme je sjajno i da Nemci nisu u Pešti, otišla bih da vozim bicikl, ali ovako čak ni u školu nisam otišla. Agi je ostala u krevetu jer je još boli rana. Njene prijateljice su po ceo dan kod nas, a i čika Belini poznanici u gradu sada znaju da su oni ovde i svi traže savete od njih. Čika Bela svima govori da moraju da nabave lažne papire i pređu u Rumuniju. Ali baka odmah tako čudno zakoluta očima kada se govori o bekstvu, a s Agi se ne može bežati jer je rana i dalje boli. Preko radija se i dalje čuju koračnice, deda kaže da sad nema vlade jer je Kalai dao ostavku, a Horti je kod Hitlera u Berlinu. Inače, u Varadu još nema nijednog nemačkog vojnika; neko je ovde danas rekao da će Nemci doći samo do Tise i da se neće ni u šta uplitati. Došli su ovamo samo zato što su se Rusi jako približili. Agi je unela radio u kupatilo i celu noć je slušala vesti. Mislim da s mojom bakom zaista nešto nije u redu jer ona neprestano govori o tome koliko se žrtvovala za Agi i mene, i za dedu celog svog života, i gde joj je zahvalnost za to. Ni Agi ni deda nisu krivi što su Nemci došli i sad je svima jednako loše, samo je Mariški dobro jer je Mariška arijevka.

25. mart 1944.

Za sada nema nikakvih promena. Bila sam i u školi, ali se školska godina završila, ne treba više ići. Baš sam se vratila kući iz škole kada su nemački vojnici ušli s topovima i tenkovima, videla sam ovakve stvari na žurnalu,¹⁴ u Pešti je stalno vazдушna opasnost, radio ceo dan obaveštava o vazdušnoj opasnosti i uvek počinje s „Bačka, Baja, pažnja!“, a mi ga onda isključujemo jer se ja plašim. Ukoliko bi leteli prema Varadu, onda bi se ionako oglasile sirene. Baka priča da joj se na ulici arijevci hladno javljaju ili okreću glavu. Već postoji nova vlada, a Stojai je predsednik.¹⁵ Ostalo ne znam, ali Agi je rekla: Ovo je kraj, nećemo dočekati kraj rata. Ali ja želim da dočekam i želim da se sakrijem, najbolje bi bilo kod Justi, jer Poroslaijeve neće dirati, oni su arijevci. Baki neprestano daju lekove i onda ni s kim ne razgovara, samo gleda ispred sebe sedeći satima u fotelji. Agi razgovara s Peštom svake večeri. Njeni tamošnji prijatelji su joj rekli da je u Pešti mnogo gore i da je dobro što smo u Varadu jer je čika Belu već tražila policija, pa čak i nemačka policija koju zovu Gestapo. Mali moj Dnevniče, tako sam beskrajno nesrećna, zašto su ovi zverski Nemci morali da dođu ovde! Čika Bela kaže da su Rusi već u Rumuniji, a Englezi i Amerikanci tek što se nisu iskricali, samo je pitanje dana. Ali odavno je već trebalo da se Englezi i Amerikanci iskrcaju i ne razumem kako će to

¹⁴ Ovde se radi o filmskim novostima, filmskom žurnalu koji se redovno prikazivao u bioskopima pre glavnog programa. (Prim. prev.)

¹⁵ Deme Stojai (Sztójay Döme), vojnik i diplomata, bio je predsednik vlade i ministar spoljnih poslova Mađarske od 23. marta 1944. do 24. avgusta 1944. (Prim. prev.)

učiniti. Koliko god da razmišljam, ne mogu da zamislim! Baka isto stalno govori da iskrcavanje ionako neće uspeti jer su Nemci i dalje veoma jaki. Ipak, mislim da su Rusi mnogo jači jer su već u Rumuniji, a to je bliže od bilo kog mora na koje se može iskrcati.

26. mart 1944.

Radio stalno ili najavljuje vazdušnu opasnost ili napada Jevreje, i to tako kao nikada ranije. Ne bojim se toliko bombardovanja, jer je čak i uzbuna bolja od tih napada na Jevreje preko radija. Zatim čitaju svakojake uredbe koje se odnose na Jevreje, šta im je sve zabranjeno da rade. Agi je i danas razgovarala s Peštom, kaže da su svi njeni prijatelji već nemački zarobljenici i da Nemci ubijaju sve, čak i decu. Mali moj Dnevniče, do sada nisam želela da ti pišem o tome jer sam se htela da se otresem crnih misli, ali otkako su Nemci ovde, samo mislim na Martu. I ona je bila dete, ali su je Nemci ubili. Ali ja ne želim da me ubiju! Hoću da postanem foto-reporter, a kada budem napunila dvadeset četiri godine, da se udam za arijevca Engleza, ali može da se desi i za Pištu Vadaša. Pištu nisam videla otkako su ušli Nemci, ali ni ne razmišljam o njemu jer je čitav život toliko grozan od 19. marta. Iako bih pre mislila na Pištu nego na Martu, sada me nije ni briga da li je u bioskopu kupio precu Veri Peter ili ne.

27. mart 1944.

Justi je danas bila ovde. Neutešno je plakala govoreći da bi mi tetka Poroslai dozvolila da se sakrijem kod njih na salašu, ali čika Poroslai je rekao da o tome nema ni govora. Pa ipak, ja bih radije bila u svinjcu ili u štali za krave, radila bih bilo šta, čuvala bih i ovce, samo da me Nemci ne ubiju kao Martu. Deda pokušava sve moguće stvari, da nabavi lažne papire, makar za čika Belu, ali ništa ne uspeva. Deda zasad odlazi u apoteku, ali kaže ne zadugo, i sada se više to ne može srediti za pet hiljada kao onda kod viteza Rajnaija. Dali smo Justi bakin nakit, a odlučili smo i da ništa drugo ne skrivamo, jer ako bismo još nešto sakrili, mogu nas i zbog toga ubiti - kaže Agi. Uopšte sada za sve svi govore: Oni će nas ubiti. Kao da to nije najstrašnije na svetu. Već je i to strašno što Agi viče na svako zvono da su ovde i da će odvesti čika Belu. I po tome se vidi koliko Agi voli čika Belu jer ni ne pomišlja kako bi mogli da odvedu i nekog drugog, a ne samo njega.

28. mart 1944.

Sad je bila kod nas tetka Agi Fridlender. U zoru su Nemci i mađarski policajci odveli čika Šandora i sve one za koje su znali da su socijalisti ili komunisti. Pretresli su im čitav stan i od tada ne zna šta se događa s čika Šandorom. Kod nas danas gori vatra u tri peći. Agi spaljuje sve knjige i čika Belina pisma koje joj je pisao dok još nije bila njegova žena. U stanu se oseća užasan smrad gareži! Inače, večeras smo na radiju čuli da se u Pešti svi čika Belini romani uništavaju, da ih više niko ne može čitati jer su štetni za ljude. No, ne škode samo čika Beline knjige nego i knjige drugih.¹⁶ Na primer, Ferenc Molnar, od njega sam već pročitala *Dečake Pavlove ulice*. Zaista ne znam šta je u toj knjizi štetno za ljude. Tako sam plakala kad je u knjizi umro mali Nemeček . Inače, uvek zaplačem kad negde pročitam da je neko umro. Ne želim da umrem jer jedva i da sam živela!

¹⁶ Odmah po uspostavljanju ekstremno antisemitske vlade Demea Stojaija 23. marta 1944. godine, knjige jevrejskih autora su zabranjene u školama i javnim bibliotekama. Po naredbi vlade od 29. aprila iste godine (naredba broj 10800/1944 u predmetu zaštite mađarskog duhovnog života od dela jevrejskih pisaca), knjige jevrejskih pisaca bile su zaplenjene i uništene. (Prim. prev.)

29. mart 1944.

Danas su došli iz Jevrejske opštine i odneli gotovo svu posteljinu, a Nemci svakodnevno zahtevaju nešto od Jevreja, jedan dan pisaće mašine, drugi dan tepihe, danas posteljinu. Baka je isprva birala, ali je kasnije rekla da je ionako svejedno, neka nose. Nije ni želela da bira, čak je dala tim potpunim neznancima ključ od ormana s posteljinom i stolnjacima, koji u drugim okolnostima jedva da je davala čak i Justi ili Agi. Justi je danas ponovo bila ovde. Oči su joj bile tako uplakane kao da je i ona Jevrejka, i rekla je da će umreti od tuge, da mene, koju najviše na svetu voli, ne može da spase od onog što me možda čeka. Justi kaže da je problem u tome što ona nije samostalna, već je zaposlena kod Poroslaijevih. Kako je ružno reći da je Justi zaposlena. Justi kod nas nije bila zaposlena, nego je Justi bila najbolja među nama - to mi je rekla Agi, i to je istina. Kad je Agi bila dete, i ona je najviše volela Justi, možda čak više od dede! Mnogo puta sam razgovarala o Justi s Agi, koja mi je rekla da svaka druga osoba ima privatan život, što znači da ima prijatelje ili voli da ide u bioskop ili pozorište. Ali Justi je trebalo moliti da ode nekuda; dok je Agi živela u Varadu, zajedno su išle u bioskop ili poslastičarnicu. Otkad Agi živi u Pešti, samo je ponekad izlazila sa mnom i s bakom. Justi se nije ni udavala kao druge žene, mada znam od Agi da je, kada je došla kod njih, bila lepa mlada devojka, i ne samo da je odgajala Agi, već je i pomagala u svemu i neprekidno nešto radila. Justi je poput pčele, govorila je Agi, i dodala da bez Justi ne bi mogla da zamisli naš život. A sada Justi ovde stoji skrhana od tuge. Nikada do sada nisam videla Justi u takvom stanju, jer ranije ako je nekada bila tužna, samo bih

ujutro primetila da su joj oči uplakane, a preko dana da je bila još bleđa nego inače. Agi je rekla da ni ona ni ja ni baka ne možemo dovoljno zahvaliti Justu za to kakva je ona bila prema nama. Najmanje što možemo učiniti jeste da je kad bude stara i bolesna negujemo i da oseti da je naš dom i njen. Mi smo još imali dom, a ona je morala da ode od nas jer je Hitler gospodar sveta! Dragi moj dobri Bože, nemoj dopustiti da umremo i dopusti da se Justu vrati kod nas! Želim da živim! Bože, to je bila slučajnost, nisi obratio pažnju kada su Martu ubili, ali sad ćeš nas čuvati!

30. mart 1944.

Sada tek počinje najveća strahota. Deda je danas došao kući u podne i rekao da Nemci iz lepših kuća izbacuju Jevreje, koji mogu da ponesu sa sobom samo ono što je na njima, i niko ne pita gde će oni spavati. Ljudi koji su još u svojim kućama primaju ove druge, ali deda kaže kako se dogodilo već i to da ove koji su ih primili kroz sat vremena isteraju i iz njihovih kuća i sve više porodica je na ulici bez stana. Samo je još to trebalo sirotaj baki Rac; do sada je Agi drhtala na svako zvono i stiskala čika Belu kao da želi da ga zadavi. Sada na svako zvono baka takođe jeca i kaže: Postaćemo beskućnici. Ljudi su već izbačeni i u našem komšiluku, videla sam čika Valdmanove kroz prozor dečje sobe danas po podne, izašli su kroz kapiju s malim torbama i jednom kesom, a tri nemačka oficira stajala su ispred vrata i jedan od njih je udario čika Valdmana s leđa dok je izlazio kroz njegovu sopstvenu kapiju kako bi tim prokletim Nemcima predao svoju lepu kućicu. Nisam nikome o ovom pričala, čak ni čika Beli. Od cele porodice čika Bela je najmirniji, i deda isto. Deda je rekao Agi: Devojčice moja, više me ništa ne zanima, imam šezdeset jednu godinu, tako sam umoran, toliko sam mnogo radio u svom životu, a imao sam tako malo radosti, ti to najbolje znaš! Čim je to čula, Agi se rasplakala još više. Preklinjala je dedu, a i ja sam briznula u plač kada mu je rekla: Tata, želim da uživimo, da imaš lepu starost, videćeš da će sve biti dobro, samo da ovo izdržimo, tako nešto je Agi rekla dedi, ljubeći dedu po kosi, ruci, svuda. Čika Bela je rekao da svako treba da spakuje malu torbu s najpotrebnijim stvarima jer nas svakog časa mogu isterati na ulicu, kao čika Valdmanove. Tetka

Agi Fridlender je upravo došla kod nas da nam kaže kako je čika Šandor u podrumu Gradske kuće jer to je sada zatvor za političke zatvorenike. A politički zatvorenik je onaj koji je socijalista ili komunista. Danas sam pitala čika Belu da li mogu da odvedu i Agi u podrum Gradske kuće jer je ona takođe bila socijalista. No, čika Bela mi je rekao da se toga ne plašim jer je čika Šandor bio borbeni socijalista, a Agi samo voli socijaliste. Otkako su Nemci ovde, nisam ni izlazila na ulicu, tata dolazi kod nas. Tako bih volela da se vidim s drugom decom, možda bih mogla zaboraviti, makar i nakratko, da su Nemci ovde. Tata je dosta miran. Danas je pitao Agi da li želi da i ja budem katolkinja jer je on to već odavno. Agi ni to ne smeta, samo da mene spase, ali, nažalost, sad je na snazi rasni zakon, pa to koje sam vere ionako ne bi pomoglo. Prvo nisam razumela šta je to rasni zakon, ali onda sam se setila da je i to, naravno, izmislio Hitler: zove se Nirnberški zakon, mnogo sam čula i čitala o tome. Suština je da treba biti arijevac, a ne reformat ili katolik. Znači, mali moj Dnevniče, neću se pokrstiti iako je čika Bela čuo da mnogi hoće. No, hrišćanski sveštenici u Varadu i sada se čvrsto drže toga da svi prvo moraju da uče šest meseci, pa tek onda mogu da se pokrste. Čika Bela je još dodao da je hrišćanska crkva sada pokazala svoje pravo lice! Oduvek sam verovala da su sveštenici sveti ljudi i da pomažu svakom ko je u nevolji. Ali izgleda da oni pomažu samo arijevcima u nevolji, ali ne i Jevrejima. Ko će nama pomoći?

31. mart 1944.

Danas je izašla naredba da Jevreji od sada nose žute zvezde.¹⁷ Propisano je koliko velika treba da bude zvezda i naređeno je da se mora prišiti na svu odeću i kapute. Kada je baka to doznala, ponovo je počela da se tako nervozno ponaša da smo pozvali lekara. Dobila je injekciju, sad spava. Baka još ne zna da su i telefone isključili. Agi je htela da telefonira lekaru i nije mogla. Tada je deda rekao da su od Jevreja oduzeli telefone i da će on dovesti lekara. Do sada je Agi uveče razgovarala s Peštom, a sad je i tome kraj, a ni ja ne mogu da razgovaram ni s Anikom ni s Maricom. I jevrejske prodavnice oduzimaju, a Pišta Vadaš će takođe morati da sedi kod kuće. Samo ne znam ko će dati deci da jedu ako odrasli ne mogu da rade. Da neće Nemci to da svi umremo od gladi? Po Aginom mišljenju i to se može dogoditi. Agi svakim danom postaje sve slabija, boli je rana, ima temperaturu. Jedva je uspela da spakuje kofere, stavila je sve neke nevažne stvari u njih, pa su na kraju Mariška i deda spakovali svima kofere. Agi je i inače veoma nespretna, i raduje se mojoj spretnosti. No, sada se ničemu ne raduje, samo se brine za čika Belu. Čika Bela je sada zaista pokazao koliko je jak, ceo dan nas teši, a kad baka ima napad, samo on može da je donekle smiri. Ipak, sirotog čika Belu proganjaju ne samo što je Jevrejin, već i zato što je i levičar.

¹⁷ Za vreme Holokausta Jevreji su u Nemačkoj i po čitavoj okupiranoj Evropi morali da nose žute zvezde ili slična diskriminaciona obeležja na odeći kojima bi se razlikovali od ostalih stanovnika svaki put kada bi izašli napolje. Na teritoriji „Velike Mađarske“, od 5. aprila 1944. godine, svi Jevreji su morali da nose žute zvezde. (Prim. prev.)

1. april 1944.

U čitavom komšiluku samo smo mi ostali u stanu. Do nošenja zvezde preseliću se kod Anike; baka Rac sada jako često ima napade i onda tako drhtim da Agi ne želi da ja te napade gledam. Danas je bila tetka Bora i zamolila je Agi da me pusti kod Ani jer je Ani toliko tužna da je to već preraslo u melanholiju. Bože, danas je 1. april, prošle godine na ovaj dan bila sam kod Anike i ceo dan smo smišljale od koga da napravimo aprilsku budalu. Ko danas ima volje za to? Mali moj Dnevniče, uskoro idem kod Anike, poneću mali kofer koji je spakovala Mariška i mog kanarinca, s kavezom zajedno. Bojim se da Mandi ne uginе dok nisam kod kuće jer su sad svi zauzeti drugim stvarima, a ja se jako brinem za ovog Mandija. On je tako mila ptica, mene poznaje i kad se približim kavezu, odmah počne da peva. Mariška će me otpratiti do Anikinih, ona je arijevka i s njom sam najsigurnija na ulici. Ova Mariška je zaista toliko brižna i kad čuje da baka ima napad, odmah dotrči po mene i odvede me u kuhinju. Tada obično zapušim uši da ne čujem bakino vikanje. Ponekad čitam Mariški iz knjige Mora Jokaija *Sinovi čoveka s kamenim srcem* jer je tamo u njenoj sobi. Ali najčešće plačem jer se istovremeno i plašim bake Rac, a ipak je i jako žalim. Mali moj Dnevniče, povešću te sa sobom kod Ani, ne boj se, nećeš biti sam, ti si moj jedini istinski prijatelj.

5. april 1944.

Mariška je danas došla po mene i kod Ani je prišla žutu zvezdu na moj drap prolećni kaput, čvrsto, baš iznad mog srca. Bila sam kod Ani pet dana, bilo je mnogo bolje nego kod kuće. Ani nije bila ni tužna, razgovarale smo i sve vreme se igrale. Tek poslednjeg dana sve se pokvarilo jer su čika Paliku pozvali u vojsku. Čika Pali je Anin tata i ja ga isto jako volim. Nismo spavali celu noć jer je čika Pali otišao u zoru, a celu noć su ga pakovali i čika Pali se opraštao od Ani i tetka Bore. Njih dve su plakale, kao što je to nekada i Agi radila kada su čika Bela ili deda bili u nevolji. Celu noć sam razmišljala kako je bolje da mene izbace na ulicu i da me šutne s leđa jedan Nemac, samo da čika Belu niko ne odvede od Agi. Ali čika Pali je rekao da se toga ne plašim jer čika Bela može da dobije poziv samo iz Pešte; niko u vojsci ne zna gde je on sada. To me je malo umirilo, a kod kuće sam samo dedi rekla da su čika Palija pozvali u vojsku. Po dedi, sada je to bolji slučaj kad nekog pozovu jer ovde u gradu Nemci svakog interniraju u osnovnu školu u ulici Kereš, a porodice izbacuju na ulicu. Baka je malo bolje, ali sad ceo dan sprema iako Mariška sve uradi. No, baka kaže da je za nju dobro da sprema. Kako tatu jako dugo nisam videla, posle podne me je Mariška otpratila do njega. Kad sam se s Mariškom jutros vraćala kući od Anike, nisam ni obraćala pažnju na ulicu jer je bilo rano jutro i nisam videla žute zvezde. Ali smo onda danas po podne na putu do baka Lujze sretale ljude sa zvezdama. Tako su tužno, pognutih glava, koračali ti ljudi ulicom, Mariška me je držala za ruku kao da sam beba i požurile smo. Ali sam ipak videla Pištu Vadaša, on me nije primetio, pa sam mu se ja javila.

Znam da nije prikladno da se devojčica prva javi dečaku, ali tako je nevažno da li je jedna devojčica sa žutom zvezdom učtiva ili ne. Pa, Eva, rekao je, ne ljuti se što te nisam primetio. Zvezda je veća od tebe, rekao je, ali se nije smešio, samo je tužno gledao. Kad bake Lujze smo zatekli tatu. Baka Lujza mi se jako obradovala, ona je prilično mirna. Rekla je da ne mari ako i umre. Da, ali ona ima sedamdeset dve godine, a ja samo trinaest. I sad kad je Pišta Vadaš tako ljubazno sa mnom razgovarao, svakako ne želim da umrem! Baka Lujza se samo brine za mog tatu, za moju tetku Lili i za mene. Kaže da je sada glavno da ostanemo zdravi jer se tada sve može izdržati. Dok sam bila tamo, dotrčala je jedna tetka iz komšiluka i rekla da su uhapsili Emila Vajsloviča i odveli ga u osnovnu školu u ulici Kereš. Sve su obili u njegovom hotelu, a šta god je moglo, odneli su Nemci i Mađari. Iako je baka u svađi s Emilom Vajslovičem, jako se prestrašila. Baka Lujza je mislila da se neće usuditi da diraju Emila Vajsloviča jer su ga Rumuni pretukli zato što je voleo samo Mađare. Baka Lujza je takođe rekla da nije vredelo Emilu to što je bio „pomadžaren“. Oni su sad još i pomagali Nemcima da opljačkaju hotel umesto da ga zaštite od njih. Mariška je tada došla po mene da me odvede kući, a ulica je bila prepuna žutih zvezda. I Mariška je rekla da se stidi što nam ovako nešto rade. Beskorisno je sad što je čika Bela bio u pravu kad je rekao da su siromašni arijevcu bolji od bogatih, koji nas ismevaju na ulici, a ne stide se kao Mariška.

7. april 1944.

Danas su došli po moj bicikl. Malo je falilo da napravim veliki problem. Znaš, mali moj Dnevniče, od trenutka kad su policajci ušli u kuću bila sam užasno uplašena. Znam da policajci samo donose nevolje čim uđu u kuću. Moj bicikl je imao broj i deda je za njega plaćao porez. Tako su ga i pronašli policajci jer je u Gradskoj kući bilo zabeleženo da imam bicikl. Gledajući unazad, veoma me je sramota što sam se pred policajcima tako ponašala. Dakle, mali moj Dnevniče, bacila sam se na zemlju i zagrlila zadnji točak bicikla odozdo i vikala sam svašta na policajce: Sram vas bilo što od jednog deteta oduzimate bicikl! To je krađa! Godinu i po dana smo prikupljali pare za njega, prodali smo stari dečji bicikl, sto za povijanje i dedin stari zimski kaput i taj novac dodali na ušteđevinu za bicikl. I baka i deda, Justi, Agi, baka Lujza i tata, svi su dodali novac na ušteđevinu za bicikl. Nije se još bila sakupila cela suma, ali Hofman ga nikome nije prodao, čak mi je rekao da nosim bicikl kući, isplatiće tata ili deda. Ali nisam htela da ga nosim kući dok se sav novac ne skupi. Do tada sam, kad god je bilo moguće, trčala u Hofmanovu prodavnicu da proverim da li je crveni bicikl još uvek tamo. Kako se Agi smejala kada sam joj ispričala da sam, kada je konačno cela suma bila spremna, otišla u prodavnicu i donela bicikl kući. Ali nisam sela na njega, vodila sam ga kao da je lep veliki pas. Od samog početka sam toliko obožavala taj bicikl, nazvala sam ga Petko. Preuzela sam to ime od Robinzona, ali odlično pristaje i biciklu. Jer kada sam ga prvi put donela kući, bio je petak, a Petko je oličenje odanosti, bio je toliko odan Robinzonu. I ovaj „Bicikl-Petko“ biće veran „Eva-Robinzonu“. I bila sam u pravu,

budući da mi tri godine nije doneo nijednu nevolju, mislim, nije se kvario i nije trebalo plaćati popravke. Marica i Ani su isto dale imena svojim biciklima, Maričin je bio Horski, što na engleskom znači konj, a Anin se zvao Berci, ali samo zato što je to tako šaljivo ime. Jedan od policajaca je bio jako ljut. Rekao je: Samo je još falilo da jedno odvratno jevrejsko dete pravi takvu komediju dok mu oduzimaju bicikl! Nijedno jevrejsko dete od sada ne treba da ima bicikl, pa čak ni hleb, jer i hleb koji je potreban vojnicima pojedu Jevreji. Možeš zamisliti, mali moj Dnevniče, kako sam se osećala kad su mi to rekli u lice. Tako nešto sam čula samo na radiju ili pročitala u nemačkim novinama. Ipak, sasvim je drugačije kad pročitam nešto i kad mi to kažu pravo u lice. Naročito kada mi oduzimaju moj bicikl. Zapravo, šta je mislio taj zli policajac, da smo mi ukrali taj bicikl? Kupili smo ga za novac od Hofmana i za taj novac je deda morao da radi, a i ostali koji su dodali svoj novac. Ali znaš, mali moj Dnevniče, čini mi se da se drugi policajac sažalio. Stidite se, kolega, rekao je. Da li je vaše srce od kamena? Kako možete tako da razgovarate s ovom lepom devojčicom? Zatim me je pomilovao po kosi i obećao da će čuvati moj bicikl, dao je i neku potvrdu i rekao mi da ne plaćem, da ću kad se rat završi dobiti natrag svoj bicikl. Možda će morati da se popravi kod Hofmana. Agi je rekla da smo ovaj put imali sreće, ali drugi put kad nešto odnose, treba ih pustiti. Ionako se ne može ništa uraditi da se to spreči, pa barem da ne vide ti zlikovci koliko patimo. Ali ne razumem Agi. Šta me briga da li oni znaju ili ne znaju da mi patimo? Zaista nije teško pogoditi da kad se ljudima sve oduzme, i ako nemaju ni za hranu, onda ljudi pate. Pa, u svakom slučaju, Agi čak ni ne treba da zagrlji zadnji točak od bicikla i da plače, jer ma ko da je pogleda, videće da ona ne samo da pati, nego i ceo dan i celu noć strepi za čika Belu.

9. april 1944.

Danas su uhapsili tatu. Došli su noću po njega i zapečatili mu stan. Već nekoliko dana znam da je u školi u ulici Kereš zatvoreno više stotina ljudi, ali do sada su tamo odvodili samo bogatije ljude, a moj tata nije bogat, baka Lujza jeste. No, sada ni ona više nije jer su joj bioskop oduzeli, a na prodavnicama spustili roletne. Arijevci rade inventar, ali Jevreji moraju da plate kirije, ali ne baki Lujzi, nego drugde. Porez i dalje mora da plaća baka! Od tetka Lili, tatine sestre, doznala sam da su tatu odveli u školu u ulici Kereš. Tetka Lili je bila van sebe od uzbuđenja; baka Lujza ju je poslala kod nas jer je čula da se tati može nositi ručak, pa bi hteli da ja nosim ručak, jer kad odrasli nose, onda ih policajci ne puštaju ili se prave kao da su ga slučajno prevrnuli i onda zatvorenik može da gladuje! Baka Rac je prvo počela da viče kako ne dozvoljava da ja nosim ručak, jer ako bi me videli na ulici, setili bi se da mi je čika Bela očuh, a onda bi i njega isto odveli. Ali Agi je rekla da ja obavezno moram to da uradim - i tako ću barem moći da vidim tatu, a i on će se sigurno više obradovati ako ja nosim ručak, a ne neko drugi. Takođe smo razgovarali o tome da ako me neko na ulici pita za Agi ili čika Belu, kažem da su oni u Pešti - inače još uvek nisu ni izašli na ulicu i samo dobri prijatelji znaju da su ovde u Varadu. Ručak je bio gotov do dvanaest sati, ponela sam supu od krompira, ćufte s varivom od tikvica i lincer kolač. Usput su me mnogi zaustavljali i pitali da nije možda deda uhapšen pa da njemu nosim ručak. Rekla sam im da ne, da nosim tati. Ali tako sam se zabrinula kad su me to pitali jer sam shvatila da i dedu

moгу da uhapsе i ja stvarno ne znam šta će onda biti s nama, šta ću raditi s bakom Rac i Agi.

Već sam s mosta videla masu ljudi koja čеka ispred škole u ulici Kereš. Kad sam stigla tamo, videla sam da skoro svakog poznajem. Izgleda da je baka Lujza bila u pravu, da je bolje da deca donose ručak. Bilo je mnogo devoјčica i dečaka s posudama s jelom ispred škole. Dok sam čekala da me puste unutra, saznala sam da je moj tata talac. Ugledala sam tamo i tetka Agi Fridlender i nekako sam stigla do nje. Ona je donela ručak čika Šandoru, koga su iz podruma Gradske kuće doveli u školu. Mene je to jako obradovalo jer je škola ipak bolje mesto od podruma. Tetka Agi mi je objasnila dok smo čekale u redu da je talac nešto kao залог. Znači, moj tata je sada postao залог, samo ne razumem kako čovek može da bude залог? Najzad su me pustili kod tate, mnogi taoci su sedeli u dvorištu na zemlji. Bolesni su ležali u učionicama na golom podu. Tata je rekao da uopšte nije tako strašno, samo je dosadno i neudobno jer nema gde da se sedne, a on nema volju da razgovara s drugima, pa onda ceo dan šeta gore-dole po školskom dvorištu. Kada sam se vraćala od njega, setila sam se da kad sam ja išla u osnovnu školu, uvek smo mi deca bili unutra, a roditelji su nas čekali ispred ograde da nas otprate kući posle škole. Sad su sve sami odrasli, čak i stari u školi, a mi deca smo izvan. Ceo svet stoji naglavačke!

10. april 1944.

Upravo sam saznala, mali moj Dnevniče, da nas Mariška mora napustiti 15. aprila. Jevreji ne mogu da imaju hrišćane kao poslugu. Užasno mi je žao što će Mariška da ode od nas. Ona je tako dobra prema meni, pogotovo kad baka ima napade. Naravno da ću od sada morati više da radim, problem je i to što iako baka ceo dan radi, radi uvek iste poslove. Na primer: petnaest puta opere pod terase ili triput opere isti prozor, ali istovremeno se ni ne seti da obriše prašinu u trpezariji. Na Agi se ne može računati jer ne može sigurno ni da stoji na nogama, a i kad je zdrava, i onda je beskrajno nevešta. Agi stvarno ne zna da radi domaće poslove. Čika Bela ima običaj da kaže kako Agi zna da štedi; i to je nešto. Ja sam, naprotiv, baš vešta. To i ti znaš, mali moj Dnevniče, da ja stvarno uživam u radu. Deset godina bih radila u domaćinstvu samo da ne moramo napustiti stan, da baka ozdravi, da ne odvedu čika Belu i dedu od nas! Dovoljna je tuga za jednu trinaestogodišnju devojčicu to što su joj odveli tatu i odneli bicikl. Nisam ti čak ni napisala, mali moj Dnevniče, šta se još desilo kada je tata uhapšen. Odveli su ga u zoru i zapečatili stan, ali su Juna, tatinog jazavičara, zaboravili unutra. Jadni pas je tako zavijao da su komšije skoro poludele, ali ništa nisu mogle da urade jer je stan bio zapečaćen i taj pečat samo policija sme ponovo da otvori. Tetka Lili, tatina sestra, podnela je molbu u policiji za psa i danas su najzad na minut otvorili tatin stan - i, mali moj Dnevniče, čudo neviđeno, Juno je živ. Verovatno je u špajzu pronašao tatinu slaninu. To ne znamo jer su samo policajci mogli da uđu u stan i oni su izveli psa. Juno je sad kod

baka Lujze, ali je jako tužan i jedva jede. Taj pas je verniji tati nego mnogi ljudi - kazala je Agi.

13. april 1944.

Nemam više volju ni da pišem, mali moj Dnevniče, jer se toliko loših stvari dešava; na primer, danas su odveli čika Šandora i sve političke zatvorenike. Niko ne zna kuda. Tetka Agi je došla kod nas i sa suzama u očima rekla: No, Eva, nećemo se više viđati kod nošenja ručka u ulici Kereš jer su noćas odveli političke zatvorenike. Čika Bela je hteo da uteši tetka Agi rekavši da je političkim zatvorenicama, čak iako ima loših svari, život sigurniji nego Jevrejima, jer postoje i politički zatvorenici koji su arijevci i s njima se ne usuđuju postupati kao s Jevrejima. Zanimljivo mi je bilo kad mi je čika Bela objasnio da nisu samo Jevreji socijalisti ili komunisti, već i puno arijevaca. To je veoma lepo što je tako; sad barem znam da Agi samo u očajanju grdi arijevce jer su i Just i Mariška arijevci. I da ne zaboravim čika Zoltana Nadanjija. Zoltan Nadanji je veoma važan čovek u županijskom uredu, glavni je arhivar županije Bihar. No, Agi kaže da kod čika Zoltana nije zanimljivo to što je on glavni arhivar, već što piše veoma lepu poeziju. Već sam je i ja pročitala jer je Agi tu knjigu držala na noćnom stočiću, sve same ljubavne pesme, i uvek bih se setila Pište Vadaša kad sam ih čitala. Isto sam zaboravila da ti napišem, mali moj Dnevniče, da arijevcima sada nije dozvoljeno da posećuju Jevreje. No, čika Zoltan Nadanji dođe kod Agi i čika Bele svake večeri, samo je šteta što on ne može da nam nabavi lažne dokumente iako je glavni arhivar. Nažalost, u arhivu bi mogle da se nađu samo lažne prababe i pradede, ali čika Beli bi bile potrebne lažne vojne isprave, lažne prijavnice i ne znam još koliko vrsta dokumenata, ali takvih nema u arhivu čika Zoltana Nadanjija. Inače, čika

Zoltan je podjednako tužan kao da je Jevrejin iako je on pravi arijevac!

16. april 1944.

Danas je iz Pešte doputovao Agin rođak, hrišćanin, koji tamo radi kao službenik u hotelu „Panonija“. Zove se Šanji Kaufman. Doneo je lažna dokumenta, koja je ukrao u hotelu, za Agi i čika Belu. I hteo je da ih povede noću u Peštu preko Bekeščabe. Danas je bio strašan dan, mali moj Dnevniče, jer kad je baka čula o čemu je reč, bacila se na pod i počela da urla. Rekla je kako je Agi ubica, jer ako Agi i čika Bela pobegnu, nju će ubiti umesto njih. Vikala je sve dok Agi nije dala časnu reč kako neće ići nikuda i neka bude što mora biti! Šanji je rekao da je u Pešti „strahovlada“, ali to je ipak veliki grad, i da će se tamo naći neki socijalista ili komunista arijevac koji će sakriti Agi i čika Belu u svom stanu. Šanji je pričao o svakakvim grozotama koja se čine političkim protivnicima i Jevrejima u Pešti, pa me je Agi poslala u drugu sobu, a deda me je odveo kod Marice kako ne bih slušala te strahote. I lekara smo morali pozvati kod bake. Kad sam se vratila kući od Marice, bilo je već kasno popodne. Agi je gorko jecala i rekla da smo propustili poslednju šansu i da ćemo svi umreti u Poljskoj. Prvi put to čujem iz Aginih usta. Znači, istina je, vode nas u Poljsku. Poput Marte. Možda će i mene odvesti jer sam imala crveni bicikl kao i Marta. Znam da je ovo je glupost što sam sad napisala, ali veruj mi, mali moj Dnevniče, da se i ja bojim da ću poludeti kao baka. Jer sam čula kako je lekar rekao Agi da je, nažalost, baka poludela. No, ako bi se sve sredilo, baka bi sigurno ozdravila jer ona ipak nije luda. Šanji je i meni doneo dokumenta, ali čak mi ih nisu ni pokazali jer su se svi prestrašili od bake, a Šanji se još iste večeri vratio u Peštu.

18. april 1944.

Otkako je Mariška otišla od nas, svake večeri, kad padne mrak, ona dođe kod nas, isto kao i Zoltan Nadanji. Mariška tada puno radi kako preko dana mi ne bismo morali tako mnogo da radimo. Jer, mali moj Dnevniče, jako sam umorna! Iako čak i Agi pomaže, istina ne baš mnogo. Baka Rac grdi i Agi i samu sebe: Vaspitala sam te kao princezu, samo ne znam zašto! Agi je kad je bila devojka uvek dobro učila, videla sam njena svedočanstva, bila je stvarno dobar đak, dobro zna francuski i išla je na univerzitet, ali tamo je imala protekciju zbog dede. Lekar je rekao da se sad mora popuštati baki jer će u protivnom dobiti napade, a Agi se toga plaši kao i ja. Mali moj Dnevniče, tata je još uvek zatvoren i dalje mu nosim ručak, a svakim danom ima sve više i više ljudi. Ponekad čekam satima dok ne predam ručak i ne mogu svaki put ni da razgovaram s njim. Ako me dugo nema nazad, Agi već sedi ukraj kapije kako bi čula moje korake niz ulicu kad dolazim jer se boji da ću i ja jednog dana postati talac kao moj tata. Ala je težak ovaj život, mali moj Dnevniče! Laku noć.

19. april 1944.

Ima tu jedna krojačica, zove se gospođa Jakobi, mali moj Dnevniče, koja mi je svake godine šila lepu odeću. Iako je ona arijevka, mnogo voli i mene i Agi. Ta gospođa Jakobi nije znala da je sirota baka Rac bolesna, pa se jedno veče prikrala do nas, kao što to rade Mariška i čika Zoltan. Pozvala je baku u kuhinju kako niko ne bi čuo o čemu razgovaraju. Agi je, predosećajući nevolju, i krenula za njima, ali dok je stigla do kuhinje baka je isto tako urlala kao kad je Šanji bio ovde s lažnim dokumentima. Ispostavilo se da je gospođa Jakobi već noćas htela da me odvede k njoj, a niko ne bi doznao da sam kod nje. Mogla je čak da mi donese i moju odeću jer to ne bi bilo ništa sumnjivo pošto je ona krojačica. Ali baka je rekla da me neće pustiti jer je gospođa Jakobi bila loša žena i prodala bi me muškarcima, a onda bi i mene pokvarila. Gospođa Jakobi se tako uvredila na baku da ju je Agi povelu u dečju sobu i objasnila kako je baka bolesna i da će Bog uvek pomagati gospođi Jakobi jer je htela da pomogne jednom tako nesrećnom detetu kao što sam ja. Agi nije rekla čak ni tetka Agi Fridlender, koja je njena najbolja prijateljica u Varadu, kakva je nevolja s bakom, samo je rekla da su bakini živci jako loši. Čini mi se da je Agi sramota što je baka u takvom stanju, iako niko nije kriv za to, osim onog prokletog Hitlera.

Ova gospođa Jakobi stvarno nije loša žena, kao što je rekla moja sirota baka, već je baš jako dobra, i ne razumem šta je to baka mislila kad je govorila da bi me tetka Jakobi pokvarila i prodala muškarcima. Pa niko sada ne bi uzeo jednu jevrejsku devojčicu, a Agi mi je rekla da je baka tako govorila jer je sad bolesna. Znaš, mali moj Dnevniče, ma koliko bi bilo loše ne

videti Agi i ostale, ja bih sigurno otišla s tetka Jakobi ili Šanjikom, ma kuda, nekuda gde ne znaju da sam Jevrejka, samo da me ne bi odveli u Poljsku kao Martu.

20. april 1944.

Svaki dan se donose novi zakoni protiv Jevreja, mali moj Dnevniče. Danas su nam, recimo, uzete sve mašine. Dakle, šivaća mašina, radio, telefon, usisivač, električni toster, moj foto-aparat, dedin termofor. Ne marim već ni za foto-aparat, iako za njega nisu dali potvrdu kao što su dali za bicikl. Uzeli su i čika Belinu pisaću mašinu, ali ni on nije mario. Kad se rat bude završio, ionako ćemo imati sve. Agi je rekla kako treba da se radujemo dok odnose predmete, a ne ljude. U pravu je za to jer ja ću možda posle rata imati čak i „Zeiss ikon“, kojim ću raditi kao foto-reporter, ali mamu ili dedu ne bih mogla da imam ponovo. Jadni deda više ne može da ide u apoteku jer Jevreji mogu da izađu na ulicu samo između 9 i 10 ujutru. Jadni deda, do sada je njemu bilo najbolje jer je po ceo dan radio u apoteci i nije video koliko je tužan život kod kuće. Baka je sad malo bolje, dobija lekove i injekcije, pa od njih puno spava. Mali moj Dnevniče, posle dugog vremena - malo radosti. Tatu su danas pustili iz ulice Kereš, ali s njegovog stana nisu skinuli pečat, pa tako sad stanuje kod bake Lujze. Čika Bela i deda su mu dali košulje i pidžamu jer mu je bilo dozvoljeno da ponese samo po dva komada od tih stvari kad je bio talac u ulici Kereš. Zanimljivo je, mali moj Dnevniče, da se tata nije radovao kad su ga pustili. Rekao je da veruje da ovo nije kraj nego početak nečega. Šta može biti gore od ovog? Znam da to može biti samo Poljska. Iako prema tatinim rečima to nije moguće jer su Rusi skoro već u Jašiju, a jednom će se već iskrcati i Amerikanci. Kažu da i ova velika bombardovanja, koja su sada u Pešti, isto pokazuju da se Englezi, Amerikanci i Rusi pripremaju za nešto

veliko i to će biti poslednji udarac za Nemačku. Tata je rekao i to kako nemaju dovoljno vagona da prevezu toliko ljudi u Poljsku jer u Mađarskoj ima skoro milion Jevreja. Englezi stalno bombarduju železnicu. Sad kad nemamo radio, ne znamo ništa. U novinama samo piše da Nemci i Mađari pobeđuju. To je, naravno, laž kao i sve što sada piše u novinama. Agi kaže da sad za novine rade takvi novinari koje bi, da je normalno vreme, sve obesili. Baka ceo dan ili sprema ili spava. Počela je da hobluje parket kao da je to sada važno. Do sada je stalno čistila srebrninu, ali danas su nam oduzeti svi srebrni predmeti. Već i ne zapisujem, mali moj Dnevniče, koji dan šta odnose. Jer će ionako sve odneti. Kako je bio lep stan u martu kad su Agi i čika Bela došli. Čika Bela se divio i rekao da već godinama nije živeo u pristojnom stanu. U Rusiji su čak stanovali u svinjcima, ali to je još bilo dobro jer najčešće su jadni prinudni radnici spavali pod vedrim nebom. Sada stan više nije lep zato što je odneto sve što je u njemu bilo lepo. Srebrnina, tepisi, slike i venecijansko ogledalo. Dali su potvrdu samo za tepihe, ali deda kaže da ih nikada nećemo dobiti nazad. Deda je sada jako tužan što više ne može da radi u apoteci. Tako čudno, tužno posmatra Agi, miluje je kao da se oprašta od nje. Agi mu govori: Nemojte se opraštati od mene, moj dragi tata, jer će mi srce prepući. Agi neće da ostane bez svog tate! Razumem to jer i ja hoću da svi ostanemo živi. Marta nije htela da ostane bez tate i otišla je da umre s njim u Poljskoj. Tačno je da nije mogla znati unapred da ih vode u smrt. Otkako su Nemci ovde, često razmišljam, mali moj Dnevniče: Da je Marta znala već u Varadu kakva je strašna smrt čeka ako ode s tatom, da li bi ipak otišla? Mali moj Dnevniče, priznajem ti ovo - jer tako jako želim da živim - da bih, ako bih bila stavljena pred izbor kao Marta, odlučila da ostanem i bez tate i Agi i ostalih jer želim da živim!

1. maj 1944.

Jutros je Mariška dojurila i pitala: Da li ste videli plakate? Nismo videli!, odgovorili smo. Kako bismo videli, Mariška, kad mi od danas smemo da izađemo na ulicu samo od 9 do 10! Dakle, zato na ulicu možemo ići samo između 9 i 10 jer nas vode u geto.¹⁸ Mariška je počela da pakuje stvari, a baka, kao da ništa nije čula, samo je nastavila da pegla muške košulje na terasi. Mariška je na plakatu pročitala da možemo poneti samo donje rublje i samo odeću i obuću koja je na nama, a baka je samo peglala, peglala. Uz to je i pevušila iako je u životu nisam čula da peva. Već je gomila ispeglanih belih i raznobojnih muških košulja i pidžama bila ispred nje. Onda je odjednom prestala s peglanjem i počela da sprema špajz. Ostalo je puno ukusnih kompota još od prošle godine, nismo ih otvorili, stalno smo govorili da će biti dobri za čika Belu kad se vrati kući iz Ukrajine. Koliko puno svega ostavljamo u špajzu. Ko će to pojesti? Policajci ili Nemci? U međuvremenu je bilo 9 sati, a deda je otrčao do apoteke. Agi je prvi put otkako su se vratili kući obukla svoj prolećni kaput sa žutom zvezdom i izašla da vidi plakat. Pomislila sam da je cela stvar ružan san, kao kad sanjam da je vitez Karolj Sepešvari ponovo u dedinoj apoteci. Agi se vratila kući zajedno s lekarom, jer i on sada može da dolazi kod bake samo između 9 i 10. Nažalost, plakat je stvarnost, i izgleda da je Agi naslutila da sam

¹⁸ Tokom istorije jevrejska geta bila su četvrti evropskih gradova u kojima je Jevrejima bilo dozvoljeno da žive, a za vreme Drugog svetskog rata nacistička Nemačka je formirala novu kategoriju geta u koja bi zatvarala jevrejsku populaciju. U mnogim slučajevima geta iz doba Drugog svetskog rata nisu bila na istom mestu gde su bile istorijske jevrejske četvrti. Iz ovih geta većina Jevreja je deportovana u nacističke logore smrti. (Prim. prev.)

se ja nadala kako je sve ovo samo ružan san. Odmah je rekla: Nažalost, nije san, Eva lutkice, određeno mesto za geto je u jevrejskoj četvrti, tamo gde je nekada davno bio geto. Ali to je bilo tako davno da su svi za to znali samo iz knjiga. Mali moj Dnevniče, od ovog trenutka sve je kao san. Počeli smo da pakujemo samo ono što je Agi pročitala na plakatu. Znam da to nije san, ali ne mogu da verujem. Posteljiniu isto smemo da nosimo, još je nismo spakovali jer ne znamo kada će doći po nas. Agi po ceo dan kuva kafu čika Beli, baka pije konjak. Niko ne govori ni reč. Mali moj Dnevniče, ovako se još nikad nisam bojala!

5. maj 1944.

Mali moj Dnevniče, više nisi u ulici Ištvan Đendeši broj 3, odnosno kod kuće, a ni kod Anike, ni u Tušnadu, ni na Balatonu, ni u Pešti, gde si bio svuda sa mnom, nego u getu. Tri dana smo čekali da dođu po nas. Sedeli smo u stanu i čekali policajce. Agi i deda su ujutro između 9 i 10 izašli na ulicu da čuju vesti. Grad je podeljen na rejone, a nemački kamion čeka ispred kuća i po dva policajca ulaze u stanove i izvode ljude. Sve što smo mogli poneti sa sobom bilo je zapisano na plakatu. Mali moj Dnevniče! Ja sam još mala devojčica da bih znala da ti opišem kako sam se osećala dok smo čekali da nas odvedu u geto. Agi bi povremeno jauknula i rekla da zaslužujemo takvu sudbinu jer smo poput životinja koje strpljivo čekaju da ih zakolju u klanici. Ali kad god se Agi tako pobunila, baka Rac bi dobila napad, pa se Agi smirila. Bila je takva tišina kod nas, mali moj Dnevniče, čak ni Mandi nije cvrkutala. Ali ova tišina nije bila kao što obično biva noću, nego takva kakvu nisam mogla do sada ni da zamislim. Svaki put kad bi se čulo zvonce na vratima, skoro da sam bila srećna. Iako sam znala da će nas odvesti u geto, osećala sam da bismo, ako ova tišina još potraje, svi poludeli. Posle se sve odigralo kao u filmu. Dva policajca koja su došla po nas nisu bila neprijateljski raspoložena. Samo su oduzela burme od bake, dede i Agi. Agi je drhtala čitavim telom i nije bila u stanju da sama skine svoju burmu. Na kraju joj ju je deda strgnuo s prsta. Zatim su pregledali naše kofere, dedin nisu dozvolili da ponesemo jer je napravljen od prave svinjske kože. Nisu dozvolili nikakve kožne stvari da ponesemo, rekli su da je rat i da je vojnicima potrebna koža. Ni meni nisu dozvolili da

ponesem svoju crvenu tašnu, pa smo poneli torbe za štrand i bakinu štofanu torbicu. Jedan od policajaca je video mali zlatni lančić oko mog vrata, lančić koji sam dobila za rođendan, i na njemu nosim tvoj ključić, mali moj Dnevniče. Još uvek ne znate, rekao je policajac, da ne smete da imate predmete od zlata kod sebe! To više nije jevrejska privatna imovina, to je sad vlasništvo države. Agi, koja se kad su nam ranije odnosili stvari uvek pretvarala da na to ne obraća pažnju, jer joj je opsesija bila to da policajci ne pomisle da pati, sada je molila policajca da mi dozvoli da zadržim ovaj mali zlatni lančić. Počela je da plače, rekla je: Idite, gospodine policajče, pitajte svoje kolege, nisam molila ni za jednu stvar, samo molim da ovaj mali lančić ne oduzmu od deteta. Vidite, nosi ključ od svog dnevnika na njemu. Ne može, rekao je policajac, u getu će vas ponovo pregledati, meni ne treba taj lančić, ni drugo što se oduzima od vas. Ali plašim se da mogu imati neprijatnosti, oženjen sam i žena mi čeka bebu. Ja sam mu onda predala lančić i pronašla sam u fioci bakinog noćnog stočića jednu somotsku traku. Pitala sam policajca: Gospodine policajče, da li somotsku traku mogu da unesem u geto? To je policajac dozvolio i tako sada tvoj ključ visi na ovoj somotskoj traci, mali moj Dnevniče. Mariška se nekako iskrala iz kuće kad su policajci došli, jer je nigde nisam videla. A možda sam i u velikom uzbuđenju zaboravila na Marišku. Mandi je još juče Mariška odnela. Mirna sam, Mariška će se brinuti za nju, ona isto voli Mandi. Od posteljine smo napravili zavežljaje, deda i čika Bela su ih stavili na leđa i izneli ispred kuće, gde je stajao otvoreni kamion. Vozač kamiona bio je nemački vojnik, mislim jedan SS, jer je bio u crnoj uniformi. Mali moj Dnevniče, kad smo stigli do kapije, to je bilo možda najstrašnije. Tada sam prvi put u životu videla dedu kako plače. S kapije je bio pogled na baštu, koja je lepa, iako danima niko nije brinuo o njoj. Nikad neću zaboraviti način na koji je deda

gledao u baštu i tresao se od plača. I u očima čika Bele bilo je suza, a na baki sam videla da je jako ostarila, izgledala je stara kao baka Lujza, iako je baka Rac imala tek pedeset četiri godine. Baka je tako izašla kroz kapiju kao da je pijana ili u polusnu. Nije se okretala i nije nijednu suzu pustila. Agi je pridržavala posteljinu koja je bila na dedinim leđima tako da dedi ne bude teško.

Još sam čula da je Agi rekla policajcima pokazujući na dedu: Znači, to je vama trebalo. „Ide napred Natan, na leđima mu zavežljaj.“¹⁹ Sačekali smo da zapečate kapiju, a zatim se deda prvi popeo na kamion. Nismo mogli da sednemo, pa smo stajali. Tako smo se stoječki vozili duž glavne ulice Varada. Kad smo prolazili pored apoteke, baka i Agi su se okrenule, čika Bela je držao Agi u zagrljaju celim putem, a ja sam se priljubila uz baku da ne gledam arijevence na ulici, koji su se šetali korzom kao da je to što ćemo mi od sada stanovati u getu najprirodnija stvar. Prešli smo preko mosta i s trga ispred crkve ugledali smo kako prave ogradu za geto. A tamo gde je ograda bila gotova, tamo su stajali policajci s bajonetima i petlovim perom na kapama. Agi je ugledala policajce i sklupčala se kao da ju je zmija ugrizla, i rekla čika Beli: Znači, policajci nas nose u smrt! Znam da se od kada je bila u Vacu, pre nego što su čika Belu odveli u Ukrajinu, Agi boji policajaca više nego divljih zveri. Na sredini trga ispred crkve nalazio se dugačak sto, a oko stola je sedela komisija. Deda je tiho rekao čika Beli da ih poznaje i da su to „gospoda iz Gradske kuće“, ali su se oni tako ponašali kao da nikad nisu videli dedu, iako su verovatno išli u njegovu apoteku da kupuju.

¹⁹ U pitanju su u ono vreme opštepoznati stihovi (ovde u slobodnom prevodu i bez rime, na mađarskom u ovoj knjizi: „Elöl megy a Náthán, batyu van a hátán.“, a zapravo: „Elöl megyen Náthán, batyut visz a hátán“, koji su korišćeni u antisemitske svrhe, prikazujući Jevreje kao narod bez korena. (Prim. prev.)

Zatim su nam oni odredili prebivalište u ulici Sačvai broj 20. Sada nije bilo kamiona i sve smo morali sami da odnesemo do ulice Sačvai. Čika Bela nije hteo da dozvoli Agi da nosi stvari zbog rane, ali bez nje nismo mogli sami sve poneti. Zanimljivo, kad smo stigli ispred broja 20 u ulici Sačvai, setila sam se da mi nećemo imati stan, nego prebivalište, tako nam je komisija rekla: Odredili smo vam prebivalište u ulici Sačvai broj 20. Velika je razlika, mali moj Dnevniče, jer ljudi imaju stan, životinje - prebivalište. Kunem se, Agi je bila u pravu da smo mi u očima arijevacu postali životinje.

Šta misliš, mali moj Dnevniče, ko je stajao na kapiji u ulici Sačvai broj 20 kad smo se spremali da uđemo? Pišta Vadaš! Ti znaš, mali moj Dnevniče, koliko sam zaljubljena u Pištu Vadaša. Ali sad nisam marila da li je on ovde ili nije. Ipak, odmah je uzeo stvari od Agi i od bake i uneo ih u kuću. Pištu Vadaša smo zatekli ovde jer je njegova starija sestra, tetka Nuši, žena glavnog rabina Vajde. Oni su oduvek ovde živeli jer je ova kuća za rabine. Mi smo ranije dosta dolazili u ovu kuću zato što je prethodni rabin bio moj rođak dr Lipot Kečkemeti, Maričin deda, koji je umro pre nekoliko godina, a ovaj Vajda je došao posle njega. Dobro smo poznavali celu kuću i baštu, baka i deda su rekli: Kakav lep mali susret s rabinovom kućom! Kad smo mi stigli, bilo je tu već mnogo ljudi. Sav nameštaj je bio u dvorištu i mi smo pokušali da se smestimo. Policajci su dozvolili da poneseo hranu iz naše kuće i komisija na crkvenom trgu je rekla da će žene kuvati, prati i spremati, drugog posla ionako neće biti. U kući Vajde podrum je bio pun drva do plafona i Agi je rekla kako ćemo barem moći da grejemo vodu da bi se deca mogla okupati u toplom. Nikako nisam mogla da izbrojim koliko nas je u kući zato što su čak i u hodniku i na stepeništu ljudi sedeli na dušecima, nije se moglo hodati od njih jer smo stalno zapinjali o nečije noge. Posle je počela da pada kiša, prelepi

nameštaj tetke Nuši je kisnuo u bašti. Ona nije marila, rekla je: Neka svaki komad istrune. Od sada će biti drugačije! Pišta Vadaš me je posadio na prozorsku dasku, jer jedino je tu bilo mesta. Pogledala sam prema Agi, pitala sam se šta ima da kaže, ali ona nije ni obraćala pažnju na mene, brinula se samo kako će se smestiti baka i deda i čika Bela. Prvo je glavni rabin Vajda rekao da žene s decom treba da budu odvojene, i muškarci odvojeni. Ali niko nije želeo da se odvoji od svoje porodice i rekli su da ćemo se u mraku skidati, samo ako je moguće da porodice spavaju na jednom mestu. Mi smo dospeli u sobu gde je pre bila kancelarija. Police za knjige su bile ugrađene u zid tako da ih nije bilo moguće izneti u dvorište. Police su bile prepune knjiga, čika Bela je primetio kako barem možemo da čitamo do kraja rata. Uveče smo hteli da upalimo svetlo, ali se ispostavilo da nas je grad isključio jer Jevrejima ne sleduje struja. Nekako je na kraju svako pronašao svoje mesto, ali niko nije večerao jer, naravno, nismo očekivali da ćemo biti u mraku. U našoj sobi spavaju Agi i čika Bela, Marica s roditeljima, deda, baka Rac, ja, čika dr Šamu Mer, koji je veoma star i dobar dedin prijatelj, ćerka čika Šamua Mera, tetka Lili i njen muž Pišta Marton, koji je isto novinar. Zatim čika Erne Markovič, koji je isto novinar, ni on više nije mlad. On je, siromah, sam u getu jer mu je žena arijevka i mogla je da ostane kod kuće, a čika Markovič je Jevrej in i on je doveden. Tu spavaju još i čika Lustig i njegova žena, oni su stariji bračni par i nemaju decu. Prema naređenju, šesnaest ljudi treba da živi u jednoj sobi, ali kako je soba mala, ne možemo se ni pomaknuti. Iako je nas samo četrnaest. Kad je pao mrak, legli smo na dušeke. Ja sam se sklopčala s Maricom i obe smo, verovao ili ne, bile skoro srećne, mali moj Dnevniče. Ma koliko ovo izgledalo čudno, svi smo bili zajedno s onima koje volimo; istina meni je tata nedostajao, ali sam odlučila da ga sutra ujutro potražim. Za komandira sobe izabrali smo Maričinu

mamu, tetka Klari Kečkemeti. Nju moramo svi da slušamo. Održala je jedan govor u mraku, i iako sam bila jako pospana, toliko sam razumela da moramo paziti na čistoću jer je to sada najvažnije, i da ćemo živeti u slozi zato što smo ovde svi rođaci i dobri prijatelji. Marica i ja smo se poljubile i obe smo zaspale. Sanjala sam da je Pišta Vadaš bio vozač kamiona i bila sam užasno ljuta zbog toga što je Pišta Vadaš postao SS.

10. maj 1944.

Ovde smo pet dana, mali moj Dnevniče, ali mi se čini kao da je prošlo pet godina. Ne znam ni kako da počnem da pišem, toliko se groznih stvari desilo otkako sam poslednji put pisala. Kao prvo, oграда je gotova i niko ne može da uđe i niko ne može da izađe. Arijevci koji su ranije živeli ovde, na području geta, odselili su se odavde tokom ovih nekoliko dana i predali svoja mesta Jevrejima. Od danas nismo u getu, mali moj Dnevniče, već u geto-logoru, i na svaku kuću postavljeni su plakati na kojima piše šta sve ne smemo da radimo i potpis: Peterfi, žandarski potpukovnik, zapovednik geto-logora, svojeručno. U stvari, ništa nije dozvoljeno, ali je najstrašnije to da je svaka kazna smrtna. Ma o čemu da je reč, nema stavljanja u ćošak, batina, uskraćivanja hrane, prepisivanja nepravilnih glagola stotinu puta kao nekad u školi, ništa, ništa, najmanja i najveća kazna je: smrt. Nije posebno navedeno da li se to odnosi i na decu, ali mislim da se to odnosi i na nas. Žandari su ušli u kuću i odneli iz špajza svu hranu koju smo poneli sa sobom, bilo je puno hrane, nije sve ni stalo u špajz, veći deo je bio na tavanu i u podrumu. Od sada žene ne smeju da kuvaju kod kuće, nego ćemo jednom dnevno dobiti hranu od žandara. I drva su odneli iz podruma, cigarete koje su pronašli, pa čak i trideset penga koja su nam policajci dozvolili da unesemo u geto. Od sada kuću mogu napustiti samo oni koji imaju pismenu dozvolu, poput dede i Agi, jer su apotekari, ili čika Bandija Kečkemetija i čika Šamua Mera, jer su lekari. Ali niko drugi! Na spoljnoj strani kapije napisali su koliko ljudi i ko stanuje u kući. Najzad sam doznala da u sedam soba stanuju osamdeset četiri osobe, ali su i

u predsoblju i u hodniku takođe poredani dušeci. Mali moj Dnevniče, ne mogu više da idem kod tate iako stanuje prekoputa s baka Lujzom i tetka Lili, a ni kod Anike, koja stanuje u istoj kući u kojoj i moj tata. Do sada je Mariška svakodnevno uspevala da uđe u geto kroz delove ograde koji još nisu bili dovršeni, i donosila nam je svež hleb, puter, meso, voće i mleko. Jeli smo skoro tako dobro kao kod kuće. Od sada kako će biti - ne znam, žandari sigurno neće davati dobru hranu. Kad su pretresali kuću, ovi žandari su oduzeli od čika Bele puno cigareta i Agi je tada plakala više nego ja kad su mi oduzeli bicikl. Žandari su se samo smejali i napravili tako veliki nered da niko nije mogao da pronađe svoje stvari. A ionako nema mesta čak ni za ono malo stvari koje smo doneli. Agi je samo sedela na dušek i plakala zbog cigareta. Žandari su je gurkali ovamo-onamo, ali ona se nije ni pomerila. Moj mali Dnevniče, Agi je molećivo gledala u onog razrokog žandara kao da je Bog. Ali on se samo nasmejao i rekao Agi: Je li da umireš za cigaretama, ti, droljo! (Drolja znači pokvarena žena, to mi je rekao Pišta Marton.) Znam da je Agi zbog čika Bele žalila za cigaretama, mada istina i ona voli da puši, ali čika Bela pali jednu za drugom, a Agi kaže da je to njegova strast, važnija od života. Nikada nisam želela da popušim cigaretu da ne bi i meni to postala strast.

Ali sirota Agi tako tužno zna da gleda, da niko nije verovao svojim očima kad su žandari sve natovarili na kamion koji je čekao ispred kuće, sve što su hteli i šta im je dopalo šaka, nažalost, najvažniji su im bili mast i brašno i šećer. Već su bili izašli iz kuće kada se razroki žandar trkom vratio i bacio Agi u krilo sigurno hiljadu cigareta i jako je uštinuo za obraz. Hajde, evo ti, ne sedi tako tužno, rekao je i otrčao. Videla sam Agi kako se posle dugo vremena ponovo smeje. Čini mi se da Agi ne mari što je žandar naziva droljom, Jevrejkom, govori joj ti kao što se

govori deci, samo da ima cigarete. Pitala sam čika Belu zašto se Agi ponašala tako nerazumno. A čika Bela je odgovorio: Agi ne smatra žandara čovekom, ne mari kako on razgovara s njom, šta misli o njoj, samo ga se plaši i tu je Agi u pravu. Ali mene je jako povredilo što je jedan tako odvratni, zrikavi žandar to mogao reći mojoj Agi. Kad se završi rat, neće biti žandara na svetu, rekao je Pišta Marton, a on zna jer je i on novinar! Idemo u krevet u 9 uveče, mali moj Dnevniče, jer od sada svi moraju da ustaju u 5 ujutro, ovo su naredili žandari, oni koji su nam sve oduzeli. Nemam pojma kako će biti od sada, uvek mislim da je sada najgore, a onda shvatim da sve uvek može biti još gore, čak i mnogo gore. Nekad smo imali hranu, a od sada je nećemo imati. Barem smo mogli da se zajedno šetamo po getu, a sada ne smemo da izađemo iz kuće. Sva deca su se mogla kupati u toploj vodi u kadi, sada su odneli drva iz podruma i nećemo moći da zagrejemo vodu. Čak su i odrasli mogli da se okupaju u toploj vodi jer su pravili raspored kupanja. Istina, Agi i čika Bela bi tek uveče stigli na red, ali i to je bilo bolje nego sad kad uopšte neće biti tople vode. Do sada je Mariška mogla da dolazi do nas i uvek smo imali šta da jedemo, sada stvarno ne znam šta ćemo jesti. Agi ne mari ni za šta, samo da nas ostave u životu, to stalno ponavlja. Ako nam ostane život, sve se može nadoknaditi. Agi je danas razgovarala s Pištom Vadašem i tako sam se radovala što još uvek ima volje da se našali. Čula sam kad je rekla tetka Klari Kečkemeti i ženi Pište Martona: Vidite, ljubazna sam prema svom zetu. Znam da se samo šalila jer ona želi da se ja udam za engleskog arijevca, ali svejedno. Rekla mi je: Sasvim je prijatan dečko taj Pišta Vadaš, Eva lutkice. Slobodno se druži s njim, barem ćete zaboraviti da nas žandari čuvaju i da smo zatvoreni u kavez kao majmuni u zooškom vrtu u Pešti. Noćas sam sanjala Justi, mali moj Dnevniče, i jutros sam se probudila plačući.

14. maj 1944.

Čika Bela više ne stanuje s nama, mali moj Dnevniče, već je u bolnici. Desilo se to da su žandari iznenada upali noću i svi su morali da stoje mirno u spavaćicama. Srećom što je bio potpuni mrak. Objavili su da će svi muškarci stari od šesnaest do šezdeset godina biti odvedeni na rad. Ko ima neko zaduženje u getu, ne mora da ide, ostali treba da se postroje u osam sati ujutro ispred kuće, u redovima od po pet. Već sam ti napisala, mali moj Dnevniče, da Agi i deda mogu da izlaze na ulicu jer imaju dozvolu. Pronašli su za čika Belu odnekud jedan štap, kao da je naglo ošantavio, pa su ga Agi i deda odveli u bolnicu. Bolnica, naravno, nije prava bolnica, nego jedna crkva koja nije ni sasvim dovršena, ali muškarci koji su tamo ne moraju da idu da rade. Agi se kući vratila tek u podne i rekla je da pakao ne može biti gori od ove bolnice. Čika Belu su pustili lekari iako ima mnogo pravih bolesnika i starih ljudi koji leže na podu, a Agi kaže da tamo užasno smrdi. U ormanu za svetinje nalaze se noćne posude, noše, latori, a u predvorju bolnice je apoteka, odnosno ono što se tako zove. Brzo su je sklepali od nekoliko sanduka i iz grada su doneli nekoliko posuda i nekakve lekove. Deda je glavni apotekar i sada je i Agi upisao na listu kako bi mogla svakodnevno da posećuje čika Belu. Agi kaže i to da se tamo nalazi i bolnica za zarazne bolesti i ludnica jer su i lude Jevreje i Jevreje bolesne od zaraznih bolesti smestili tamo. Čika Bela je isto morao da legne kako bi poverovali da je bolestan. Jadnik, leži u vratima na podu i svi se o njega spotiču. Ali najvažnije je da ne mora da radi za žandare jer, zaista, kada su ujutro odveli muškarce, sve do večeri niko nije znao gde su i šta

je s njima. Uveče su se svi vratili, naravno i oni koji su otišli iz naše kuće. Priznajem ti, mali moj Dnevniče, ceo dan sam bila uznemirena jer su i Pištu Vadaša odveli. Ispostavilo se da su otvorili zapečaćene jevrejske stanove u gradu, izneli iz njih nameštaj i odneli ga na voz. Zatim su ga uneli u vagon, a na vagonu je bio plakat na kojem je bilo napisano „Poklon mađarskog naroda nemačkim žrtvama bombardovanja“. Bilo bi bolje da su napisali da je to poklon od Jevreja jer se nijedan arijevac nije odrekao svoje trpezarije, to sigurno znam.

Baka je sad ista kao pre. Nema više napade i radi za sve. Kad nama sve već opere, pošto stalno treba nešto prati jer jedva da imamo odeće, onda i drugima ponudi da radi i za njih. Preko dana nas je mnogo manje u kući jer muškarci rade od zore do mraka za žandare. No, do sada su se svi vratili. Pišta je danas rekao da je upravo bio u našoj kući na radu, ali nameštaj nisu mogli da iznesu jer u stanu živi porodica jednog žandara. Neću to reći nikom, zašto da deda tuguje, samo sam Marici ispričala i ridala sam. Agi je u bolnici nekako nabavila konzerve i sad ih Marica i ja dobijamo ujutro i uveče, a ostali jedu samo ono što u podne donesu iz centralne kuhinje. Svako dobija jednu šerpu pasulja, i to je hrana za ceo dan, i dvadeset deka hleba. Agi kaže da u bolnicu često dolaze ljudi iz grada, uvek radi nečeg službenog. Ostavili smo Mariški dosta novca, i ona može, istina po veoma visokim cenama, da nabavi nešto za jelo i cigarete. Baki Rac i Agi je dovoljan pasulj, čak ga jedu i hladnog uveče, ali deca i muškarci moraju bolje da se hrane. Agi ujutro odlazi s dedom u bolnicu i vraća se u podne. Uvek donese nešto, čak i baka sad govori da je Agi vrlo vešta. Znaš, mali moj Dnevniče, da ograda geta prolazi ispred naše kuće, i sve dok smo smeli da gledamo kroz nju a da ne dobijemo smrtnu kaznu, mogli smo videti šta se dešava u Varadu. Kako je čudno, napisala sam: u Varadu, mada sam i ja u Varadu. Ali ne, mali moj Dnevniče, ovo

je geto, nije Varad! Danas po podne Marica i ja smo čule kako zvoni sladoledžija. Znaš, nismo smele da pogledamo kroz prozor jer i za to sledi smrtna kazna, ali čuti se ipak sme, pa sam tako s Maricom slušala kako sladoledžija zvoni izvan ograde. Obožavam sladoled. Zanimljivo je da više volim onaj u kornetu koji se prodaje na ulici, nego onaj što se prodaje u poslastičarnici. A onaj u poslastičarnici je mnogo skuplji! Pre, kod kuće, kad bih čula sladoledžijino zvono, odjurila bih do kapije. Najčešće sam tražila dupli kornet od limuna. Ali ako slučajno nisam čula zvono, tada su ili Agi ili baka ili Justi ili Mariška potrčale i donele kornet od limuna. Agi je uvek govorila da sladoledžija ispred naše kuće „ide na sigurno“ jer zna da će prodati barem jedan kornet. Jednom je sladoledžija bio jako tužan jer mu je dete bilo bolesno. Ja sam otišla s njim kod dede u apoteku i on mu je besplatno dao lek. Sećam se da dugo nije dolazio, a onda je jednog dana doneo u jednom ogromnom kornetu sladoled od limuna i nije hteo da primi novac za njega. Ne znam, naravno, jer nisam mogla da vidim, da li je izvan ograde zvonio onaj isti sladoledžija koji nas je ranije posećivao jer u Varadu ima ukupno dvojica sladoledžija. Možda je ipak bio on i sad je tužan jer su mu mušterije zaključane iza ograde. Mislim da mora da me se seća pošto sam ja išla s njim kod dede po lek za njegovo dete. Razgovarala sam s Maricom i o tome kako je sladoledžijinom detetu sada mnogo bolje nego nama, i uopšte svima na svetu je bolje nego nama jer se slobodno kreću, samo smo mi u getu. Agi i po podne odlazi s dedom i nabavila je dozvolu za kretanje i za tatu jer sam već jako čeznula za tatom. I tata odlazi na posao sa žandarima, ali mu je pao na nogu jedan veliki kauč i sad ne ide da radi. Svako veče rano ležemo, nameštamo ležajeve još dok se vidi jer, naravno, struje nemamo. Deda je rekao da su žandari hteli da nam ukinu i vodu, ali bi onda sigurno izbila zaraza tifusa u getu, a ona bi mogla da se

proširi i izvan geta, pa bi se arijevci takođe razboleli. Zato imamo vodu! Ne znam zašto, ali sad mnogo manje mislim o Marti nego ranije. Ne kažem, naravno, da nikada ne pomislim na nju, ali se to sve ređe dešava. I to je zanimljivo da otkako stanujemo u getu svake noći sanjam. Kod kuće bih odmah zaspala, čim bih položila glavu na jastuk, i ništa nisam sanjala, izuzev onog vremena kad je vitez Sepešvari bio u apoteci, ali drugo kod kuće nisam sanjala. Kažem, mali moj Dnevniče, da čak ni ne razmišljam mnogo o Marti, ali opet sanjam o njoj noću. Na primer, juče sam sanjala sam da sam ja Marta i da stojim na jednoj velikoj livadi, nikada ranije nisam videla takvu livadu, a onda sam shvatila da je ta livada Poljska. Nigde nije bilo čoveka ni ptice, niti bilo koje druge životinje, i vladala je takva tišina kao kad smo kod kuće čekali da nas odvedu u geto. U snu sam se jako uplašila te tišine i počela sam da trčim. Odjednom me je onaj razroki žandar, koji je vratio Agi cigarete, zgrabio s leđa za vrat i prislonio revolver na moj potiljak. Osetila sam hladnoću revolvera i htela da vičem, ali nikakav glas mi nije izlazio iz grla. Probudila sam se i probudila sam i Maricu i ispričala joj kakav sam užasan san imala. Odjednom sam pomislila da se i jadna Marta tako mogla osećati u onom trenutku kad su je Nemci ubili! Marica me molila da kad nešto tako sanjam, da joj ne ispričam, jer mi ni ona nije ispričala o čemu su odrasli razgovarali jedne noći kad su mislili da već spavamo. Ja sam stvarno tada spavala, ali je Marica bila budna.

17. maj 1944.

Je li tako, mali moj Dnevniče, da sam napisala prošli put da od lošeg ima još gore? Vidiš koliko sam bila u pravu. Počela su saslušavanja u pivari „Dreher“.²⁰ Znaš, mali moj Dnevniče, žandari ne veruju da Jevreji više nemaju ništa. Kažu: Sigurno su sakrili, zakopali ili dali arijevcima na čuvanje. Na primer, i mi smo dali Justi bakin nakit - to je tačno. Sad dođu u geto i izaberu ljude, uglavnom bogate, i odvode ih u pivaru Dreher. Tamo ih tuku sve dok ne priznaju gde su sakrili svoj imetak. Znam da ih strahovito tuku jer je Agi rekla da se jauci čuju i u bolnici. Sad svi drhte u kući, kad će ih odvesti u Dreher da ih tuku.

²⁰ Samo smo na ovom mestu koristili navodnike (prema pravilima Pravopisa srpskog jezika, 2010, Matica srpska, Novi Sad), a nadalje u tekstu smo ih izostavljali jer ih nema ni kod Eve. (Prim. prev.)

18. maj 1944.

Juče sam ja prošla tako, mali moj Dnevniče, kao Marica. Nisam mogla da spavam i čula sam sve o čemu su odrasli govorili. Prvo sam čula samo Agi i čika Bandija Kečkemetija, jer oni znaju sve iz bolnice. Oboje su rekli da u Dreheru ne samo da tuku, nego i muče strujom. Agi je to ispričala tako plačnim glasom i da nije to ona rekla, pomislila bih da je to jedna stravična horor priča. Agi je rekla da donose ljude iz Drehera u bolnicu tako da im curi krv iz nosa i iz usta, nekima su izbijeni i zubi, a tabani su im tako otečeni da ne mogu ni da stoje. Moj mali Dnevniče, Agi mi je čak ispričala nešto o tome šta žandari rade ženama, jer oni dovode i žene, ali o tome ti neću pisati. Jednostavno ne mogu to da napišem iako ti znaš, mali moj Dnevniče, da do sada nisam imala tajni pred tobom. Čula sam i to kad je deda u mraku rekao da će ovde u getu biti puno samoubistava. U apoteci geta ima dovoljno otrova, i deda starim ljudima koji to od njega traže daje otrov. Deda je još rekao da bi najradije i on uzeo cijanid i dao i baki. Agi je na to počela da plače, čula sam je kako je u mraku otpuzala do dedinog dušeka i kroz plač mu je rekla: Tata, strpljenja, ovo ne može potrajati dugo! Čak je i baka je rekla: Ja sigurno ne želim da umrem jer zaslužujem da doživim dolazak jednog boljeg sveta, kada će kazniti sve one koji su sad nečovečni i zli. Najstrašniji je bio čika Šamu Mer, koji je jako star i jedva i razgovara s nekim. Odjednom sam čula njegov glas u mraku: Lilika, ćerkice moja, hiljaditi put te molim, dozvoli da dam sebi injekciju, ne mogu više da izdržim. Sada je njegova ćerka, tetka Lili, počela da plače i ona je brzo otpuzala do svog tate, baš kao Agi malopre. Hoćeš ovde da me ostaviš, tata? Šta će

biti sa mnom bez tebe? Čekaj, mili, probaćemo da izdržimo, jecala je Lili.

Već sam ti spomenula, mali moj Dnevniče, da su u našoj sobi čika Lustig i njegova žena. Čika Lustiga niko ne voli u kući osim Agi. Ružan, mali, smrknuti starac, četrdeset godina je radio u jednoj ovdašnjoj fabrici, s pola uha sam čula dedu kako kaže da je i tamo omražen jer je svakom rekao šta misli o njemu i nije bio ljubazan nikad ni sa kim. Ovde u kući samo s Agi razgovara, i Agi je rekla da je istina da čika Lustig nije ljubazna osoba, ali je veoma pametan. Čula sam ga u mraku kad je progovorio, mislila sam da već odavno spava, rekao je Agi da mu da otrov za njega i njegovu ženu, ne još sad, nego kada zatraži. Jer ovaj Dreher nije poslednji čin, rekao je čika Lustig, kao da predoseća nešto još strašnije. Zar ne mislite ozbiljno, započeo je čika Lustig, da će nas do kraja rata držati u ovoj grozoti zvanom geto-logor i da će nas onda pustiti: dame i gospodo, izvolite baciti žute zvezde, vratite se u svoje domove, sve ćemo vam vratiti i izvinite zbog nanošenja ove male neprijatnosti!! Ne, molim vas, nastavio je stari Lustig, budimo iskreni. Da li znate gde su austrijski, nemački, holandski, češki, francuski Jevreji, i ne znam ni koliko je još država naveo čika Lustig. No, ako ne znate, reći ću vam sada - u Poljskoj. Tamo su ih odveli u stočnim vagonima, nagurano sedamdeset osoba u svaki vagon. Ne znam šta im se dogodilo, ali mogu da zamislim. Molim vas, da li zaista mislite da posle toga što su ovde u Varadu činili, da ništa drugo ne kažem, sa ženama, da će dozvoliti da i jedan jedini očevidac ostane živ? To neće dozvoliti, to vam kažem ja, Šoma Lustig, koga svi držite za starog, zlog pesimistu, iako sam samo starac i ne zabijam glavu u pesak kao vi. Zavladala je velika tišina, i odjednom sam čula Agin glas. Vidite, gospodine Lustig, verujte mi, svi se toga bojimo. Da nije tako, ne bi mrtvačnica bila puna samoubica, već im i noge izviruju, jer ta smrdljiva komora za

drva, koja se sada u bolnici koristi kao mrtvačnica, nema ni vrata, pa svako ko onamo prolazi može da vidi te žute noge. Ali, Bog vas blagoslovio, sad je već maj 1944. i svako dete zna da je ovaj rat izgubljen, sada Nemci više ne osvajaju, ne okupiraju zemlje jednu za drugom, već beže. Povlače se sve vreme od Staljingrada.²¹ Dao Bog da ova ženica ima pravo a ne ti, rekla je žena čika Lustiga. Čika Lustig je slušao. Vidiš, mali moj Dnevniče, u školi nikada nisam mogla tako tačno opisati ono što su nastavnici objašnjavali. Agi mi je mnogo puta rekla da ako bih obratila više pažnje i zabeležila objašnjenja nastavnika, manje bih morala kod kuće da učim. I sad mislim da sam od reči do reči zapisala ono što sam noćas čula, iako je oko mene toliko dečjeg plača, mali moj Dnevniče, plašim se da je istina to što je rekao čika Lustig. Danas sam ispričala Pišti Vadašu ono što sam noćas čula u mraku. Rekao mi je: Eva lutkice, nemoj obraćati pažnju na tu staru sovu Lustiga, tvoja mama je u pravu, ovde neće biti nikakve nevolje, gore glavu, devojčice! Pišta je čuo da me Agi zove Eva lutkice, a po tome što me i on tako zove, vidim da mu se ipak i dalje dopadam. Pitala sam ga i šta radi Vera Peter. Nije me briga šta radi, rekao je ljutito, radujem se što sam živ. Baš ću se sad baviti Verom Peter! Mislim, mali moj Dnevniče, da on više nije zaljubljen u Veru Peter i to me raduje čak i ovde u getu.

²¹ Ovde se misli na Bitku za Staljingrad (od 17. jula 1942. do 2. februara 1943. godine). (Prim. prev.)

22. maj 1944.

Sad već svi moraju da idu u Dreher, danas je najavljeno da će glave porodica biti odvedene, tako da će i deda morati da ide. Iz Drehera se čuje glas električnog gramofona, po čitave dane se ori pesma Jedina devojka na svetu.²² U getu je danonoćno buka od ove pesme, a ako zastane na trenutak, čuju se jauci. Jer je Dreher ovde blizu. One koji su do sada bili na prinudnom radu u okolini doveo je potpukovnik Peterfi, komandir geta. Nekoliko njih je i kod nas useljeno, tako da je sad i kupatilo zauzeto. Sad već ne samo čika Lustig govori, nego i ovi novopristigli prinudni radnici, da će nas odvesti odavde. No, Agi nas i dalje ohrabruje da su Rusi tako uspešni u ratu, da je isključeno da će nas odvesti u Poljsku, jer dok bismo tamo stigli, pali bismo Rusima u zagrljaj. Agi misli da će nas odvesti negde u Mađarsku, negde u Veliku ravnicu²³ i da ćemo raditi poljske poslove. Uskoro će žetva, a seljaci su svi otišli u vojsku. Oh, volela bih da je Agi u pravu, ja bih rado da žanjem, istina nikad nisam ranije žnjela, ali sam jaka i znala bih dobro požnjeti. Danas je čika Bandi Kečkemeti rekao da ni ja ni Marica, hvala Bogu, nismo oslabile u getu. Čika Bandi je dečji lekar i on i bez vage može to da ustanovi. Do sada smo Marica i ja jele iz konzervi koje je Agi donosila iz bolnice ili s berze, kako je ona govorila, čak je nekoliko puta donela i jagode. Istina je da sam u tajnosti dala

²² *Jedina devojka na svetu (Csak egy kislány van a világon)* je pesma iz istoimenog mađarskog igranog filma, iz 1930. u režiji Bele Gala, koji je ostao poznat kao jedno od prvih zvučnih ostvarenja mađarske kinematografije. (Prim. prev.)

²³ Velika mađarska ravnica (Nagy Alföld ili samo Alföld). (Prim. prev.)

jagode i Pišti Vadašu, to Agi naravno ne zna, samo Marica, ali Marica me neće odati. Mali moj Dnevniče, na kapiji je već napisano toliko imena, nije ni čudo kad je toliko novih prinudnih radnika došlo, više ni nema mesta u kući, pa spavaju u bašti. Sinoć smo se Marica i ja sakrile ukraj bašte i u tajnosti pojele sve, odnosno ono što je Agi donela iz bolnice i za šta je rekla da treba raspodeliti tako da od toga ne jedu samo Marica i Eva lutkica, već i muškarcima. A Marica i ja sve smo pojele i ono što je bilo za dedu, za čika Belu, za čika Bandija. Mali moj Dnevniče, ti me poznaješ, tako nešto kod kuće nikad ne bih uradila. Ali bile smo tako gladne! Dok smo tamo jele, primetile smo da Pišta Vadaš spava iza žbuna. Ali nije spavao, samo je ležao i sigurno je čuo šuštanje papira u koji je bila zamotana hrana. Mislím da me sad Pišta Vadaš prezire i da će se vratiti Veri Peter. Vera Peter sigurno ne bi pojela hranu namenjenu muškarcima. Zaboravila sam da ti napišem, mali moj Dnevniče, da se čika Bela i Agi više ne prezivaju Žolt, nego Štajner, jer prezime Žolt žandarima može biti poznato i tada bi čika Belu odmah ubili. Prinudni radnici su rekli da je za čika Belom izdata poternica u celoj zemlji, što znači da se na njega još više ljute nego na druge Jevreje jer nije posebno izdata poternica za svakim Jevrejinom. Mali moj Dnevniče, svakog časa mogu da odvedu dedu ili tatu na mučenje u Dreher! Baka to ne zna jer nije čula kada je to bilo objavljeno, baš je bila na tavanu da suši odeću.

27. maj 1944.

Opet smo čekali da dođu po ukućane da ih vode u Dreher, gotovo isto tako kao kod kuće kad smo čekali da nas odvedu u geto. Skoro svi iz kuće danas su otišli u Dreher, to jest muškarci i one žene koje nemaju muževe ili kojima muževi nisu tu. Agi je takođe otišla s dedom, čika Bandijem Kečkemetijem i sa starim Lustigom. Agi je jutros pokušala da objasni žandaru koji je došao po njih da je njen muž u bolnici i da on nije iz Varada, ali ništa nije vredelo. Nemoj da brbljaš toliko, rekao je žandar, ako nemaš muža, ti ćeš ići, to je naređenje, hajde idemo. Otišli su rano ujutro, meni se svaki minut činio kao godina. Marica, tetka Klari i tetka Lili Marton su me ceo dan tešile: Videćeš, Agi neće tući, rekle su, jer Agi ne živi u Varadu, a deda će lepo reći da je nakit kod Justi i onda će pozvati Justi u geto da mu to kaže u lice. To su uradili već i s drugima, ili će žandari otići na salaš i jednostavno oduzeti nakit od Justi. Nije me briga za nakit, rekla sam im, ali je sirota Agi i dalje tako slaba od operacije, a deda je već slab jer je stalno gladan, jer mu nije dovoljan pasulj koji dobijamo, a Agi retko može da nabavi neke dodatke, pa se sad još više kajem što smo Marica i ja napravile svinjariju i pojele i dedin deo hrane onda u uglu bašte. Po podne su došli žandari iz Drehera po pokrivače i rekli da će svi ostati tamo preko noći, jer „nisu progovorili smrdljivci“, objasnio je jedan žandar s odvratnim licem, pa će noćas razmišljati! I tetka Klari i Marica su se jako uplašile jer je i čika Bandi tamo i izgleda ni „on nije progovorio“. To znači, mali moj Dnevniče, da nisu priznali gde su ostavili svoje dragocenosti. Već je prošlo i popodne, danas

nisam ni gladna , a inače Agi, sirota, danas i neće doneti nikakve dodatke iz bolnice. A ne bih ni mogla da jedem, evo dolazi tata, pa neću više pisati.

29. maj 1944.

Mali moj Dnevniče, sad je zaista svemu kraj! Geto su podelili na rejone i sve će nas odneti. Agi i deda ipak nisu ostali u Dreheru preko noći, neki žandar u civilu se sažalio na Agi, ali ne znam kako je to bilo. Agi je baš počela da priča i onda smo doznali da će nas sve odvesti. Zbog toga je Agi otrčala u bolnicu po čika Belu jer je želela da svi budemo zajedno.

30. maj 1944.

Juče su odveli prvi rejon. Po podne svi moraju da ostanu u svom boravištu, ionako smo zatvoreni ovde, ali sada ne smeju da izađu ni oni koji su do sada imali dozvole. Znamo već i to da dvoje ljudi može da ponese jedan ruksak. U njemu ne može biti ništa osim dva para veša, čak ni posteljina. Hrana bi mogla da se ponese, ali ko još ima šta da jede? Pa, žandari su iz svake kuće odneli sve zalihe onda kada i od nas. Čuje se i zujanje muve kako je velika tišina. Niko ne plače. Ne brine nas ni to što samo deda i čika Bela mogu da ponesu ruksake. Mali moj Dnevniče, svi kažu da ćemo ostati u Mađarskoj i da će u okolinu Balatona da skupe Jevreje iz cele zemlje i da ćemo tamo raditi, ali ja u to ne verujem. Verovatno je strašan taj vagon i sada više niko ne govori da nas vode, već kažu: deportuju. Ovu reč do sada nisam čula i sada Agi govori čika Beli: Moj Bela, ne razumeš, nas deportuju! Ispred kuće hoda gore-dole jedan žandar. On je juče bio u vrtu Redei jer se odatle odvoze Jevreji. Ne s prave železničke stanice, jer ovako ne vidi grad, kaže deda. Baš se grad brine oko toga. Da su arijevci želeli, mogli su sprečiti da nas odvedu u geto, ali su se oni čak radovali tome. I sad ih nije briga šta će biti s nama! Ovaj žandar ovde ispred kuće, koga čika Bela zove ljubaznim žandarom jer nikada ne viče na nas, ne govori ženama ti, došao je ovde u baštu i rekao nam da napušta žandarmeriju jer je to što je video u vrtu Redei nečovečno. Osamdeset ljudi je bilo ugurano u vagon i toliko je ljudi dobilo ukupno jednu kofu vode za piće. Ali još je strašnije što se vagoni spolja zaključavaju katancem. Po ovakvoj vrućini ugušićemo se unutra! Žandar je rekao da uopšte ne razume ove Jevreje. Čak ni

deca nisu plakala, svi su izgledali kao mesečari, kao da nisu ni živi. Tako su ukočeno, bez reči, ušli u vagone. Ljubazni žandar nije spavao cele noći mada, inače, zaspi čim spusti glavu, rekao je. To je bio zastrašujući prizor, rekao je, da čak nije mogao da spava. A ipak je on žandar! Agi i čika Bela nešto šapuću kako ćemo ostati u nekoj bolnici za tifusare, reći ćemo da čika Bela ima pegavi tifus. To je sasvim moguće jer je on imao tifus kad je bio u Ukrajini. Šta ja znam, više ne verujem ni u šta, mislim samo na Martu i plašim se da ćemo i mi proći kao ona, iako svi kažu da ne idemo u Poljsku nego samo u okolinu Balatona. Ipak, mali moj Dnevniče, ne želim da umrem, želim da živim, čak i kad bih samo ja ostala ovde iz celog rejona. Čekala bih kraj rata u podrumu ili na tavanu ili u bilo kojoj rupi, mali moj Dnevniče, čak bih dozvolila da me poljubi zrikavi žandar koji nam je uzeo brašno, samo da me ne ubiju, samo da me puste da živim!

Sada vidim da je ljubazni žandar pustio Marišku unutra, ne mogu više da pišem, mali moj Dnevniče, suze mi teku, žurim do Mariške...

Kraj dnevnika

Nadžvarad, 8. septembar 1945.

Draga gospođo,

Gospođa Fridlender se vratila iz deportacije i ona mi je rekla da ste, hvala Bogu, vi i gospodin urednik živi. Kad su se siroti deportovani počeli na proleće vraćati kući, obratila sam se svakom od njih s pitanjem da li su videli nekoga iz porodice - ali ili nisu ništa znali da kažu ili su samo odmahivali rukama. Jednom je neko rekao da su gospodin doktor Rac i supruga odmah čim su stigli u Aušvic „poslati u dim”. Iako nisam razumela šta to znači, osetila sam da je to nešto loše.

Posle mi je gospođa Agi Fridlender objasnila šta sve to znači, uključujući i šta je taj dim. Sad već znam da su dragi dobri gospodin apotekar i gospođa bili živi kad su ugurani u gasnu komoru da se tamo uguše, a njihova mrtva tela su spalili.

Znate, Evike mi je poslednji dan kad sam uspela da uđem u geto predala svoj dnevnik i rekla: „Čuvajte ga, Mariška, isto kao što pazite na Mandi. Nemojte plakati, Mariška, vratiću se ja kući, mogu ja to da izdržim, jer vi znate, Mariška, kako sam ja jaka devojka”. Naravno, mnogo sam plakala i ona me je čak, drago dete, tešila: „Nemojte tugovati, vratićete se vi kod nas, videćete, ja ću vam i dalje čitati Sinove čoveka s kamenim srcem”.

Gospođa Fridlender ne zna kakva je bila Evikina sudbina. Ja svaki dan molim dobrog Boga da dovede dragu kući. I svaki dan odlazim u kancelariju za deportovane da vidim ima li vesti o njoj.

Čujem da se spremate da dođete u Varad, dođite, ali ovde je sad strašno. Kad god prođem ispred apoteke i vidim da su

unutra strani ljudi, najradije bih ih zadavila. Ima tamo jedan stari apotekar, koji ima isto tako belu kosu kakvu je imao gospodin apotekar Rac - kad vidim tu belu kosu i beli ogrtač, ja onda stanem ispred vrata i kažem sebi: „Mariška, ti ili sanjaš ili si poludela, pa tamo je gospodin apotekar Rac s apotekarskom vagon u ruci i gospođa Rac je unutra, zatvara kapsule u kancelariji“. Onda krene stari apotekar prema vratima i ja tada znam da, nažalost, nisam ni sanjala ni poludela iako to ne bi bilo čudo!

U vašu kuću se bila uselila porodica onog žandara, to još znate, to se desilo kad ste odvedeni u geto, naravno da su posle pobjegli odavde. Čula sam da su svaki komad nameštaja stavili na kola i pobjegli u Peštu.

Posle je kuća stajala prazna, jedno vreme nisam išla onamo jer sam bila bolesna, ležala sam nekoliko nedelja. Kad sam ozdravila, prvo sam otišla do kuće - videla sam širom otvorenu kapiju. Ušla sam, draga gospođo, parket su sav odneli, brave poskidali, iz kupatila odneli kadu, umivaonik, ne mogu ni da pišem dalje. Ništa nije ostalo, osim na podu vešernice nekoliko razbacanih fotografija, a i one su bile rastrgane.

Znam da će vam biti strašno gospođo da dođete kući i nemate gde biti. Ja vam pišem ustalom i da znate da možete doći kod mene jer u ulici Kereš broj 7 imam uredan stan, sobu i kuhinju, ako želite da budete ovde, ja ću spavati u kuhinji, a soba koja je lepa, čista, uredna biće spremna za gospođu. Dnevnik i nekoliko fotografija naći ćete kod mene, i kavez od Mandi jer je sirota Mandi uginula još prošle godine.

I ja sama nekako živim, kuvam i spremam kod jedne porodice od 8 ujutro do 7 uveče. Sin moje sestre, sećate ga se, Joška, nestao je kod Dona, a zet je stradao u Pešti od bombe. Bežika, ćerka moje sestre, sad je udovica. Dakle, to se desilo u

našoj porodici. Inače, ja sam ostarila, kosa mi je potpuno osedela, kao što je bila kosa sirotog gospodina apotekara.

Čekam vas, gospođo, puno pozdravljam gospodina urednika i nadam se da je dobrog zdravlja, ne kao ovi siroti deportovani koji su se vratili ovde.

Gospođa Fridlender je rekla da se gospođa nije mnogo promenila, hvala Bogu!

Ljubim vam ruke,

Mariška

Knitelfeld, 21. novembar 1945.

Draga moja Agika,

Dobila sam tvoje pismo i paket poslat preko Amerike. Mi ovde strašno gladujemo. Ono što je bilo u paketu spaslo nas je od gladi, moju staru majku i mene, koja sam takođe potpuno oslabljena. Moja majka, znaš, ima skoro osamdeset godina i od osmoro njene dece samo sam ja pored nje. Ovaj rat je napravio pustoš i u mojoj porodici, pa su pod uticajem spoljnih, prisilnih okolnosti moja braća napustila našu jadnu staru majku. Ovaj prokleti rat koji nam je donela ova izopačena hulja Hitler nas, bespomoćne starice, najviše pogađa. Ne samo što gladujemo, nego se i smrzavamo. Penzija moje majke nije dovoljna ni za šta, a ni moji povremeni poslovi ne donose toliko novca da bismo mogle da kupujemo hranu. Samo je crnoberzijancima dobro, oni ne gladuju. Nemoj misliti da me to sad zanima, ali patnja moje majke je već nepodnošljiva, a gladan čovek postaje sličan životinji. Možda sam i ja slična životinji? Nije možda, nego je sigurno tako jer Eva je mrtva, a ja stojim u redu kod pekara! Šta je ovo, u šta sam se pretvorila? Kakva tuga može još da me snađe kad sam preživela i to što stoji u tvom pismu da je moja Eva mrtva još od 17. oktobra prošle godine i kakva je bila njena smrt! Drhtala sam za vas od onog trenutka kad su Nemci došli 1944. godine, ali sam ja, kako si ti često citirala Getea kad ti je muž bio u ratu, bila „između sumnje i nade“. Tek sam sad shvatila strašnu stvarnost! Šta da ti napišem? Ti znaš da ste vi od 1913. godine bili moja prava porodica jer sam svih tih godina samo nekoliko nedelja provela s mojima. Šta je bila porodica Rac za

mene, šta si mi ti značila, ti to vrlo dobro znaš. Ali takođe znaš, i napisala si, da je Eva bila moja. I to je, moja Agika, istina!

Eva te je mnogo volela, ali drugačije nego što deca vole svoje majke. Ti si bila njen ideal, smatrala te lepom i pametnom, po svaku cenu je želela da liči na tebe, ti si umela najbolje da je zabaviš. Ali Eva se osećala nesrećnom u kući svoje bake i dede. Ona to nije nikad rekla, ali sam ja uvek osećala da ti nikad nije oprostila što ste se razveli i što si ti otišla u Peštu bez nje. Ti znaš koliko je bila razumna, imala je neku zdravu sebičnost, ogromnu volju za životom i sposobnost da u njemu svesno uživa. Ona je razumela i to da je za nju bolji i udobniji život kod njene bake i dede, razumela je da je u Varadu sve dostupnije nego u Pešti, jer je sve jeftinije i nema velikih rastojanja, i u Varadu nije bilo problema da se bavi sportom i da se zabavlja kad za to ima prilike.

Volela je i tvog muža, jako ga je volela, mada je naravno u njemu videla prepreku za vaš zajednički život. Svojim neverovatno finim instinktom osetila je da je Bela dobar čovek, a da su politički i ekonomski razlozi, a ne Bela, prepreka za to što ne živi s vama. Ako je u njoj i bilo neke ozlojeđenosti, ona nije bila upućena Beli nego tebi. Nemoj misliti da mi je to ona rekla, ali meni, koja sam znala svaki detetov treptaj, sve njene tajne misli, koja sam je odlično poznavala, nije bilo teško da to otkrijem. Sad kako si mi opisala, moja Agika, šta se desilo s tvojom jadnom majkom kad su došli Nemci, moram ti priznati da ja, nažalost, uopšte nisam iznenađena. Samo se čudim da ti nisi nikad ništa primetila u vezi s njom. Neću time da kažem da sam ja tvoju sirotu majku smatrala duševnom bolesnicom, ali da je svaka promena izazivala prilično čudne reakcije kod nje - to je nesumnjiva činjenica. To čak nije trebalo da bude neki naročit događaj, samo nešto što se ne uklapa u dnevni program - dolazak neočekivanog gosta bio je dovoljan razlog da ona stвори

takvu atmosferu oko sebe od koje je trebalo bežati. Seti se samo vremena kad su Mađari ušli u Varad i kad je Sepešvari preuzeo apoteku od tvog oca. Nisam htela da te opteretim pričom o njenom ponašanju tokom ta dva meseca jer sam znala da tvoj život i bez toga nije bio lak, ali ono što je tvoja sirota majka uradila svojim bližnjima tokom ta dva meseca, i koliko je to nesrećno dete patilo zbog nje, ubedilo me je da nešto jako nije u redu s njom. Osim toga, ti znaš koliko sam je volela i znala sam da je sirota imala dobru dušu, bila je puna ljubavi i imala je neodoljivu potrebu da daje. Ako sam sad to napisala, nadam se da time nisam povredila uspomenu na nju. Ali ako ti nešto zameram, to nije činjenica da si ti preživela, a da je dete mrtvo, jer moglo se dogoditi i obrnuto, nego to da su te uspavale okolnosti, koje su se činile naizgled realnim, one o kojima sam ti već pisala, da se nisi izborila za to da Eva i pod mnogo skromnijim materijalnim uslovima živi kod tebe i s tobom. Ti koja si se borila za svog muža kada su svi govorili da krećeš u uzaludnu borbu, ti koja si ga izvela iz užasa u kojem ste bili u Varadu i, konačno, ti koja imaš osećaj da razumeš ljude, ti, moja Agika, u ovoj situaciji nisi odgovorila svojoj obavezi! Možda sam sad surova prema tebi jer ti si jedina koja mi je sada pružila ruku pomoći i poslala prve dobre zalogaje, ti si uvek bila dobra i ljubazna sa mnom, ja možda nemam prava da ti to tako surovo napišem. Ali znaš i to da, i pored mojih interesa, ne mogu da budem neiskrena. Tvoje pismo je puno samooptuživanja, ali ti nisi odgovorna za ono za šta sebe optužuješ. Takođe, znam i to da nisi bila svesno neodgovorna u vezi s Evom, a znam i da si razgovarala o Evinoj situaciji s mnogim ljudima i da su te svi bez izuzetka podržali u toj odluci, u prvom redu detetov otac. Svi su govorili da će joj biti bolje u snežnobeloj dečjoj sobi lepog komfornog stana, s pogledom na baštu, prema jugu, u bakinom poznatom urednom domaćinstvu, jednom rečju, u sređenim

građanskim uslovima života, koji nisu mogli da se mere s tvojom tadašnjom nesređenom i nesigurnom egzistencijom. To je bila stvarnost, ali, nažalost, ne i prava istina. Ti si navikla da od mene čuješ istinu, čak i onda kada ona boli. Osećam iz tvog pisma da ti je to sad potrebno, a i nećeš sebe da obmanjuješ, ne umeš ti to. Pokušaj da se suočiš s tim i da nađeš pomirenje jer sada, nažalost, ništa ne možemo promeniti.

Nemoj misliti da ja ne plaćem tokom dugih noći; zašto makar nisam pucala u tog Poroslaija kad mi nije dozvolio da kod njih sakrijem Evu. Ali šta sam mogla učiniti? Sada, sada kada je kasno za sve, sada znam da sam mogla mnogo toga da učinim! Ali ja sam do poslednjeg trenutka, s mojim glupim građanskim ubeđenjima, smatrala da sam ja kao zaposlena obavezna da budem pokorna - i ostala sam. A trebalo je da smesta napustim taj posao kod Poroslaijevih, da odem nekuda s Evom gde nas ne poznaju, da za svoju ušteđevinu kupim lažne papire za nju. Ti znaš, nije bio u pitanju novac, nego nedostatak mašte. Sivi čovek, mali čovek kakav sam ja, prilagođen samo za uobičajene situacije. I tu je, draga moja Agika, moja ogromna krivica. To je veća krivica od tvoje! I ujedno i fatalnija, jer nisam shvatila da je tada moje „arijevsko“ poreklo predstavljalo veliku prednost. Nisam otkrila to jer sam bila malograđanka koja ide u crkvu i koja je smatrala da je poštenje da ne sklopim prividni brak sa konobarom koga je tvoj otac doveo; ili kad je nedostajalo novca za domaćinstvo, od mog sopstvenog sam dopunila. Dakle, celog života sam ozbiljno shvatala deset zapovesti. Ipak, ti sigurno znaš da je retko ko tako saosećajan poput mene. Ti znaš da naš odnos nije bio onaj uobičajeni odnos guvernantе i učenice, a znaš i to da sam ja Evu volela više nego ikoga na ovom svetu. Vidiš, zbog toga optužujem sebe! Da osećam i volim, to sam znala, ali da delujem, to tada nisam znala. Isto sam tako bespomoćno posmatrala šta se dešava s vama i s Evom, kao i svi

ostali, i ništa nisam sprečila, ni umom ni snagom. Ovo sam, naravno, sve kasno, neoprostivo kasno shvatila, tek kad sam posle jedne strašne kalvarije uspela da se vratim kod svoje majke. U ovoj strahoti uopšte nije važno kako sam sa Poroslaijevim bežala pred Rusima iako je trebalo da poljubim stope prvog Rusa koji me je oslobodio od Hitlera. Zaprežnim kolima smo išli do Pešte, gde sam bila dve nedelje. U Pešti sam tražila vaše stare prijatelje, ali nikog od njih nisam našla. Neću ni da pitam kakva je bila njihova sudbina, sigurno ista kao i svih koje sam volela. Kasnije, za vreme Salašijeve vlade, Poroslaijevi su otišli u Zadunavsku Mađarsku, ali ja ih više nisam mogla podneti. Jedan mađarski oficir me je kolima odveo do Beča. Sve što sam tokom života sakupila, ti znaš da to nije bilo mnogo, samo rad jednog života, oduzeli su od mene esesovci. I nakit tvoje majke. Sad nemam ništa, u ritama sam, i nekoliko puta sam se bavila mišlju da izađem na ulicu i da prosim za moju majku. Ali to ne bih uradila jer bih prozebla, a soba nam je hladna. Ponekad odem do reke i vadim plutajuće komade drveta, koje sušimo i tako možemo da skuvamo ručak. Dakle, moja Agika, ovo je sve što o sebi mogu da ti napišem. Ne interesuje me budućnost, jedino želim da se jednom zajedno isplačemo. Drugu želju, druge planove nemam. Držim se dok moja majka živi, odnosno dok ja živim, jer to je otprilike sve što mogu da učinim.

Volela bih da pronadeš svoje mesto u svetu. Imaš zadatke, imaš muža. Mlada si i sposobna. Pokušaj da radiš, znam da će biti teško, ali mislim da je rad jedino što će ti život učiniti podnošljivim.

Nadam se da ste oboje zdravi, mnogo razmišljam o tome da je sve što ste preživeli ostavilo traga u vama, naročito kod tvog muža - koji je mnogo propatio.

Neću da te molim jer znam da ćeš to uraditi preko tvojih prijatelja u inostranstvu, da ćeš pokušati da nam pomogneš, žao mi je što te time opterećujem, ali te molim zbog moje majke. Bog bio s tobom, i s ljubavlju tebe i tvog muža grli,

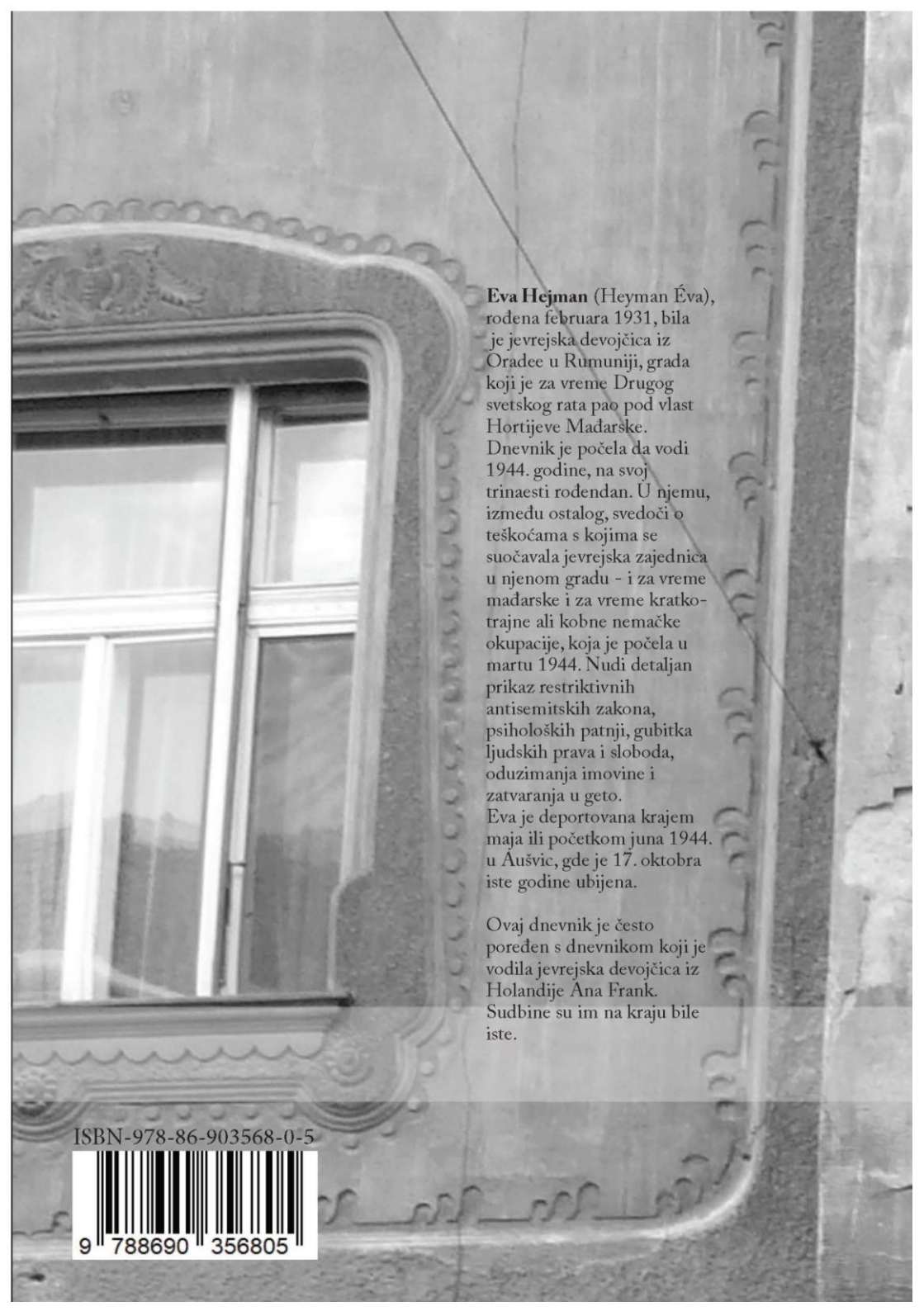
tvoja Justa

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

ISBN-978-86-903568-0-5

COBISS.xxxxx

ISBN-978-86-903568-0-5

Eva Hejman (Heyman Éva), rođena februara 1931, bila je jevrejska djevojčica iz Oradee u Rumuniji, grada koji je za vreme Drugog svetskog rata pao pod vlast Hortijeve Mađarske. Dnevnik je počela da vodi 1944. godine, na svoj trinaesti rođendan. U njemu, između ostalog, svedoči o teškoćama s kojima se suočavala jevrejska zajednica u njenom gradu - i za vreme mađarske i za vreme kratkotrajne ali kobne nemačke okupacije, koja je počela u martu 1944. Nudi detaljan prikaz restriktivnih antisemitskih zakona, psiholoških patnji, gubitka ljudskih prava i sloboda, oduzimanja imovine i zatvaranja u geto. Eva je deportovana krajem maja ili početkom juna 1944. u Aušvic, gde je 17. oktobra iste godine ubijena.

Ovaj dnevnik je često poređen s dnevnikom koji je vodila jevrejska djevojčica iz Holandije Ana Frank. Sudbine su im na kraju bile iste.

ISBN-978-86-903568-0-5

